

Projektet om Kattegat-Skagerrak-regionens kulturudvikling under 1800-tallet er et tværvidenskabeligt forskningsprojekt i et samarbejde mellem universiteterne i Göteborg, Oslo, Bergen, Århus og Aalborg; Agder Distrikthøgskole; museerne i Uddevalla, Kristiansand, Randers og Grenå; arkiverne i Arendal, Hjørring og Skagen; Statsarkivet i Kristiansand og folkemusikarkivet i Bergen.

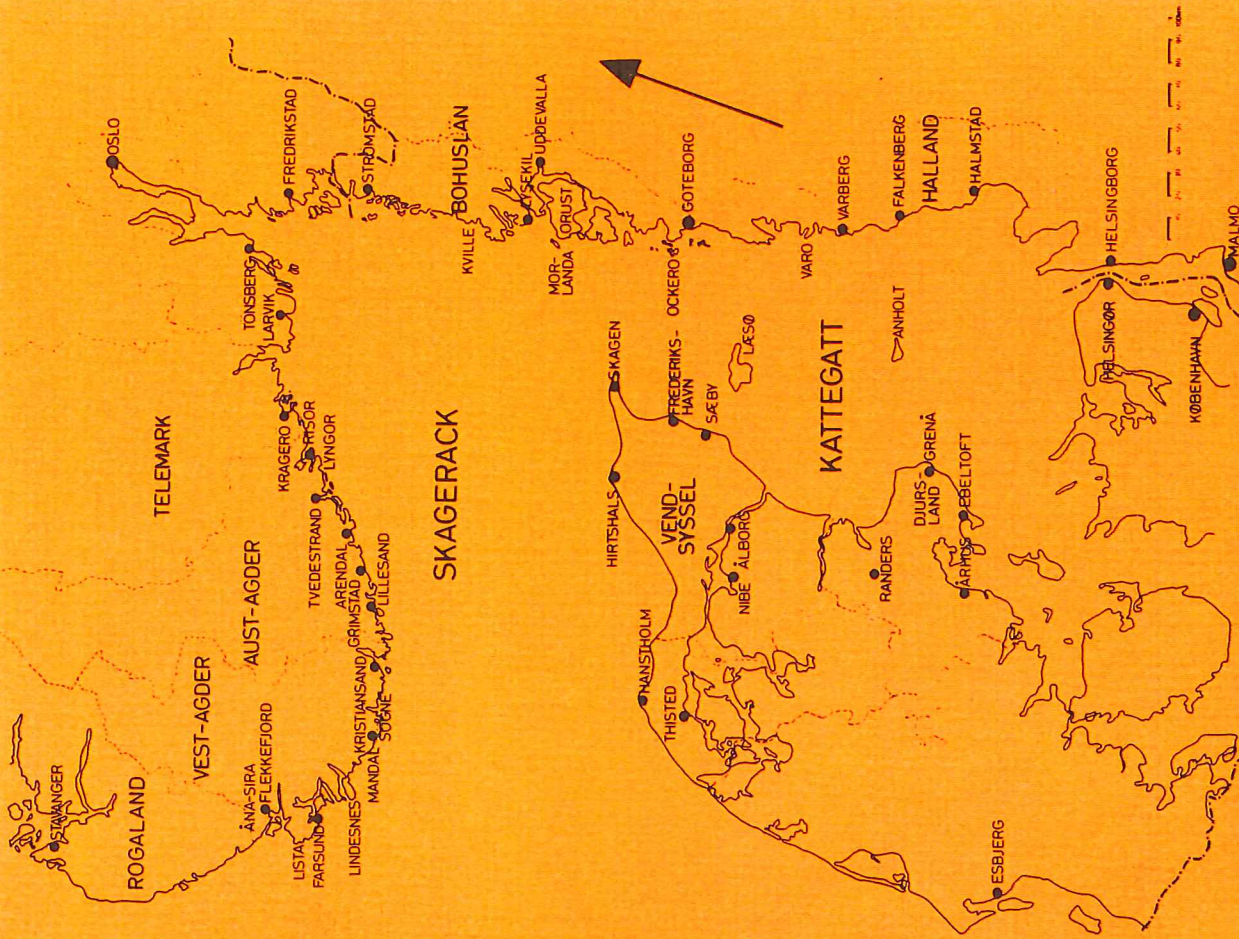
Det er projektets mål under helhed at analysere ændringerne i hverdagskulturen i regionen fra begyndelsen af århundredet til slutningen. Dette arbejde foregår i en række arbejdsgrupper, der hver især tager sig af 1) den økonomiske udvikling, 2) fiskeriets ændringer, 3) kommunikationsforhold, 4) migration, 5) vækkelser og foreningsdannelse og 6) mødet mellem borgerkultur og almuekultur.

Projektets sekretariat findes på Aalborg Universitetssenteret og adressen er:

Kattegat-Skagerrak-projektet
AUC
Postbox 159
DK-9100 Aalborg
(tlf. (08) 15 91 11, lokal 178 (kl. 09-12))
sekretær: Barbro Johansen

Redaktionsudvalg: Hans Iry, Anders Gustavsson og Poul Holm
Redaktionens adresse:

AUC
Postbox 159
DK-9100 Aalborg

KATTEGAT-SKAGERRAK PROJEKTET MEDDELELSER nr 3 - 1983

Kattegat-Skagerrak-regionens
kulturudvikling
i 1800-tallet

KULTURMÖTET MELLAN BADGÄSTER OCH FASTBOENDE

Redaktion for serien: Hans Try, Anders Gustavsson
og Poul Holm

Aalborg 1983

FÖRORD

Temat för detta nummer av Meddelelser är kulturmötet mellan badgäster och fastboende längs Skageracks och Kattegatts kuster under 1800-talet och början av 1900-talet. Ett av bidragen är en etnologisk studie från ett norskt kustsamhälle, Lyngør. Två andra bidrag har skrivits av litteraturforskare och handlar om hur kulturmötet kommer till uttryck i Emilie Flygare-Carléns och Hilma Angered Strandbergs författarskap.

Det sista bidraget består av ett slags collage, som avser att belysa badortslivet på den svenska västkusten från ca 1850-1910. I ett senare nummer av Meddelelser, som vi hoppas kunna utsända i början av 1984, kommer vi på motsvarande sätt att varva etnologiska, litteraturvetenskapliga och konstvetenskapliga studier kring samma tema.

Det hela gör kanske ett något splittat intryck. Avsikten är emellertid, att de olikartade bidragen på sikt skall hjälpa oss att få en samlad bild av den mentalitetsändring som blev följden av att städernas högre samhällsskikt började söka sig ut till kusten om somrarna och därmed omskapa hela Skagerack-Kattegatt-regionen till ett väldigt fritidsområde. Mentalitetsändringen har fått sina mest varaktiga uttryck i badorternas arkitektur, i Skagen-målarnas tavlor, i Flygare-Carléns och Holger Drachmanns litterära kustskildring. Men den kommer också fram i många numera bortglömda tidningsnotiser, brev, dagböcker, skämtteckningar och folkminnen.

En del av detta material har tidigare inventerats av forskarna. Ett viktigt pionjärarbete är sålunda Lars Stackells doktorsavhandling i konstvetenskap, Den svenska västkustens havsbadort. En miljöstudie (Göteborg 1974), i omärsbetad form utgiven under titeln Västkusten förr. Badortsmiljöns liv och bebyggelse under 1800-talet (Stockholm 1975). Ett annat viktigt verk är Anders Gustavssons etno-

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR)

Meddelelser fra Kattegat-Skagerrak-projektet, nr 3, 1983
Trykt i Aalborg
Centertrykkeriet 1983
ISSN 02 80 8463

Distribueres af: Kattegat-Skagerrak-projektet
Aalborg Universitetscenter
Postbox 159
DK-9100 Aalborg
(tlf. 08-159111, lok. 178, kl.09-12)

logiska undersökning, Sommargäster och bofasta (Lund 1981). Från dansk sida föreligger ett stort antal konsthistoriska studier, som speciellt behandlar Skagen-kolonin som konstnärlig och social miljö. Man kan också nämna ett verk som Anders Hedvalls Bohuslän i konsten (Stockholm 1956), där förhållandet mellan kustmiljön och landskapsmåleriet får en ingående behandling.

Ännu har det dock inte gjorts något försök att skapa en mentalitetshistorisk syntes av utvecklingsförloppet från det tidiga 1800-talets badorter till 1900-talets fritidssamhällen. Det är mot en sådan syntes vi strävar. Vi vill kartlägga den långa och slingrande vägen från de förnåmna societetshusen till de folkhemiska campingplatserna, från brunnsdrickning till windsurfing, från smugglarromantik och pittoreska fiskelägen till fritidsindustri och massproducerade stugbyar. Vi vill också utforska sambandet mellan materiell och "andlig" utveckling i de samhällen där sommargästerna dragit in i växande skaror. Är det t.ex. möjligt att dra direkta paralleller mellan utvecklingen av badortslivet och utvecklingen av kustoskildringen i konst och litteratur? Är Flygare-Carléns romaner det naturliga uttrycket för sin tids badortskultur, liksom Evert Taubes visor för ett senare skede i utvecklingen? Vilka myter och drömmar har format sommargästernas bild av kustlivet respektive kustbornas bild av stadsborna under kulturmötets skiftande faser?

Vi har ännu långt kvar till vår syntes, men de här bidragen kan betraktas som ett slags förberedande pilotstudier. Kanske kan man också uppställa vissa förmodanden på grundval av en jämförelse mellan dem. Tydligt är t.ex., att badortslivet utvecklade sig betydligt senare i Norge än i Sverige och Danmark. Kulturmötet mellan sommargäster och bofasta i ett norskt kustsamhälle som Lyngør har också följt andra regler än dem som gällt för Skagen eller Lysekil. Den främsta orsaken är antagligen, att de syd-

norska kustsamhällena, jämfört med de bohuslänska och nordjylländska, hade relativt fler bofasta borgare (köpmän, skeppsredare etc.) och relativt färre förnåmna badortsgäster från storstaden. Därmed blev kulturklyftan mellan kustbor och sommargäster sannolikt mindre i Norge, även om den också där var mycket stor. Kanske har detta bidragit till att också göra den norska kustskildringen mera "realistisk" än den danska och svenska, som båda i hög grad bär präglet av storstadsbornas romantiska mytologisering av den fattiga kustbefolkningens liv.

Det fortsatta arbetet får visa, om sådana preliminära bedömningar håller streck eller inte. Fördelen med en publiceringsform som denna är, att vi kan låta uppsatserna få karaktär av arbetsrapporter och utväxla forskningsresultat innan vi ännu nått fram till definitiva slutsatser.

Tills vidare är det vår avsikt att koncentrera uppmärksamheten på utvecklingen från ca. 1840 till ca. 1920. Det var då, som den grundläggande förändringen av badortslivet ägde rum, och Skagerack-kattegatt-kusten "upptäcktes" av konstnärer, författare och journalister. Det var också då, som stadsbornas kultur började bli mönsterbildande för kustbefolkningen. Vad som senare följt är bara det förutsägbara resultatet av denna utveckling: den autentiska kustkulturens undergång och den bofasta befolkningens gradvisa förvandling till servicepersonal inom fritidssektorn.

Göteborg i september 1983

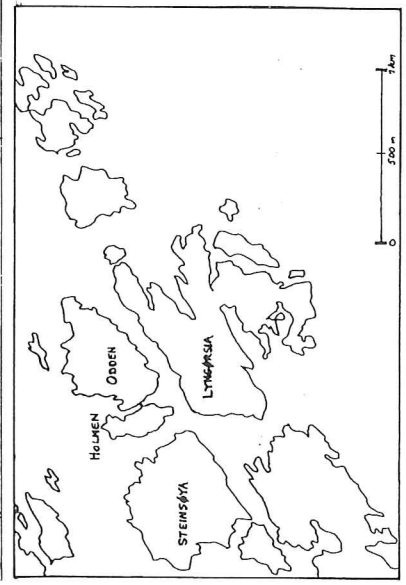
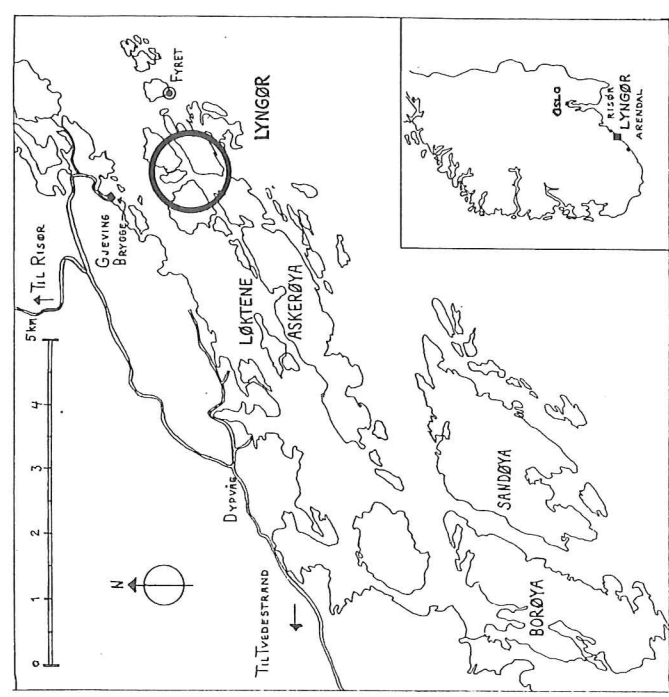
Lars Lönnroth

Nini Fritzner:

SOMMERGJEST PÅ LYGØR I 1909

Et møte med et seilskutesamfunn

Lyngør er et lite øysamfunn som ligger på Sørlandskysten, mellom Risør og Arendal, i Aust-Agder fylke. Stedet består av øyene Holmen og Odden, som er forbundet med en bro; Lyngørsia og Steinsøya. Til sammen utgjør øyene

3

FÖRORD

6

INNEHÅLL

Nini Fritzner:

7

SOMMERGJEST PÅ LYGØR I 1909

Lars Lönnroth:

19

EMILIE FLYGARE-CARLÉNS VÄSTKUSTROMANER SOM LÄSNING FÖR 1800-TALETS BADORTSPUBLIK

Tomas Forser och Gunnar D. Hansson:

47

NITÄLSKAN - genombrott och schartauanism

Thorbjörn Holmgren:

64

PÅ UPPTÄCKTSFÄRD I BOHUSLÄNSKA SKÄRGÅRDEN

1,1 km², hvorav ytterst lite er egnet til dyrket mark. Stedet har en god havn.

Lyngør har vært bebodd i meget lang tid, men fikk sin oppblomstring i seilskutetiden fra ca. 1850. Denne artikkelen tar sikte på å beskrive møtet mellom de første sommergjester som kom til Lyngør og dette seilskutesamfunnet. Møtet innledet en utvikling som senere skulle få store konsekvenser for stedet.

Det er ikke helt korrekt å kalle de besøkende i 1909 for sommergjester, men for enkelthets skyld vil dette likevel bli gjort. På den tiden var ferier og fritid noe som var forbeholdt en overklasse, og man kan ikke snakke om sommergjester med ettertidens betydning av ordet.

Den kondisjonerte klasse tilbrakte alt fra 17-1800-tallet endel tid på kjente kurbad som fantes rundt om i Europa. Disse kurbad hadde oppstått i tilknytning til mineralrike kilder, som legene anbefalte som helsebringende til drikke og bad.¹ Men alt tidlig på 1700-tallet fant legene ut at sjøvann var særlig vederkvegende for kropp og sjel i kampen mot forskjellige lidelser.² De nye sjøbadene som etterhvert vokste frem, ble derfor alternativer til de eldre innlandsbadene.

Også Norge kom med i denne utviklingen, om enn noe senere enn f.eks. Sverige. Alt fra slutten av 1700-tallet/begynnelsen av 1800-tallet fantes det "havsbad" i Sverige.³ I 1855 hadde imidlertid Sandefjord etablert et anerkjent kurbad.⁴ Men et kjent sted som Hankø Bad og Kystsankatorium ble f.eks. først opprettet i 1877. Et sitat fra et hefte om badet fra 1902 forteller litt om hvilket samfunnslag og hvilke lidelser badet var beregnet på:⁵

"Naar man betænker, at Forretningslivet og Selskabeligheden nu for Tiden, i Udviklingens Medfør, mere end nogensinde lægger Beslag paa alles Kræfter og Evner, saa at Karakteregenskaberne hos de fleste enten slappes eller forfines, differenteres, - ofte til den nervøseste Sensibilitet; - naar man

tager i Betragtning de mange nerveforstyrrende Momenter, som takket være de moderne, Arbeidet og Samfærdselen lettende Opfindelser, der ved Siden af det intense Arbeide dirigerer ens daglige Liv; og endelig, naar man erindrer alt det Hjernearbeide, der kræves af Børnene og den opvoksende Slægt - med den uundgaaelige Følge af daarlign Søvn og alskens Nervesygdomme for ikke at nævne de alment forekommende Sygdomme, saa bør Hankø Bad kunne se en smuk Fremtid imøde."

Kurbadenes tid tok slutt rett etter 1900, da hadde en friere form for bading og feriering vokset frem. Men selv om kurbadene representerte en spesiell form for sjøbad, og bare var for de privilegerte, var de, sammen med bedrete kommunikasjoner, med på å skape grunnlaget for at flere søkte ut til havet.

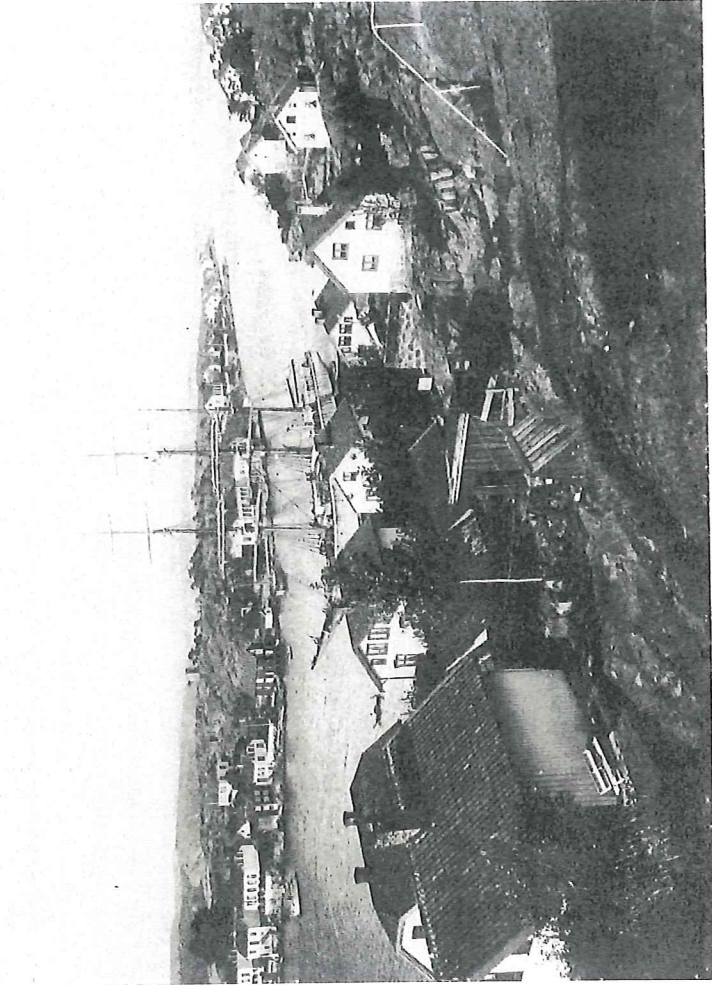
I nærheten til de større byene begynte byens borgere mot slutten av 1800-tallet å bygge landsteder. I Kristiania-fjorden (Oslo) var det f.eks. populært å dra med hele familien ut til en av de mange øyene. Her oppholdt familien seg gjennom hele sommeren mens fedrene kom ut hver lørdag med en av de såkaltte "pappabåtene" som trafikkerte Oslo-fjorden rundt århundreskiftet.⁶ Nesodd-landet utenfor Oslo kan fremby en rekke eksempler på slike feriehjem. Der finnes det alt fra "kråkeslott" til palæer inspirert av greske templer.⁷ På Nesodden var det også et sommerhotell.

Ikke alle byens borgerlige familier hadde anledning til å eie et eget sommerhus - de leiet seg derfor inn hos lokalbefolkningen i byens omegn. Men det var ikke vanlig å dra særlig langt utenfor byene når man ferierte. Derfor var det eksepsjonelt at det kom sommergjester til et sted som Lyngør alt i 1909. Og det skulle gå enda 10-15 år før sommergjester ble mer vanlig der ute.

Lyngør lå ca. 25 mil syd for Kristiania, og reisen var lang. Men kommunikasjonerne var ikke til hinder for besøk av sommergjester - de var nemlig meget gode rundt århundreskiftet. Alle de rutegående dampskibene som gikk mellom Kris-

tiania, Kristiansand og Bergen, var innom Lyngør. Lyngør var på den tiden fortsatt et knutepunkt i distriktet, og et levende sjøfartssamfunn hvor det ikke var plass til turister.

Øysamfunnet Lyngør hadde i 1900 552 innbyggere 8 og var ensidigt maritimt orientert. Sjøfarten var hovednæringsveien. Lyngør var en av de mange uthavnene langs Sørlandskysten som blomstret voldsomt opp i seilskutetiden. Da The Navigation Act ble ophevet i 1849, lå verden åpen for norske seilskuter. Sørlandet hadde rikelig tilgang på skog til båtbygging og mange gode havner og erfarne sjøfolk.

Det var et seilskutesamfunn som møtte de første sommergjester Her sees en bark som ligger fortoyet til Lyngørsia. I bakgrunnen de mange velholdte skipperhusene på Udden. Mellom mastene på barken sees Lyngørs ene Dampskipsekspedisjon. Den andre lå på Holmen. Bildet er fra 1904
Foto: Aust-Agder Arkivet, Arendal

De første sommergjester forvillet seg ut til Lyngør ved en tilfeldighet. De var egentlig på vei til Kristiansand på sin bryllupsreise, men da de var kommet til Ivedestrand fikk de høre om Lyngør og reiste dit ut. Bruden skrev noen brev derfra som vil bli sitert så å si i sin helhet, fordi det er det eneste materialet som foreligger om besøk av sommergjester på denne tiden. Først sent på 1920-tallet kom det flere sommergjester, men da var Lyngør ikke lenger et seilskutesamfunn, men var blitt preget av store strukturerendringer både økonomisk og sosialt, som et resultat av overgangen fra seilskip til dampskip. Befolkningen sank med 32,1% fra 1900 til 1920.⁹

Flere hus ble tomme som en konsekvens av utflyttingen, og Lokalbefolkningen mistet sitt næringsgrunnlag som var basert på sjøfarten. Utleie til sommergjester ga derfor i 1920 og 30-årene en god ekstra-inntekt for mange. I 1920-årene var det blitt pent å bli brun, og den fargen fikk man ved sjøen. Ferielovene på 1920 og 30-tallet ga dessuten et større antall mennesker muligheten til å feriere. Som et resultat av den store pågangen måtte det i 1935 bygges et sommerpensjonat på Lyngør.

Disse brevene fra 1909 er derfor unike. De foregriper begivenhetenes gang og gir dessuten en meget god beskrivelse av Lyngør sett med en fremmeds øyne, før de store forandringene inntraff.¹⁰

" I mitt siste kort skrev jeg at vi netop var i ferd med at reise ut til Lyngør, en øgruppe ute i havsbrynet, og her er vi nu. Lyngør er et av de bedre steder i verden: på begge sider av et smalt sund ligger et fiskersamfund på 600 innbyggere. Det er pene hvite hus med velstelte, frodige haver. Sundet munner direkte ut i det åpne havet. Vi kom hit - ikke direkte ved forsynets hjelp, men ikke heller langt derfra - og fikk etter noe om og men leie et rum full pensjon. Vi bor tett inntil vannet i et hjørnerum med tre vinduer.

En solid robåt med et spriseil står til vår disposisjon og med den pleier vi å seile ut til klippepene på utsiden og bade i det herlige blågrønne

vannet, som er så salt at det smaker som det sterkeste Marienbad-vann. Etterpå steker vi oss i solen og nyder den herlige utsikten - det åpne havet i en 180 graders bue foran oss, og vi lytter til det dempede suset av brenningen, som aldri legger seg. Måker og terner skriker over vore hoder, hvite, blå og røde maneter svømmer omkring i vannet, sjøstjerner og krabber kravler omkring på bunnen, men ellers ser man ikke et levende vesen så langt øiet ser.

Når vi kommer hjem, tar vi oss gjerne en prat med våre hyggelige verter nede på bryggen sammen med en del andre, og så sitter vi og hører dem fortelle om sitt eventyrlige liv og om forlis som har funnet sted utenfor. De står påfallende høit i kultur, disse mennesker, derom vidner deres velplejede språk og den orden og renslighet de omgirer seg med. Dertil kommer en viss velstand som overgår det vi hadde ventet. Dere skulle bare se deres ryddige værelser med hvite tak og dører, deres hele og godt malte gjerder og fremfor alt deres båter. Jeg går omkring i en stadig forbauselse, Lyngør ligger omtrent 25 mil søndenfor Kristiania men har en forbausende sydlandsk vegetasjon; her vokser eføyen vildt, og allting står så frodig og fint. I klippeprekkene dyrkes poteter og ofte er hele "akeren" ikke større enn et par kvadratmeter, og minimale små engler vekslers med ditto kjøkkenhaver." (Brev datert 29.7.1909).

Eftersom veiret fremdeles holder sig vakker, er vi fremdeles her i Lyngør, og vi kommer vel til at bli her til den 15. selv om min gemal påstod at han hadde fått et anfall av lengtning til København og storstadsliv da en dampbåt med hornmusik ombord passerte tett forbi våre vinduer, som et pust fra en verden som ikke ofte trenger inn i denne fredelige krok. Det er visseilig gode kommunikasjoner mellom Lyngør og verden, flere ganger om dagen passerer ganske store dampbåter forbi gjennom sundet.

Men ingen fremmede finner veien hit, vi er stedets eneste sommergjester og er som sådanne gjenstand for adskillig opmerksomhet. Hadde man ikke den daglige dampbåtskommunikasjonen og de temmelig talrike motorbåtene foran øynene, kunde man tro sig forflyttet. Adskillige ti-talls år tilbake i tiden.

Lyngør er som jeg skrev i mitt forrige brev et sted på noe over 600 innbyggere. Innbyggerne her vil gjerne danne en egen kommune, men det går de øvrige i kommunen ikke med på fordi Lyngør har ingen fattige og betaler bra skatter, av hvilke den øvrige del av kommunen, som har mange fattige, profiterer.

Lyngør er bygget på tre holmer, vi bor på den sydligste, der kulturen er eldst, og av hvilken hele

stedet har fått sitt navn. Forholdene er meget interressante og man skulde ønske sig penn og fantasi for rett at kunne skildre dem.

Naturligvis er stedet et kongedømme i smått; det er en familie som regjerer her, familien Olsen, hvis patriark er en gammel enkefru Olsen, hvis svigerfar var grunnlegger av slektens rigdom og anseelse. Denne gamle damen traff vi en dag på veien, da vi hadde rodd over til den andre holmen. Hun var vanlig nokk at presentere sig for oss og be oss inn for at se på sin store terrasseartede have som lå innenfor en eføy-hekk. Fra den øverste terrassen viste hun oss sitt kongerike: i hvert og ett av de større husene på øen bor en slektning til henne: barn, svågere eller fettere til hennes avdøde mann. På få undtagelser nær er alle hennes mange barn boplass her, sønnene skibsredere, døtrene gift med skibsredere eller skipperer, alle velbergede folk som reiser utenlands med sine seilskibe eller dampbåter.

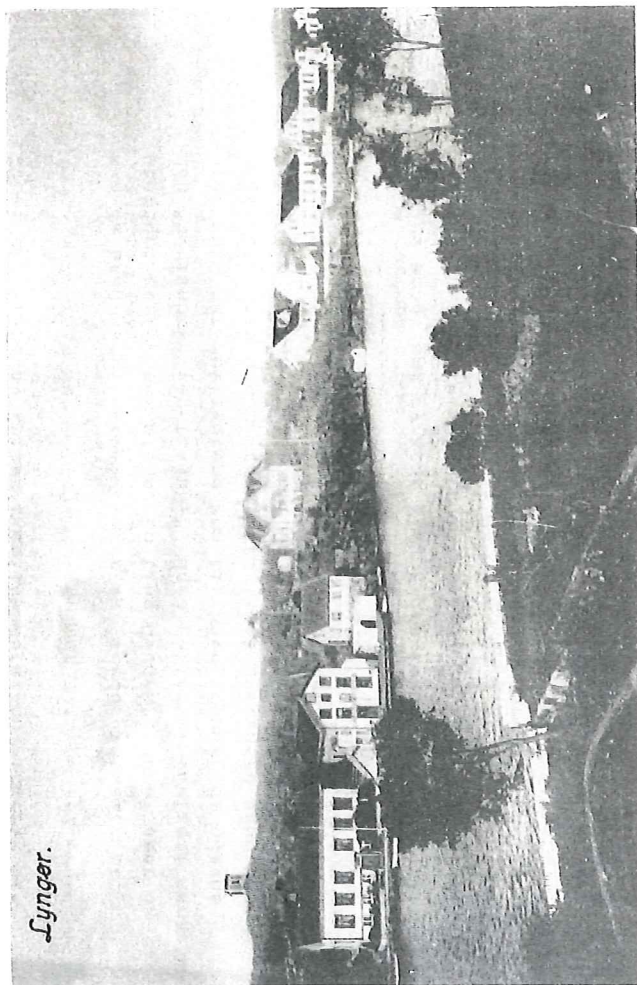
De fleste av sønnene har skiftet navn, for ellers ville det ha vært store forvekslingsmuligheter med navnet Olsen. Den eldste sønnen har beholdt navnet, han heter A.B.Olsen og kalles i almindelighet kort og godt "A.B.". En av døtrene er gift med en apoteker på Kongsvinger, men hun kommer hver sommer hit med sine barn. Mens vi sto der og pratet kom en annen gammel dame: det var hennes søster, gift med en danske og bosatt i København, men også hun kommer hit hver sommer. Så kom det roende to båter med minst tyve barn og ungdommer i forskjellige aldre. "Det er mine barnebarn som har vært ute på tur" sa den gamle.

Hun bad om at vi skulle titte inn til henne en annen gang også og det var tydelig å merke at hun var vandt til å gjøre "les honneurs" på stedets vegne.

Det er mange av de fastboende som er meget vidtreiste og har vært i nesten alle verdensdeler. Om kvellene setter vi oss gjerne blant dem nede på bryggen og min mann byr dem på sterke cigarer, noe de er meget begejstret for, og så går det løs med historier i uendelighet, den ene fortellingen avløser den andre. De har en på samme gang ordknapp og utførlig måte å fortelle på, og knytter ofte refleksjoner hertil, som viser at de er menneskekjennere. De er ingen svenskhatere, men tror allikevel at hvis det hadde blitt krig i 1905, så hadde nok nordmennene klart å banke svenskene. En illusjon som min kjære gemal ubarmhjertigt forsøker at tage fra dem. (...). (Brev datert 6.8.1909).

Brevskriverens bakgrunn er av betydning når det gjelder å vurdere innholdet i brevene. Hun var født og oppvokst i Helsingfors og var av høyborgerlig familie. Faren var

gerkulturen kan godt sammenlignes med den tilsvarende i byene. På Lyngør var den vokset frem p.g.a. sjøfolkenes stadige kontakt med fremmede land og miljøer, og dette satte sine spor ikke bare i livsformen. Husene bar præg av velstand, noe bruden også påpeker. Og to av stedets velhavende hadde også opført hver sin "sveitser villa" rundt århundreskiftet. Denne stilen brøt sterkt med den tradisjonelle langs sørlandskysten og forteller om påvirkning utenfra, og ønsket om å følge med i tidens borgerlige stil.

Dampskipseksedisjonen på Odden sees til venstre. Legg merke til de to "sveitser-villaene" som ble bygget av to av Lyngørs redere rett etter århundreskiftet. Losenes utsiktshus sees over dampskipseksedisjonen. Bildet er fra 1909
Foto: Aust-Agder Arkivet, Arendal

professor i medisin og moren var av russisk herkomst. Selv hadde bruden artium og påbegynte studier bak seg da hun giftet seg med en overrettsakfører fra Norge i 1909. Hun var vant til å feriere i skjærgården utenfor Helsingfors hvor familien hadde et sommerhus.

Likevel var Lyngør en annen verden for de to sommergjestene, bruden kaller f.eks. Lyngør for et fiskersamfunn. Men Lyngør var langt fra det i 1909. Fisket var kun en bi-næring for de fleste, eller et arbeid som pensjonerte sjøfolk drev med. Det ble av de fastboende selv betraktet som et gammelmanns-yrke.¹¹

Det var sjøfolkene som var de dominerende blant yrkesbefolkningen (33,3%), mens fiskerne bare utgjorde 6,9%.¹² Høyst sannsynlig trakk brevskriveren paralleller til den finske skjærgården, og var lite kjent med et norsk seilskutesamfunns karakteristika. Kanskje ligger det ikke så rent lite romantikk bak et slikt syn. Og hun ble da også overrasket over hvor høyt Lyngørfolket sto "i kultur."

Noe av det som karakteriserte et seilskutesamfunn var nettopp den jevnt høye velstanden og det vidtvidt belysningen var i besittelse av. Den stadige kontakten med andre land, skikker og folk hadde bidratt til dette. Det kan tilføyes at Lyngør fikk sin faste skole alt i 1825¹³ og dette var meget tidlig sett i landsmålestokk. Og denne skolen var svært god. Barna trengte bare å gå 1 års tid på middelskolen inne i landet etter endt folkeskole på Lyngør, før de tok eksamen. Vanligvis brukte man 3 år på middelskoleeksamen. Lyngørfolket betraktet seg derfor som høyt hevet over dem som bodde på fastlandet. De kalte også landsiden for "det mørke fastland."

Naturligvis fortonte Lyngør seg likevel som provinsen for de to sommergjestene, de var tross alt vant til by-livet. Men Lyngør kunne by på høyborgerlige familier. Det kommer tydelig frem i beskrivelsen av familien Olsen. Denne bor-

sia hvor det var flest vanlige sjøfolk og arbeidsfolk. På Holmen og Odden bodde skipperne og redere. Hele 80% av skipperne og 52% av styrmennene bodde der. 15 Husene var større og vitner om høyere velstand på disse to øyene. Det var også her sommergjestene møtte fru Olsen.

Det høye antall av yrkesbefolkningen (27%) som drev husarbeid, tyder også på sosiale forskjeller. Noen (12 stk.) hadde arbeid som tjenestefolk i USA, noen (13 stk.) arbeidet i hjemmet eller drev med søm (11 stk.). Men flesteparten (32 stk.) arbeidet hos Lyngørs velstående. 16

Mellom redere og skipper og tjenestefolk og fiskere, fantes en stor gruppe som drev handel og håndverk (24,7% av yrkesbefolkningen). Seilskutesamfunnet var ikke bare preget av sjøfolk, men var i like stor grad karakterisert av de mange yrkeskategoriene som fikk liv fra næringen. Det dreiet seg om gjestgivere, snekkere, skomakere, bakere og mange forskjellige butikker. Denne varierte sosio-økonomiske struktur ble borte med seilskutene.

Da seilskutetiden tok slutt, begynte turisttiden for alvor. Og da brudeparet fra 1909 kom tilbake til Lyngør med sin familie i 1924, var det et annet samfunn som møtte dem. Lyngør var på vei til å bli et "Sørlandets Venedig", som det ble kalt av fotograf Wilse i 1934 - på vei fra et levende sjøfartssamfunn til et sommerlig turistparadis.

NOTER

1. Burkart, Arthur J./ Medlik, S.: Tourism-Past, Present and Future. London 1974 s.9-10
2. Walvin, James: Leisure an Society 1830-1950. London 1978 s.13 og Stackell, Lars: Den svenske Västskustens havsbadort, Gbg 1974 s.25
3. Se Stackells avhandling nevnt ovenfor
4. Se: Thaulow, Heinr.A.: Die eisenhaltig salinischen Schwefelquellen und die Seebäder bei Sandefjord im südlichen Norwegen in ihren Heilkräften und eigen-thümlichen Badenmethoden, so wie der Gebrauch der Medusen und des eisenhaltigen Mineral-Schlammes (Gytje) als Heilmittel bei Bädern, dargestellt von.... Hamburg 1855

Sjøfolkene fikk på sine reiser hele tiden impulser fra andre miljøer og kom i kontakt med nyheter. Det var ikke bare rare souvenirer de brakte med seg hjem, de var ofte tidlig ute med å introdusere nyheter utenfra. På Lyngør fantes f.eks. foregangsmenn på sjøfartsområdet. En reder skaffet Lyngør i 1881 det første dampskip i Dypvåg sogn, 14 og Dypvåg var på den tiden et av Norges ledende sjøfartsherredet. Dette virker ikke spesielt tidlig for dampskip, men Sørlandet var svært sent ute i overgangen fra seil til damp. Hele landsdelen var ensidig basert på seilskuter, både sosialt og økonomisk, og det var først i tiden 1910-20 at effektene av krisen i seilskutefarten virkelig ble merkbare der.

Men da brudeparet var på Lyngør var stedet fortsatt et utpreget seilskutesamfunn. En ting bruden stusser over er den "sydlandske vegetasjon." Også dette var vanlig i mange uthavner. Når seilskutene kom til havn, dumpet de gjerne ballasten, som kunne stamme fra langt sydligere egne enn Norge - og i den fantes det også plantefrø. Derfor finnes mange steder på Sørlandet lokaliteter med svært eksotiske planter, som minnesmerker over seilskutetiden.

Også de mange små dyrkede klippesprekkene som hun nevner, var vanlig. Øybefolkningen levde ikke bare av sjøfarten, men utnyttet de muligheter som var til å dyrke jord og ha husdyr eller fiske. Lyngørfolket hadde jord på fastlandet - men dyrket også poteter o.l. på øyene der det var mulig. Ennå idag står det uthus og fjøs som forteller at husdyrhold var vanlig.

Om de sosiale forhold har bruden ikke meget å berette. Men hennes betraktning at "stedet" (er) et kongedømme i smått", er svært korrekt. Om bord i seilskutene var det et skarpt skille mellom skipper og styrmenn og det vanlige mannskapet som seilte "forenom masten", og dette skillet ble reflektert i forholdene på land. Brudeparet bodde på Lyngør-

5. Hankø Bad og Kystsantorium i Norge 1877-1902, Kr.a. 1902
6. Kolltveit, Bård: "Pappabåtene" Norsk Sjøfartsmuseums Årsberetning 1976
7. Bjørklund, Jarle: i "Friluftsliv ved Oslofjorden" Oslo 1983
8. Myklebost, Hallstein: Norges tettbygde steder 1875-1950, Oslo 1960, s.316
9. Som over samt Folketelling for Dypvåg, Lyngør krets, 1910 og 1920
10. Brevene er delvis fornorstket av sønn til brevskriveren, men innholdet er ikke forandret
11. Eget intervjumateriale
12. Folketelling for Dypvåg, Lyngør krets, 1910
13. Knutson, Henry: Skoleutviklingen på Borøya i Dypvåg Sogn ca. 1800-1900, Oslo 1967 s.9
14. Emil Olsen, Lyngør. Oslo 1953 stensil s.15
15. Eget innsamlet materiale
16. Som over samt Folketelling for Dypvåg, Lyngør krets, 1910

Lars Lönnroth:

TISTELÖN OCH SOCIETETSHUSET

Emilie Flygare-Carléns västkustromaner som läsning för 1800-talets badortspublik.

1. Inledning.

När Emilie Flygare-Carlén år 1867 efter en framgångsrik karriär som romanförfattare återvände till sin barndoms- miljö i Strömstad, fann hon att åtskilligt var annorlunda än hon skildrat det i sina böcker. Sina bekymmer över denna upptäckt uttryckte hon två år senare i en reseberättelse som infördes som ett slags företal till en ny upplaga av hennes samlade romaner:

Bland alla tankar, som strömmade in på mig, var även denna: vad skola de badgäster, som läst detta arbete, tänka om trovärdigheten av mina skildringar, då de måhända se denna plats, som icke visar dem ens vålnaden av mina bilder! 1)

Uttalandet kastar intressant ljus över Flygare-Carléns förhållande till sin publik. Tydligen räknar hon med, att hennes Bohuslänsksildringar läses av "badgäster" snarare än av genuina västkustbor - ett i och för sig högst rimligt antagande med hänsyn till den tidens bildningsnivå och bokvanor. I varje fall är det "badgästernas" eventuella reaktioner som främst bekymrar henne i egenskap av författare med realistiska och samhällsskildrande ambitioner. Hon vill inte kunna beslösas med fel i beskrivningen av topografi och miljö.

I denna uppsats vill jag försöka närmare klargöra hur Flygare-Carlén i romanerna förhåller sig till å ena sidan kustbefolkningen, som hon själv stammade från, och å andra sidan badorts societeten, som hon i egenskap av författare och väletablerad borgarfru i Stockholm trädde i förbindelse med. I hennes författarskap representeras kustborna bl.a. av Tistelön, där en av hennes mest populära berättelser, Rosen på Tistelön, utspelar sig, medan däremot badgästerna representeras av de societetsskildringar från Strömstad

som ingår i romanen Skjutsgossen och i memoarboken Skuggspel. Självt är hon hemmastadd i båda miljöerna, men står som köpmansdotter och liberal skribent mitt emellan dem och betraktar därför båda från ett visst avstånd, som trots alla realistiska ambitioner innefattar såväl extrem romantisering som grov satirisk karikering. Listelön och Societetshuset utgör i själva verket ytterpunkterna i hennes litterära universum, vars centrum är den gedigna men frisinnade småborgerlighet som hyllas i Ett köpmanshus i skärgården.

Det är denna småborgerlighet som särskilt brukar lovprisas av dem som tidigare sysslats med Flygare-Carléns författarskap. I samband härmed har man brukat lägga stor vikt vid hennes förtjänster som realistisk skildrare av 1800-talets Bohuslän.²⁾ Som framgår av citatet ovan, var det en roll hon gärna själv ville spela, särskilt på äldre dagar, då hennes societetsromaner och romantiska skräckskildringar från ungdomsåren utsatts för obarmhärtig kritik av förespråkare för en samhällsrealistisk romankonst.

Självt vill jag lägga större vikt vid hennes roll som myt-skapare för en badortsocietet med endast yttlig kunskap om kustlivet, huvudsakligen förvärvat under korta sommarsejourer i Strömstad, Gustafsberg eller Marstrand.³⁾ Detta innebär bl.a., att jag fokuserar uppmärksamheten på de extrema inslag av romantik och satir som bryter den realistiska illusionen även i de verk som tydligast eftersträvar realism. Samtidigt är det dock min ambition att visa hur mytskapandet hänger ihop med Flygare-Carléns och badgästernas upplevelse av samhällsutvecklingen i Bohuslän under 1800-talets förra hälft, särskilt då den moderna borgar- och badortskulturens framväxt på den traditionella kulturens bekostnad.

Först presenterar jag förutsättningarna för hennes första Bohuslänsromaner. Sedan analyserar jag en av dessa, Skjutsgossen (1841), som speciellt skildrar badortslivet i Ström-

stad. Därefter behandlar jag hennes första folklivsskildrande skärgårdsroman, Rosen på Listelön (1842), med särskild tonvikt på de skräckromantiska inslagen. Till sist tar jag upp hennes två stora verk från slutet av författarskapet, Ett köpmanshus i skärgården (1860-61) och Skuggspel (1865), för att visa hur hon där bygger upp sin skenbart realistiska Bohuslänskildring av litterära element från de tidiga societets- och skräckromanerna, vilka därigenom anpassas till badortspublikens ändrade förväntningshorisont.

Det är alltså bara fråga om punktnedslag i Emilie Flygare-Carléns rikt flödande romanproduktion. Ändå hoppas jag kunna belysa dels författarskapets allmänna tematik och receptionsförhållanden, dels 1800-talets kustkultur i Skagerack-området.

2. Bakgrunden för västkustskildringarna.

Emilie Flygare-Carlén skrev sin första roman år 1837 för Thomsons romanbibliotek i Stockholm, och hon fortsatte därefter att producera i genomsnitt en om året för samma serie, men det dröjde till 1840-talet, innan hon började använda sig av motiv från sin bohuslänska hembygd. För att förstå dröjsmålet måste man sätta sig in i hur såväl roman- genten som hennes egen sociala miljö fungerade på 1830-talet.

Romanbiblioteken hänvände sig till ett begränsat överklassskikt, ofta till kvinnor inom den högre medelklassen, bosatta i större städer eller på herrgårdar. I regel handlade texterna också om livet i detta slags miljö eller inom hovet och aristokratin. Det kunde antingen vara fråga om "vardagskildringar" ur familjelivet eller om romaneska intriger i exotiska miljöer, men i vilket fall som helst fanns det en inriktning mot det mondäna och societetsbetonade, som länge gjorde den bohuslänska kustmiljön föga gångbar i litteraturen. Egentliga folklivsskildringar var sällsynta, även om bl.a. Almqvist bidrog till att göra dem mer populära mot 30-talets slut.⁴⁾

Konjunkturena hade under tiden hunnit bli betydligt mer gynnsamma för folklivsskildringar av det slag som den bohussläska kustkulturen kunde erbjuda. Det berodde inte bara på, att folklivsskildringen som sådan blivit mer populär utan också på att den växande badortskulturen medfört, att Bohuslän plötsligt "upptäckts", efter att tidigare ha varit nästan bortglömt eller i varje fall föga uppmärksammat i den kulturella offentligheten. Sålunda utkom under åren kring 1840 en rad olika resebeskrivningar, turisthandböcker och litterära skisser, där speciellt badortslivet men också andra sidor av Bohusläns natur och kultur (näringsliv, folkseder, historia etc.) var föremål för entusiastisk uppmärksamhet. 6) Flera av dessa verk har utgivits av skribenter som stod Emilie Flygare-Carlén nära och ingick i samma liberala huvudstadskretsar som hon själv.

En samlingspunkt för makarna Carlén och deras intellektuella vänner var vid denna tid det "Aganippiska Brunnsällskapet", ett litterärt sällskap, där man roade sig med att parodiera den rituella samvaron vid hälsobrunnar och badorter. Man utgav bland annat en tidning med titeln Den heliconska vattenskopan - ett skämt med de vattenkurer som utgjorde kurortslivets centrala innehåll vid sidan av balet, kortspel, utflykter och andra mondäna fritidsnöjen. Från "Aganippiska Brunnsällskapet" kan Emilie Flygare-Carlén ha hämtat inspiration till den badortssatir som ingår i hennes första egentliga västkustroman, Skjutsgossen från 1841. Men hon kan också ha inspirerats av utländska badortsskildringar, framför allt i engelska familjeromaner av Jane Austen, Bulwer Lytton m.fl., som på 1830-talet började översättas till svenska. Sist men inte minst har hon genom sin släkt i Strömstad kunnat hämta underrättelser om det badortsliv, som i allt högre grad börjat dominera stadens sociala liv, sedan handeln och sjöfarten förfallit. Också huvudstadspressen innehöll omkring 1840 åtskilliga annonser för kurorter på Västkusten samt olika artiklar, som i mer eller mindre skämtsamt ton berörde det alltmer fashionabla badortslivet.

När köpmansdottern Emilie Flygare-Carlén gav sig in i romanbranschen, var det delvis som kompensation för den sociala deklarerings som drabbat henne själv och hela hennes familj i Strömstad. Hennes far, Rutger Smith, hade vid 1800-talets början hört till Bohusläns mest framgångsrika företagare inom handel och sjöfart. Familjen hade vid den tiden räknats till Västkustens förmåsta. Men då landsändan under 1810-talet råkade ut för ekonomisk kris, övertog Strömstadshandeln av norska kuststäder som Fredriks-hald. Rutger Smith förlorade sina pengar och hans dotter kom på ekonomiskt obestånd, som inte försvann förrän hon långt senare etablerade sig som författare för Ihomsons romanbibliotek.

Under familjens glansdagar i Strömstad hade Emilies sociala förväntningar stegrats genom ivrig romanläsning, och hon tycks i ungdomen ha varit i hög grad uppvaktad och omsvärmad. Men hon fick ändå nöja sig med att bli gift med en äldre, fattig och inte särskilt spännande provinsialläkare, Axel Flygare, med vilken hon bosatte sig på den småländska landsbygden. Sedan Flygare efter få år avlidit, flyttade hon tillbaka till den alltmer utarmade familjen i Strömstad, där hon upplevde en romantisk kärlekshistoria med en ung Uppsala-akademiker, Dalin, men också han avled plötsligt, sedan han gjort henne havande med ett barn, som hon ansåg sig tvungen att lämna bort till främmande. Enligt vad hon senare själv berättat, var det sorgen efter Dalin som gjorde henne till författare. Med tanke på de förödmjukelser hon upplevt, är det inte särskilt märkligt att hennes första romaner, som handlar om kärlek, utspelar sig i societetsmiljöer fjärran från Strömstad. Hon återvände till västkustmiljön i litterär form först sedan hon flyttat till Stockholm, upplevt sitt genombrott i huvudstadens intellektuella kretsar samt lierat sig med den västgötske litteratören Johan Gabriel Carlén, som härefter blev hennes trogna make, sekreterare, PR-man och litterära rådgivare. 5)

Bohuslän var emellett vid denna tid inte bara badortslivets utan också skräckromantikens landskap. Målare framställde havet och de nakna klipporna längs Bohuskusten som något farofyllt och hemskt, ett tillhåll för nattliga stormar och ödesdigra förlisningar.⁷⁾ Författare började skildra kustlivet som en arkaisk forntidsvärld, där primitiva vikinganaturer ägnade sig åt smuggling, vrakplundring, mord och andra gräsligheter. En vanlig åsikt bland de bildade tycks ha varit, att de bohuslänska kustborna i särskilt hög grad bevarat ålderdomliga seder, hedniska tänkesätt och vildsinta men romantiska passioner från den nordiska sagatiden.⁸⁾ I sin folklivsskildring knyter Emilie Flygare-Carlén an till denna skräckromantiska tradition, som har sina förutsättningar i göticismen, det romantiska landskapsmåleriet och utländska sjöromaner av diktare som Cooper, Marryat och Walter Scott. Också den egentliga skräckromanen, representerad av Mrs. Radcliffe och andra, tycks ha avsett sina spår i verk som Rosen på Listelön.

Till synes är det inte något som helst samband mellan de älskvärdt ironiska badortsskildringarna och de skräckromantiska berättelserna om stormar, brott och vikingadåd i den yttre skärgården. Det förefaller att vara frågan om skilda världar, både socialt och genremässigt. Men som vi skall se finns det ändå ett samband, om man betraktar den svenska västkusten ur badgästernas synvinkel. För de förnåma besökarna av kurorter som Strömstad, Gustafsberg och Marstrand framstod nämligen västkustlivet som något farofyllt och primitivt, så snart man gav sig utanför Societetshuset och det av badortsläkaren utstakade området för hälsosamma bad, promenader och vattenkuror. Just genom den överdrivna pjåskigheten och den förnåma bräckligheten inom badgästernas egen lilla värld, framstod folklivet utanför som något på en gång farligt, spännande och romantiskt. Fantasin jagades upp av de romaner som man fördrev tiden med.

Detta var ingalunda unikt för den svenska västkusten. I sin satiriska roman Northanger Abbey (1818) har sålunda Jane Austen givit en rolig skildring från den förnåma kurortsmiljön i Bath, där unga flickor slår ihjäl tiden mellan balerna och vattendrickningen genom att läsa romantiska skräckböcker. En svensk vägledning för kurortsbesökare från 1840-talet avråder direkt från sådan läsning som åstadkommer "skadlig exaltation i inbillningen", men samma handbok antyder att sådan "exalterande" lektyr ändå brukade förekomma. Bland annat citeras ett kåseri av den tyske författaren August Levald, som beskriver "den romantiska och pittoreska badgästen" på följande sätt:

Denne reser till brunnarna, endast för att kunna säga att han varit där. Han är nygirig och har der-till särdeles lätt för att expektorera sig. För var-Je träd eller klippstycke råkar han i entusiasmen och utropar: "O, natur!" Han släpar överallt med sig ett album, deri han antecknar sina känslor för hvarje ögonblick. Han stiger upp straxt efter midnatt, för att icke försofva sig och försumma morgonrodnaden. Vårdsushuflickorna måste sitta för honom och han tecknar af tiggare och postiljoner på landsvägen. Dessa eskisser skola framdeles komma att pryda ett charmant verk under namn af "Intryck och minnen". På hans nattbord ligga spridda papper och ett par pistoler. Han stirrar fruntimmerna i ögonen på ett sållsamt vis, och underlåter icke, så fort det hotar med regn, att drapera sin reskappa kring sig på spansk vis. Gemenligen består hela det utbyte, han 9) från baden för hem med sig, i en allvarsam katharr.

Att döma av hennes skrifter var Emilie Flygare-Carlén väl hemmastadd bland sådana "romaneska" badgäster. Hon skriver både för dem och om dem, ofta i samma raljerande ton som August Levald men ändå så att hon tillfredsställer deras längtan efter spänning, romantik och "pittoreska" folklivsscener. I sina böcker skapar hon ibland ironiska kontraster mellan kurortens verklighet och drömmar på ett sätt som påminner om både Jane Austen och August Levald. Men hon tillhandahåller också romantiska kulisser för turistfantasin.

Här skall inte göras något försök att exakt utröna vilka litterära texter och bilder som eventuellt "påverkat" Emilie Flygare-Carléns västkustskildring i den ena eller andra riktningen. Vid behandlingen av enskilda romanavsnitt kommer jag dock att anföra en del äldre och samtida paralleller ur dikten och målarkonsten - paralleller som avser att ställa romanens genre, tematik och miljöskildring i skarpare relief.

3. Badortssatiren i Skjutsgossen.

I sina memoarer har Emilie Flygare-Carlén själv utpekad Rosen på Iistelön (1842) som sin första västkustroman.¹⁰⁾ Det är kanske inte så egendomligt med tanke på att den är hennes första genomförda skärgårdsskildring och som sådan uppnådde stor publikframgång, trots att både förläggaren och kritikerna från början var skeptiska. Som Alf Kjellén påpekat, hade hon dock redan tidigare använt sig av västkustmotiv i två romaner, Kyrkoinvigningen i Hammarby (1840-41) och Skjutsgossen (1841).¹¹⁾ Av dessa kan den första lämnas därhän, eftersom västkustmotivet där inte spelar någon framträdande roll. Den andra utspelar sig däremot till mycket stor del i Strömstad-trakten och behandlar utförligt badortsmiljön. Sannolikt är det just därför den inte uppfattats som någon egentlig västkustroman: badortsmiljön var ju internationell snarare än specifik för Bohuslän. Författarinnan har inte heller bemödat sig att skildra specifik bohuslänska seder och bruk. Ändå är denna roman av särskilt stor intresse för den som vill studera hennes tidiga förhållande till hembygden och dess motsättning mellan badgäster och kustbefolkning.¹²⁾

Händelseförloppet är uppbyggt kring en hämndintrig i stil med den som förekommer i Greven av Monte-Cristo. Hjäalten, Ivar Borgenstjerna, tillhör en adelsfamilj som kommit på obestånd, så att den numera lever som fattiga torpare i norra Bohuslän. För att försörja föräldrar-na måste Ivar göra tjänst som skjutsgosse, och vid ett av dessa tillfällen blir både han och hästen grundligt misshandlade av en högmodig adlig afficer, som under kriget 1815 färdas längs Bohuskusten till Norge. Denna oförrätt, som ynglingen aldrig kan glömma, får han många år senare tillfälle att hämnas, då han från skjutsgosse och garvarlärning avancerat till egen företagare och brukspatron med stor förmögenhet. På en badresa till Strömstad träffar han nämligen sin gamle plågoande, numera en avskedad och utarmad överstelöjtnant, som pantsatt sin gård för att resa till baden med sin hustru och dotter i hopp om att där finna en förmögen friare. Ivar förälskar sig visserligen i dottern och gifter sig med henne men först sedan han givit hennes bördsstolte fader en ordentlig näsbränna genom att låtsas avsäga sig adelskapet och vid lysningen annonsera sin titel som "garvarmästare". Hämndberättelsen är sammankopplad med en kraftigt understruken tendens i liberalismens anda mot bördsdryga aristokrater. Trots sitt adelskap är hjäalten först och främst ett exempel på "the self-made man", som genom hårt arbete tar sig upp ur armodet och triumferar över omgivningen.

Romanen består av två delar, varav den första utspelar sig i Bohuslän(hjäaltens ungdomsmiljö samt badgästlivet i Strömstad), den andra i Uppsverige, där såväl hjäalten som överstelöjtnanten har sina gårdar och karrärer som "män i staten". Badortsskildringen utgör bokens litterära höjdpunkt, häri inberäknat en livfull framställning av badgästernas resa genom Göta kanal till Strömstad. Berättelsen om Ivars fattiga barndom är däremot full av sentimentala klichéer, och den avslutande berättelsen om

landskapet får vara med, eftersom Ivar efter romantiskt mönster framställs som "skogens son" (s.6). Tydliga hänvänder hon sig till en läsekrets vars förväntningshorisont bestämts av teaterns och den romantiska naturpoesins formler. Och det som styr hennes framställning är ambitionen att skildra hjältens utveckling från ett oskuldstillstånd i den vilda naturens sköte till ökad medvetenhet och bildningslängtan.

Framställningen blir något mer "realistisk" då Ivar i ett följande kapitel hamnar i lära hos en garvmästare i Uddevalla. Bland annat görs här ett försök till humoristisk genremålning av garvmästarfrun och hennes katt (som gör livet surt för hjälten under hans läroår) men beskrivningen håller sig helt inom ramen för det slags stereotypa folklivsskildring som förekom i tidens engelska romaner och har alltså inte präglats av den specifika Uddevallamiljön. Det enda undantaget görs då hjälten i sällskap med sin bästa vän, Göteborgsgymnasisten Leopold Wirén, promenerar "utåt Gustafsbergs-trakten" (s 62 f.) efter dagens arbete i verkstaden. Detta undantag är symptomatiskt, ty badorten Gustafsberg var den enda plats i Uddevallas närhet som kunde tänkas vara känd för romanpubliken.¹³⁾ I texten blir Gustafsbergpromenaden en symbol för hjältens bildningslängtan och omedvetna dragning till aristokratiska miljöer - ett förbud om den Strömstadsvistelse som längre fram skall markera hans definitiva genombrott i den högre societeten.

Betydligt livfullare och mer konkret blir berättelsen i det ögonblick författaren lämnar Ivar Borgenstjernas sociala och bildningsmässiga uppstigande för att i stället skildra hur överstelöjtnanten med familj reser till Strömstad flera år senare. Här övergår texten plötsligt från sedolärande myt till samhällsskildring. Redan första meningen markerar ett nytt sätt att berätta, betydligt närmare den verklighet som läsarna kunde tänkas känna till

hämnden verkar konstruerad och moraliserande på ett svåruthärdligt sätt. Lyckligtvis har vi här ingen anledning att uppehålla oss vid något annat än första delen. Viktigt är emellertid att lägga märke till hur de sociala sfärerna fördelas i respektive landskap: fattigt folkliv och förnäm fritidstillvaro i Bohuslän, borgerligt vardagsliv i Uppsverige. Den uppdelningen svarade ju egentligen inte så bra till hennes egen erfarenhet som borgarligen dotter från Strömstad, men för hennes läsekrets var detta en naturlig uppdelning, och den återfinns också i de flesta av hennes senare västkustromaner.

Anmärkningsvärt är, att den inledande skildringen av torpamiljön - till skillnad från motsvarande miljöskildringar i de senare böckerna - saknar varje anstrykning av bohusslänsk lokalfärg. Jämfört med den efterföljande badortsskildringen verkar beskrivningen av Ivars barndomshem egendomligt abstrakt, idealiserad och kemiskt fri från självupplevda miljöinslag. Fattiga men ädla gestalter rör sig i teatraliskt armod, vars karaktär bestäms av att de egentligen inte är "riktiga" torpare utan deklarerade adelsmän:

Bägges profiler hade nu den ställning, att skenet från den svarttröta tranlampan föll på dem med temlig klarhet, och om en uppmärksam betraktare varit till hands, skulle han med undran i formen och bildningen av deras drag ha funnit något ädelt och stolt, hvilket sällsamt afstack mot torparens lappiga tröja och grova hand samt Ivars halfnakna och bruna bröst. (s.9)

Observera att de pittoreska detaljerna i detta citat - tranlampan, den lappiga tröjan, det halvnakna bröstet, de ädla profilerna - alla är av det slag som fungerar bättre på operascenen än i etnologiska beskrivningar. Osannolikt är väl inte, att Emilie Flygare-Carlén diktat in sin egen köpmannafamiljs olycksöden i familjen Borgenstjernas, men hon har i så fall inte gjort minsta försök att göra miljön autentisk för bohusslänska läsare. Ej heller det nakna kust-

från egna badresor på Göta kanal:

En vacker juli-eftermiddag 1833 låg vid Söderköping ångfartyget Tor för att intaga ved. Medan en del af passagerarna gjorde en rund omkring den vackra plats, som omgifver bruns-salongen, syntes ett litet sällskap af tre personer jemte ett par bårare nalkas fartyget. Förtruppen utgjordes af en reslig man i civil blå överrock, men med ett par mustascher, hvilka i förening med den paradmässiga gången tillkännagafvo att han var en gammal militär. (s 65)

Observera hur texten vädjar till läsarens turistminnen ("den vackra plats, som omgifver bruns-salongen"), samt idigt som den förbereder ett satiriskt porträtt av ångbåtspassagerarna, speciellt då av den äldre herren, vars mustascher och "paradmässiga gång" inte bara tillkännager att han är gammal militär utan också antyder att han i verkligheten är identisk med Ivar Borgenstjernas plågoande från de första kapitlen. Om han där framställdes som en mytisk demon, blir han emellertid här enbart en smula löjlig. Berättartekniken påminner om de första raderna i Almqvists Det går an¹⁴, som också i andra avseenden kan ha verkat stilbildande för Skjutsgossen. Sålunda utnyttjar både Almqvist och Flygare-Carlén ångbåtsmiljön för att klarlägga de klassmässiga relationer som råder mellan huvudpersonerna. Översteöjtnantens sätt att uppträda mot besättningen visar sålunda, att han vill verka förnämre än han är, medan däremot Ivar Borgenstjernas uppträdande visar, att han är på en gång stolt och tillbakadragen, en ädling som vägrar att åberopa sitt adelskap eller utnyttja sin sociala position till egen fördel.

Hela den reseberättelse som nu följer har likheter inte bara med Det går an utan i än högre grad med ett annat verk skriven av en samtida Stockholmsliberal, Anders Lindebergs En badresa till Strömstad sommarens 1838.¹⁵ Lindeberg, som var en känd rabulist (vid ett tillfälle dömd för majestätsförbrytelse), hörde till Emilie Flygare-Carléns första intellektuella vänner och beskyddare.

Hans En badresa kan närmast betecknas som en kombination av reseberättelse och politisk pamflett. Den börjar med en skildring av ångbåtsresan längs Göta kanal och slutar med en lovprisande skildring av Strömstad, vars medelklassbefolkning fördeaktigt kontrasteras mot de aristokratiska badgästerna. Vid flera tillfällen under resan passar Lindeberg på att ge en känga åt de statliga myndigheterna som inte vill ge näringsfrihet åt Bohusläns idoga kustbefolkning, så att t.ex. Strömstad skulle kunna konkurrera med de norska kuststäderna. Sådant bör rimligtvis ha varit ljuv musik för den utarmade köpmannen Rutger Smiths dotter, och man kan på flera ställen märka hur Skjutsgossen återspeglar Lindebergs synpunkter.

Så här skriver t.ex. Lindeberg om badortsmiljön i Strömstad jämfört med stadens fasta borgerskap:

(Badhuset har) varit en liten resurs för Strömstads trånande rörelse, genom den mängd badgäster det dillockat och de penningar, dessa därstädes satt i omlopp. I år var likväl deras antal ganska inskränkt, knappt hälften mot det vanliga... Likväl gifvos ännu soiréer och baler, der det tillgick lika stelt som någonsin i hufvudstaden, der man dansade med lika afmätt gravitetiskt alfvar som der, och der nöjet sålunda hade den lätt förlåtliga kaprisen, att icke vilja infinna sig, ehuru högljudt man med pukor och trumpeter inbjudit det. Den aristokratiska arrigansen gjorde sig emedlertid här så goda dagar hon någonsin kunde, och njöt i rikt mått af sin sjelftillräcklighet. Deri gjorde hon också alldeles rätt. Man bör begagna tiden och tillfället, innan de onda dagarne varda kommande och åren nalkas. Ehuru en småstad, är det likväl icke af den s.k. goda tonens adepter Strömstads innevägnare i allmänhet behöfva lära fina seder och umgängesvett. Den goda tonen, i sin verkliga och ädlare mening, är intet annat, än förståndets bildning och hjärtats godhet, och inhemtas icke ensamt i salongerna, ofta minst i dem. Strömstads innevägnare ha ej gått i den stora världens skola, och likväl skulle man, utan mycket letande, der kunna samla en societet, särdeles af unga fruntimmer, som både i yttre behag och okonstlad umgängesvett, kunde med fördel presenteras hvar som helst.¹⁶)

Nyqvist stucken och gjorde ingen min af att lemna sin plats.

"Ja, men, min nådiga, ni måste likväl inse att..." Härvid fick von Gösse, som i lutande ställning intagit tvåne bänkar, så att han hvilade en fot på vardera, en sådan stöt af Wirén, hvilken hjälpte överstelöjtnantskan ombord, att han på huvudet kom ned mellan bänken och mamsell Nyqvists fötter. "Gud, mina liktorner - jag tror ni krossat dem!" Den gamla damen skrek häftigt till af småta, men satte sig desto fastare i ordning på kappan. Röd i ansiktet och vresig kom Gösse åter på benen. "Man knuffas ej på det sättet, då man vill fram!" sade han till Wirén och sökte att med sin stora silkesnäsduk bortgnyda vattnet, som drop från hans nedsmutsade frackskört. (s. 163-164).

Scenen har en funktion inom bokens centrala tematik såtillvida, att den avslöjar hur yttlig badgästernas förnäna belevnhet egentligen är. Fisketuren blir ett berättartekniskt instrument för att visa den egoism som döljer sig under den ädla fasaden. Det genuina ädelmod som döljer sig bakom Ivars trumpna uppträdande klargöres å andra sidan för läsaren genom att visa hur han sörjer sin nyss avlidna hustru och bekymrar sig för sin lille son, som är svårt sjuk. (Det är för att bota honom som Ivar befinner sig i Strömstad). För säkerhets skull understryker författaren skillnaden mellan honom och badgäster som von Gösse genom berättarkommentarer av följande art:

Ivar älskade ej yttre glans, ej makt och ära, som grundade sig på andra anspråk än medborgerliga tjänster och inre värde, han hatade icke adel, från hvilken han var att inse som ett lösrückt skott utan rot och hägn af moderträdet, men det förekom honom liksom skottet skulle skjuta upp och bära sig bättre, om det rent af omplanterades i en annan jordmån. (s.193)

Det politiska budskapet är här uppenbarligen det samma som i Lindebergs Strömstadskildring. Till skillnad från Lindeberg beskriver Flygare-Carlén dock även flera sympatiska medlemmar av badsocieteten. En av dem är Ivars ungdomsvän, Leopold Wirén, som efter gymnasievistelsen i Göteborg blivit assessor och numera vistas på badorten i sällskap med sin sköna men kalla societetshustru, Virginia. En annan är överstelöjtnantens dotter, Amelie, som känner obehag inför faderns bordsdryga sätt och von Gösse galanta kurtis. Gemensamt för Wirén och Amelie är att båda dras till Ivar och till ett enkelt, innerligt familjeliv i "naturliga" omgivningar, fjärran från societetslivet. Amelie

Emilie Flygare-Carlén uttrycker sig visserligen aldrig så sarkastiskt som Lindeberg, men i sak illustrerar hennes Strömstadskildring just den uppfattning som kommer till uttryck i detta citat. Mot badgästernas löjliga förnämitet och uppblåsthet kontrasteras den hederlige företagaren Ivar Borgenstjernas enkla men ädla uppträdande, som ej förvärvats i salongerna utan i skogen, garvarverkstan och på ensliga promenader längs Bohuskusten. Gång på gång understryker berättaren, att Ivar visserligen inte äger formell (dvs akademisk) bildning men däremot "förståndets bildning och hjertats godhet", liberalismens främsta dygder. Hans motståndare och blivande svärfader, överstelöjtnanten, är däremot en inkarnation av "den aristokratiska arrogansen". Samtidigt är han ett exempel på en komisk standardtyp inom den satiriska litteraturen: den hetlevrade gamle officeren, som ständigt tyranniserar sin omgivning, inklusive hustru och barn.

Också flera av de andra badgästerna representerar sådana komiska standardtyper. En central gestalt bland dem är kammarjunkaren von Gösse, en inbilsk sprätt med huvudet fullt av pomada och galanta floskler till damerna. En annan centralfigur är mamsell Nyqvist, en fjoppig gammal nucka, vars huvudentressen består av "sqvaller, politik och förtal". Båda dessa typer förekommer i tidigare badortsskildringar, som påträffas i engelsk och tysk litteratur.¹⁷ Det är fråga om enkla karikatyrer utan några försök till egentlig individualisering, men författaren har dock bemödat sig om att ge dem en viss lokalfärg: kammarjunkaren hyllar Tegnérns poesi, mamsell Nyqvist läser Aftonbladet osv. En satirisk höjdpunkt i denna badgästskildring utgörs av en fisketur på Strömstadsfjorden, varvid deltagarnas ovana vid båtfärder ger anledning till åtskillig situationskomik:

"Men jag kan omöjligt sitta med min sidenkappa på de här bänkarna, det hoppas jag att kammarjunkaren är nog kavaljerer att inse!" sade mamsell

tar sig dessutom an Ivars lille son och vårdar honom under hans sjukdom, varigenom hon meriterar sig för att mottaga hjältenens kärlek.

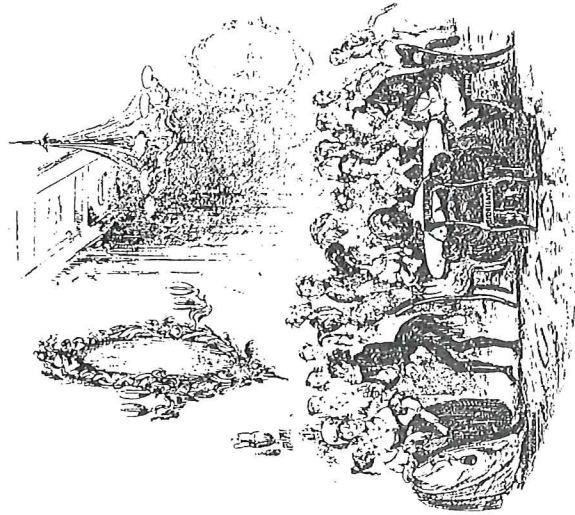
Då det blir tid för hjälten att drabbas av den obligatoriska förälskelsen, sänder Flygare-Carlén ut honom på en melankolisk nattvandring "uppför de branta klippor, hvilka förena Strömsdalen med de så kallade Slotterbergen" (s.194). Den för författaren välkända landskapsbilden används här för att skapa en passande inramning till hjältenes dystra tankar (bohuslänska klippor ansågs vid denna tid öoverträffade i fråga om dyster ödslighet). Till sist låter hon honom komma fram till det borgarhus där hans sjuke lille son vårdas av den uppoffrande Amelie. Genomen förstugudörr, som "slarf-vigt tienstfolk" lämnat öppen blir han vittne till följande gripande scen mellan barnet och dess vårdarinna:

"Pappa, pappa, hvar är pappa?"
 "Ack, söta Alfred, ropa ej så!" bad Amelie smekande. "Pappa gick nyss hem för att sofva en liten smula. I morgon, då solen skiner så grann och klar på Alfreds lilla bädd, kommer pappa och ser på sin snälla gosse."
 "Ja, men han skall komma nu!"
 "Inte nu - nu är ju Ammi hos dig! Håller du ej längre af mig?"
 "Du gick på balen, du, men det gjorde inte pappa!"
 "Ja, jag gick på balen!" sade Amelie med en ton, som för Borgenstjernas lyssnande öra tillkännagaf att det ej varit för mycket nöje. Vänligt tillade hon: "Tror du, söta Alfred, att Ammi hade roligt på den balen, då jag visste att du var hemma och sjuk?"
 "Ammi, du gråter!" sade Alfred högt, då en tår från hans vårdarinnas öga nedföll på hans kind. (s.196)

Den för nutida smak svårartade sentimentaliteten i denna scen följer i någon mån dess tematiska funktion inom badortsskildringen. Genom hänvisningarna till "balen" understryks emellertid ännu en gång motsättningen mellan det ytliga badortslivet (representerat av överstelöjtnanten, von Gösse, mamsell Nyqvist etc.) och det mänskliga, enkla familjeliv, som representeras av Ivar Borgenstjerna och hans lille son. Amelie står mellan dessa två världar och väljer till sist den senare. När hon gjort detta, har hon enligt Flygare-Carléns uppfattning "mognat" och kan fungera som förebild för romanens läsarinor.

Åtskilligt mer skulle kunna sägas om Skjutsossen, men det som här anförts är tillräckligt för att visa dess grundläggande tematik och västkustskildringens funktion i sammanhanget. Mot det flärdfulla och aristokratiska badortslivet ställs det hedervärda borgarlivet, som förutsätter att man under sin västkustvistelse inte enbart ägnar sig åt nöjen utan åt uppoffrande arbete för andra. Både för hjälten och hjältinnan fungerar alltså Bohuslänsmiljön som ett slags uppfostringsanstalt, hård men nödvändig för att uppnå mänsklighet.

Det är denna syn på sin hembygd som Emilie Flygare-Carlén bygger ut och fördjupar i sina följande romaner, samtidigt som hon alltmer börjar intressera sig för landskapets geografiska och etnologiska särart. Det som i Skjutsossen är allmänromantiska schabloner eller satiriska standardtyper, igenkännliga från utländsk badortsskildring, förses efter hand med lokalfärg, folkloristiska kommentarer och diverse stoff från familjen Smiths bohuslänska erfarenheter. Därmed uppnås betydande litterära vinster, som ibland kan beskrivas som "realism". Det moraliserande grundmönstret förblir dock detsamma: societetens fostran genom lidande och kamp.

Mr Pickwick bland badortssocieteten i Bath. Illustration till Dickens' Pickwickklubben (1837). Typerna påminner om badortsmiljön i Skjutsossen.

4. Rosen på Listelön: folkloristisk melodram ur badgästperspektiv.

Flygare-Carléns nästa roman, Rosen på Listelön (1842), bar undertiteln "Berättelse från skärgården". Därmed markerade författarinnan och förlag (fortfarande Thomsons romanbibliotek), att det var fråga om ett nytt slags text, mer "folklivsskildrande" än de föregående och mer entydigt lokaliserad till Västkusten. Redan de första sidorna är sprängfyllda med geografisk-etnologisk beskrivning av ett slag som helt saknades i Skjutsgossen. Huvudpersonerna tillhör också ett annat samhällsskikt, som befinner sig långt utanför de egentliga badortsmiljöerna: smugglare, kustfiskare, sjömän, tulltjänstemän. Handlingen är till yttermera visso förlagd till 1700-talet, då det ännu knapast fanns några badgäster i Bohuslän.

Ändå finns badgästperspektivet med på flera sätt i boken. För det första på så sätt, att boken börjar och slutar i Marstrand, som vid 1840-talets början var känd som badort. För det andra på så sätt, att "societetspersoner" införes i handlingens periferi och konfronteras med några av huvudpersonerna efter ett mönster vi redan känner från Skjutsgossen. Som en digression i huvudhandlingen berättas t.ex. om en bortskämd överklasspojke, som av sin pjåskiga mamma skickas ut i skärgården för att sköta sin hälsa och där får åtskilliga lektioner i folkvett av de hederliga skärgårdsborna. Sådana avsnitt skulle vara helt poänglösa, om de inte fungerade som appell till badortspubliken att visa respekt för kustbefolkningens seder och bruk.

Intrigen bygger på en brottmålshistoria, som Flygare-Carlén enligt egen uppgift fått från sin bror, Strömstadsjuristen Edvard Smith, vilken i sin tur funnit den i gamla rättegångshandlingar.¹⁸ Ett par smugglare hade vid Pater-Noster-skären uppbringats av tullbåten, varvid de slagit ihjäl tullmännen och sänkt deras farkost. Det enda vittnet, en

sinnessvag pojke som medföljt smugglarna, angav dem först flera år senare, då de slutat med smugglingen och uppnått en aktad social position i hembygden. De övermannades till sist en natt, ställdes inför rätta och avrättades, sedan den yngre av smugglarna bekänt sitt brott.

Brottmålsintrigen har av Flygare-Carlén sammankopplats med en romantisk kärleksintrig: en vacker och oskyldig flicka ur smugglarfamiljen - Gabriella, kallad "Rosen på Listelön" - förälskar sig i den mördade tullofficerens son och efterföljare, men kärlekssagan slutar i tragedi, då sanningen om mordet kommer i dagen. Vid sidan härav förekommer också en rad smärre kärleksintriger och smugglingshistorier, som dels involverar smugglarfamiljen Haraldson på Listelön, dels tullarfamiljen Arnman i det närbelägna fiskeläget utanför Marstrand. Mellan dessa mer eller mindre melodramatiska episoder om brott, straff, vansinne och ödesdigra passioner finns emellertid långa avsnitt av didaktisk, sedeskildrande och folkloristisk karaktär, där man bl.a. får följa Gabriellas uppväxt samt hennes älskade Arve Arnmans bildningsgång och försök att införa reformer i bygdens sociala liv. Det är i de sistnämnda avsnitten vi också finner representanter för överklassen, vanligtvis framställda med stark kritik.

Alf Kjellén har i sin doktorsavhandling visat hur bokens miljöskildring följer mönster i Scotts och Coopers romaner,¹⁹ speciellt i beskrivningen av våldsamma havsscener och pittoreska exteriörer, där lokalfärgen ofta är anbragd i grått lysande sjök. Därutöver finns det anledning att beakta paralleller i samtida måleri med motiv från Västkusten. En oljemålning från 1837 av marinmålaren J.Chr. Berger är i detta sammanhang av speciellt intresse. Den föreställer Marstrands fästning och den nedanför liggande staden under ett melodramatiskt oväder, som tornar upp sig över Pater-Noster-skären till höger i bilden, bortom själva staden (bild s.45). Ett skepp, som söker skydd för stor-men, är på ingående. I förgrunden ses bland annat några

nakna, stormpiskade klippor med en eländig hydda och patetiska figurer, vars utseende vittnar om nöd och elände. Det är just denna miljö som skildras i Rosen på Tistelön, och det är högst sannolikt att Flygare-Carlén sett tavlian, eftersom de ingick i de kungliga samlingsarna och var ett av huvudnumren på Konstakademiens utställning i Stockholm.²⁰ Dess melodramatiska stämning liknar i varje fall romanens, särskilt första kapitlets beskrivning av smugglarnas hemvist:

Omkring en half mil inom de i nordvest från Marstrand belägna Pater-Noster-skären, hvilka - än i dag är ryktbara för de ofta der inträffande skeppsbrott - troligen fått sitt namn af de många pater-noster, forntida sjöfarare der uppsändt för sina lifes räddning, ligger en liten grupp af ofruktbara öar, hvaribland dock en är bebodd och den vi vår berättelse vilja kalla Tistelön. All vegetation på denna fläck af jorden är nästan utdöd, och de buskar och andra växter, som här och der visa sig, hafva ett tvinnande utseende, liksom för öfrigt hela naturen på dessa klippmassor bär pregeln af en ödlig tomhet.²¹

Naturbeskrivningen signalerar det andliga tillstånd som familjen Haraldson lever i och som efterhand skall få även "rosen", Gabriella, att förtvina i ofruktbarhet. Omnämmandet av Pater-Noster-skären, vars religiösa namnsymbolik sorgfälligt tas tillvara, pekar redan fram mot mordet. Det mystiska sambandet mellan landskapet och dess invånare understryks i den följande framställningen så ofta, att figurerna får en närmast naturmytisk karaktär. Någon egentlig individualisering förekommer inte: de är antingen goda eller onda, djävlar eller änglar, "tistlar" eller "rosor", efter traditionellt sagomönster.

Det demoniska elementet representeras av de båda blivande mördarna, Håkan och Birger Haraldson. Redan deras namn verkar fornnordiska och deras förbindelse med vikingatidens hedendom poängteras efter götiskt mönster: Birger liknas t.ex. vid "Ralf Krake", och der talas om "det vilda, menniskoskygga i hans irrande öga" (s.8). Fadern Harald, talar också uppskattande om vikingarna. De båda männen

rum beskrivs som "stort, ödsligt och svarttrökt", närmast ett slags fornnordisk storstuga, präglad av "en omiskännelig rå vildhet" (s.7-8).

Som fullständigt änglalika motsatser till dessa män presenteras familjens kvinnor, "rosen" Gabriella och hennes fostermoder Erika, Birgers blivande hustru. Till skillnad från de råa karlarna är de inte bara goda utan också ädelt bildade, eftersom Erika i smugglarhemmet försökt omsätta erfarenheter från de överklass-salonger där hon fått sin uppfostran, innan hon genom en rad vidriga och osannolika omständigheter hamnat som smugglarnas hushållerska på Tistelön. Vi möter alltså här samma deklareringsmotiv som i Skjutsgossen - ett motiv som inte bara speglar Emilie Flygare-Carléns egen erfarenhet utan också fungerar som ett slags förbindelseslänk mellan läsarnas högreståndsmiljö och smugglarmiljön. Kontrasten mellan kvinnorna och männen poängteras ytterligare genom en utförlig beskrivning av det rum som Gabriella och Erika gjort i ordning åt sig, sammanställt av vrakgods samt "fullkomligt olikt den svarta stugan på nedra botten":

Gardinerna, af det dyraste musslin, smakfullt uppfästade, nedföllö i tjocka veck till den turkiska mattan, hvilken likväl icke serdeles tog sig ut mot de många olika skeppsstolarna af groft tillhugget mahogny... De mest utsökta persiska tapetstycken voro uppfästade på väggarne; och der dessa icke räckte till, sågos lemmingar af flera nationers flaggor, blandade med stufvar af sidentyger. Öfver hvarje hofafästning sågs en större eller mindre spegel, eller tafior; de sednare, som utgjorde det betydligaste antalet, föreställde fartyg af alla konstruktioner. Hela tafvelsamlingen hade kanske kunnat liknas vid ett litet galleri af hådangångna personer; och när den djerfve sjörövaren Haraldson besökte sin dotters rum, uppstego karhända från de prydliga däckten, den fina luftiga tågbyggnaden skarpa minnen, hvilka, likt vålnader af oförsonade personer ur glömskans natt, straffande uppträdde för att gifva en vink om redogörelse. (s. 15)

Det behöver knappast påpekas, att denna interiör hör bättre hemma i Tusen och en natt än i en bohuslänsk smugglarstuga:

observera speciellt inslagen av österländsk prakt och "vålnaderna" ur "glömskans natt". Tillsammans med karlar- nas nedanför belägna tillhåll fungerar emellertid kvin- noras salong som en mytisk bild av förhållandet manligt/ kvinnligt, vildhet/civilisation, kanske också undermed- vetande/överjag. Dessa tematiska motsättningar varierar därefter genom hela boken och utgör förmodligen en av de främsta anledningarna till att Rosen på Tistelön fascine- rat så många läsare.

Mellan den manliga och den kvinnliga sfären på Tistelön befinner sig den yngste brodern Haraldson, Anton, av de äldre ansedd som en vekling. Det är han som blir sinnes- sjuk vid mordet på tullarna och senare anger mördarna för rättvisan. Han tvetydiga, androgyna roll understryks av att han söker sig till kvinnorna bort från männen. Under sin sinnessjukdom inbillar han sig vidare vara Näcken, ett naturmytiskt dubbelväsen, som dels lever på land som en fin herreman, dels under vattnet som en fördömd demon. För att lösas ur sin förbannelse måste han enligt egen upp- fattning förråda faderns och broderns brottsliga hemlighet. Vid ett par tillfällen sjunger han också några folkvise- strofer, som Flygare-Carlén hämtat ur A. A. Afzelius' Svenska folkets sago-häfder,²² härbland följande:

"Jag är väl ingen riddare, fast eder synes så,
Jag är den stackars Necken i böljor de blå"

(s. 145, 299).

Fast dessa rader av omgivningen uppfattas som vansinnes- symptom och i romanen framstår som romaneska scener à la Ofelia, blir de fullt logiska, om man uppfattar Anton som hemmahörande i Tistelöns båda sfärer: som "riddare" till- hör han kvinnornas kultiverade salong, som "näck" männens vilda och av ödet fördömda tillvaro på havet och i husets nedre regioner.

Det bör här observeras att näck-motivet helt saknar under- lag i genuin bohusslänsk folketro, eftersom näcken inte bru- kar bo i havet utan i floder och strömdrag. Föreställningen

om att näcken suckar efter förlösning hör också snarare hemma i Romantikens salonger än i skärgårdens smugglar- stugor. Det litterära draget i Flygare-Carléns folklivs- skildring är kanske ingenstans tydligare än här. Ändå är det förmodligen delvis hennes egen västkustupplevelser som ligger till grund, framför allt erfarenheten av att leva i två skilda världar: å ena sidan som firad societets- skönhet, dotter till den förmögne köpmannen Rutger Smith; å andra sidan som deklarerad änka efter den fattige Axel Flygare. För badortspubliken blir det i stället fråga om dess förnämna kurortstillvaro kontra det "råa" och "brutala" livet ute i skärgården, fullt av lockande farlighet. Anton personifierar deras kluvenhet.

Fiskeläget, där familjen Arnman bor, framställs i boken som Tistelöns motpol, lagens och ordningens trygga hemvist. Också här finner vi en genomförd uppdelning av miljön i en "nedre" och en "övre" sfär av ganska olika karaktär. Den nedre sfären representeras av fiskarnas stugor, som präg- las av yttersta fattigdom men samtidigt av en pittoresk prydlighet: kungaporträtt, biblar och galjonsbilder vitt- nar om befolkningens tröjartade sinnelag; de renskurade bordskivorna om pliktuppfyllelse och ordentlighet. Den övre sfären representeras av tullarfamiljen Arnmans betyd- ligt mer välbärgade hem med gökur, krukväxter, vita föns- terluckor och diverse andra attribut, som vittnar om en småborgerlig biödermeyer-idyll. Realismen i miljöskild- ringen synes här vara något större än i skildringen av Tistelön, men i själva verket är det också här fråga litte- rära genrebilder eller rentav om teaterkulisser, vars främsta funktion är att signalera invånarnas moraliska kvaliteter jämfört med Tistelöborna. Schematiskt kan för- hållandet mellan miljöerna åskådliggöras i följande modell:

	FISKELAGET	TISTELÖN
ÖVRE SFÄR	(laglydnad)	(olaglighet, passioner)
(bildning)	Arnmanns hus	Kvinnornas salong
NEDRE SFÄR	Fiskestugorna	Männens storstuga
(obildning)		

Erikas fostrande roll motsvaras i Fiskeläget av fru Arnmans liksom Gabriellas roll som Den unga flickan motsvaras av Arve Arnmans roll som Den unge mannen. Den bildningsprocess de två genomgår under respektive fostrares ledning medför efterhand att de förälskar sig i varann. Inom den nedre sfären motsvaras Birger Haraldsons roll av jaktkarlen Mårtens, vars far mördats tillsammans med tullofficeren Arnman och sedan dess törstar efter hämnd. För att i någon mån betala sin skuld har Birger i hemlighet låtit bekosta hans uppfostran, men det blir ändå Mårten som till sist övermannar faderns mördare och för dem inför rättvisan. Liksom kvinnorna på Listelön är barnhärtigare än sina hårdföra män, är också Arve och hans mor barmhärtigare än Mårten såtillvida, att de inte söker hämnd utan i stället visar ett förlåtande sinne mot mördarna. Sålunda följer de inbördes relationerna ett strikt symmetriskt mönster, som bl.a. tjänar till att inskräpa bokens liberala samhällssyn.

En av bokens centrala teser är nämligen, att det är myndigheterna som ytterst är ansvariga för bokens tragedier genom en orimlig och omänsklig lagstiftning. Flygare-Carlén är särskilt kritisk mot tullbestämmelserna och andra inskränkningar i näringsfriheten, som enligt hennes uppfattning leder till att landsdelen utarmas och befolkningen tvingas ta sin tillflykt till smuggling för att överleva (samma åsikt kommer till uttryck i Lindebergs En badresa och bör rimligen ha varit allmän bland köpmansfamiljen Smiths medlemmar). Hon är vidare övertygad om, att befolkningens bildningsnivå måste höjas genom införande av folkskolor, så att det blir möjligt att häva sig upp ur den primitiva traditionskulturen och utveckla Bohusläns näringar. Dessa åsikter låter hon komma till uttryck på flera sätt, dels genom direkta berättarkommentarer, dels genom några av huvudpersonerna, speciellt Arve Arnman. Ett par kapitel handlar om hur Arve söker förbättra befolkningens villkor genom att själv starta en lanthandel, en skola och en försörjningsinrättning för de fattiga (II, kap. 9, 11).

Liberalismen visar sig också i bokens syn på brott och straff. Flygare-Carlén är motståndare till dödsstraffet och anhängare av uppfattningen att även grova förbrytare genom lämplig uppfostran kan förvandlas till goda och samhällsnyttiga medborgare. En sådan uppfostran låter hon också Birger Haraldson genomgå under den goda Erikas ledning. När han till sist grips och avrättas, kommenteras straffet på följande karaktäristiska sätt:

Vårt samhälls ohyggliga lagar kunde ej tillåta den förbättrade medborgaren att under en längre lefnad sprida nytta och välgärningar omkring sig. (s. 772)

Denna närmast patetiska tro på bildningsprocessens förändrande underkraft präglar också de - till synes ovidkommande - kapitel som handlar om Arve Arnmans lärotid hos tullförvaltaren i staden H-. Kapitlens funktion är att visa hur Arve meriterar sig för att överta den mördade faderns ämbete. En viktig poäng är här, att han mognar till mänsklighet och ädelmod genom att uthärda tullförvaltarfruns nycker och hennes vanartige sons fräckheter. Samtidigt åtar han sig att fungera som informator för denne överklassyngling, Lars, som han efterhand lyckas uppfostra, bl.a. genom att medföra honom till det arnmanska hemmet i skärgården under sommarferien, sedan tullförvaltarfrun uttryckt en önskan att hennes telning "genom badning vid vackert väder styrker sin klena helsa" (s. 338).

Två olika pedagogiska åsikter konfronteras i detta avsnitt mot varann: en liberal, som är Arve Arnmans (och Flygare-Carléns egen), en konservativ, som är tullförvaltarfruns (och som förutsättes vara vanlig bland badortspubliken). Enligt den liberala synen lär man bäst av praktisk erfarenhet och genom att anpassa sig efter folkets enkla levnadsförhållanden i en anda av filantropisk människokärlek. Enligt den konservativa synen lär man av böcker och genom att tillägna sig fina överklassmanér i societeten (jfr härmed Borgenstjernas respektive överstelöjtnantens uppfattning i Skjutsgossen). Gossen Lars, som klemats bort

Men det är inte nödvändigt att uppfatta "Rosen på Listelön" som på något sätt självbiografisk. Dess skildringar befinner sig oftast mycket långt från verkligheten. Däremot utgör den en lidelsefull appell till förmån för den liberala medelklassens strävanden att uppbygga andra institutioner vid Bohuskusten än enbart badanstalter och societetshus.

(fortsättning följer)

LITTERATUR

1. "En resa til vestra kusten" i Samlade romaner I (Stockholm 1869), citerad i Maria Holmströms Emilie Flygare-Carlén (Sthlm 1918), 183.
2. Viktigast förutom Maria Holmström, op.cit., är Alf Kjelléns Emilie Flygare-Carlén. En litteraturhistorisk studie (diss., Sthlm 1932). Jfr även Vivi Horns Flickan från Strömstad (1950); Victor Svanbergs "Medelklassrealism III", Samlaren 1946.
3. Om denna badortsmiljö se särskilt Lars Stackells Den svenska västkustens havsbadort. En miljöstudie (diss., Göteborg 1974) och Västkusten förr. Badortsmiljöns liv och bebyggelse under 1800-tallet (Sthlm 1975).
4. Jfr Kjellén (1932), kap.2; E.Lindström, Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige in till 1850 (diss. Göteborg 1925); Birgitta Holm, Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse (Sthlm 1981); I.Oscarsson, "Fortsättning följer". Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850 (diss. Lund 1980).
5. För biografiska upplysningar se speciellt Horn (1950) samt Kjellén (1932), Kap.1.
6. Bibliografisk information i S.Abersten och C.A. Tiselius, Göteborg och Bohus län i litteratur, karta och bild (Gbg 1924) samt Stackell (1974 och 1975).
7. Jfr Anders Hedvall, Bohuslän i konsten (Sthlm 1956); spec. kap.III-V.
8. Jfr Kjellén (1932), 190 f.; A.E.Holmberg, Bohusläns historia och beskrifning I-III (Uddevalla 1842-45); Nordbon under hednatiden I-II (Sthlm 1852-54).
9. Ph. Alfort, Handbok för brunnsгäster II (1842); s.V, 153.
10. Skuggspel II (1865), 448 f.
11. Kjellén (1932), 189 f.

av modern, kan till en början inte alls förstå varför Arve vill att han skall studera folklivet på stranden i fiskeläget:

"En hop brunbarkade qvinnor, riktiga Hottentottskor, med ungen på ena armen och fisknoten på den andra; lurfviga pojkar, som meta upp krabbor, och trasiga flickbarn, som ligga och vältra sig i sanden och smörja sig med det gemena inkrämet i skällerna - det är just något, som förtjenar att öda tid på!"

"Sämre kan den användas" menade Arve. "Du kunde dervid åtminstone göra den nyttiga betraktelsen att du sjelf kommit i ett lyckligare läge, än du kanske förtjenar. Lotterna falla olika i världen, och det vore hårdt, om de mindre lyckliga skulle föraktas för det vår Herre satt dem på en liten plats."

Romanens underförstådda budskap till badortspubliken är i detta replikskifte tydligt. Flygare-Carlén vill dock inte uppmana sina läsare till något etnologiskt studium av Bohusläns fattiga kustbefolkning. Hennes eget intresse är snarast moraliskt och filantropiskt: överklassen skall väckas till medkänsla, så att den medger folket den frihet och de utbildningsmöjligheter som är nödvändiga för att göra kustbon till borgare.

Denna ideologiska tendens framkommer också i bokens slut, då läsaren orienteras om fiskelägets utveckling, sedan familjen Arnman flyttat från trakten:

En resande, som, trettio år efter de i vår berättelse skildrade händelser, genomreste samma trakt af Bohuslänska skärgården, har berättat att det lilla fiskeläget, efter jaktlöjtnant Arnmans transport, fullkomligt återfallit i dess förra vanlottade belägenhet. Annu i dag förtäljes såsom en saga af invånarne om den goda tiden, då den unge jaktlöjtnanten och hans sagnade mor gäfvö deras bekymmersamma lif en bättre riktning. Allt försvann med dem, till och med skolan, som vid gamle Flintes död hade upphört.

Det ligger nära till hands att vid läsningen av denna passage erinra sig Anders Lindebergs resanderapport om näringsarnas förfall i Strömstad under den tid familjen Smith förlorade sina möjligheter att bedriva handel och sjöfart.

12. Originalupplagan från 1841 har inte varit mig tillgänglig. De följande citaten är ur utgåvan i Samlade romaner, 4 (Sthlm 1869).

13. Jfr Stackell (1975), 21-57.

14. "En skön torsdagsmorgon i juli månad strömmade mycket folk förbi Riddarholmskyrkan i Stockholm, och skynda de utför backen emellan Kammarrätten och Statskontoret, för att i rätten tid hinna ned till Mälarstranden, där ångbåtarna lågo. Alla hastade till Yngve Frey, lupo in över landgången med snabbhet, ty tiden till avresan var redan slagen, och ångkaptenen kommanderade 'frånmande från bord!'" Det går an (1838), kap.1.

15. Stockholm 1838. Bl.a. anförd av Stackell (1974 och 1975) men ej tidigare sammanställd med Flygare-Carléns romaner.

16. En badresa (1838), 52-54.

17. Figurer av typ "Mamsell Nyqvist" förekommer t.ex. i skildringarna från Bath i Smollets Humphrey Clinker (1771) och Jane Austens Northanger Abbey (1818).
Figurer av typ "von Gösse" beskrivs bland annat i August Levalds förut citerade kåseri Brunnsgäster, vars svenska översättning ursprungligen publicerades i Orvar Odds tidskrift Bazaren (1841). Jfr även Dickens, Pickwick Papers, kap.35-36.

18. Skuggspel II (1865), 449 f.; jfr Kjellén (1932), 200 f.

19. Kjellén (1932), 204 f.

20. Hedvall (1956), 49-50.

21. Originalutgåvan (1842), 5-6.

22. Kjellén (1932), 253.

Johan Christian Berger: »Utsigt af Marstrand och Carlstens fästning.» Oljemålning 1837.
Villhör Kungliga Slottet.

Tomas Forser och
Gunnar D. Hansson:

NITÄLSKAN

genombrott och schartauanism

Från Fjällbacka skriver Hilma Strandberg den 26.9.1887 till kollegaen, skriftställaren Gustaf af Geijerstam i Stockholm:

Hr G af Geijerstam

Mycken tack för Eder intressanta anmälan af Väster-ut. För att ni gått på djupet - ansett det mödan värt - och visat hvar svagheten sitter. Jag tror också att ni har rätt. Jag har fått alldeles motsatta omdömen - hr Joh. Lindström i Norrland anser Petitionen vara obestridligen den bästa, och Schœele i Upsala nämner satiren "Kvick och blodig" - men själf har jeg alltid hemligt tyckt den vara till- yksad - isynnerhet prestens figur - och värdelös, ändskönt den är ett referat. - Jag är hvarken spi- rituel ej heller något af titan - och jag förstår, att det vill till båda delarna för att uträtta nå- got. Hos mig strider ett glödande begär att vara nyttig, ta folk i örat och tvinga dem höra på alt vrängt och skamlöst härute - mest därför att det har hälgd och nimbus - med ett rent konstnärsbegär - ett begär att dikta i inspirationens ögonblick, att se sant och därigenom blidt mänskligt på företeelser och människor. Ni har rätt - jag har mycket mindre troget studerat flere af mina antipatiska figurer - mindre detaljeradt än befolkningens. Prästerna har jag hatat för mycket - om ni visste hur blodigt jag hatar dem. De ha fördyrat hela mitt lif - gjort mig rädd, feg i mitt inre. Jag ser deras hand öfver- alt, där lifvet skulle kunna slå ut, där tankar skulle kunna väckas, spira upp till frihet, lyft- ning, kraft och glädje. Och så tycker jag, att alt som skrifs mot dem är så förtvifladt lamt, så mo- derat och matt. De äro ju fallfärdiga - käre Gud att ej folk kan se det - och så är det dock ingen som stöter till. A propos har jeg sett att ni skall gifva ut en bok: Pastor Halldin var det visst? - Jag väntar mycket få läsa den - jag antar, att ni vid- rött frågan, och jag gläder mig få lära. - Ja - och så har den grofva klumpiga satiren legat närmast till hands - för att stilla min egen harm, jag mär- ker det nu. Jag har velat något godt, men det har misslyckats.

Härute för jag ett hundlif. Folket - okunnigt, äggadt av småhandlandena, som hata mig, rasar, kastar sten, öfveröser mig med gläpord och hotar sätta i scen lynchprincipen. De spika upp jätteplakat med Skandalsskrifverkan Hilma Strandberg. De begripa naturligtvis icke ett dugg själfva men det tjänar ej tala, ej visa dem, att jag skrifvit i deras intresse, velat föra deras sak fram. De äggas i tron, att jag "skämt ut dem i bladet", skrifver deras dialekt för att förlöjliga dem, "skällier ut" deras stugor, "derases strann", deras fattigdom och deras kamp. Hvad jag skrifver, hvad jag säger - är en skymf nu. - Hr Lindström skref till mig att vi borde lägga bort att estetisera, inte skriva om folket, men för folket. Men det är bara en sak de skulle förstå: om man toge sig direkt af deras materiella intressen, "Skälde" ned jordägarna, som taga oförsämda tomtskatter af dem; angrepe handlandena för deras skamlösa priser, uppmuntrade staten att hjälpa dem till storfiskeredskap - särskildt nu här. De ha behöf af bättre vilkor, innan de äro tjänade med böcker. Det enda de behöfde, som gjorde nytta - nb. för den som anser det nyttigt - vore ren socialistisk litteratur, - böcker som lärde dem hata på grund af direkt påvisade materiella orättvisor. Till det känner jag visst icke kallelse. Min tro är, att profeten därvidlag bör utgå från folket själv - äga sina rötter hos dem - älska dem af instinkt och hata deras förtryckare af samma instinkt. Till det får man icke äga sina böjelser utgångna ur gamla konstnärliga släkttraditioner. Då är försakelsen för stor. När Snolksky talar om att gifva dikten den "enklare form, som tusenden förstå" och att man skall stiga ned och räcka dem andligen sin hand, så är det värligen bara prat, försävidt han menar kärnan af kroppsarbetarna, och försävidt han menar att göra direkt nytta. Det är ett sätt att smeka ett eget begär - äfter rättvisa, äfter förenklning, äfter friskhet. Men för vår egentliga almoge är hvad vi skrifva värligen aberkadabra. - Jag tror att Tolstoj t.o.m. - ehuru han torde äga sällsynt kärlek, sällsynt naivitet och sällsynt kraft att försaka sig själf - är en fantast. - Vi behöfde här hos oss en Per Tomasson - med mera begäfnung och mera själföförgjömmande. Han skulle göra godt. Vi som icke är utgångna ur folket tröttna i vår kärlek.

Förlåt mig, att jag blef utsväfvande - det var intet alls meningen. Jag ville bara tacka Er för Er goda kritik, den jag lärt mig mycket af. Det är ett svårt stycke arbete att bli konstnär. Ni var det egentligen från första stunden. Men då man icke det blef, så tycker man stundom det är hopplöst.

Jag hoppas i vinter få personligen tacka Er. Med vänlig hälsning till Er fru -

Er Hilma Strandberg 1

Några månader tidigare hade Hilma Strandberg utverkat ett löfte av Gustaf af Geijerstam, att denne skulle anmäla hennes novellsamling Västerut.²

I det unga Sverige som stod för det moderna genombrottet i svensk litteratur var Geijerstam centralfigur och Hilma Strandberg perifer. En välvillig anmälan av Geijerstam var väsentlig. Den inrangerade henne i den nya litteraturen. Och i den radikala åttitalstidskriften Framåt, kunde Georg Nordensvan konstatera, att Strandberg med ett slag hade intagit "sin position såsom fullt ut jämgod med hvilken som helst af våra yngre skrifvande damer."³

Som indignationsförfattare som ställer problem under debatt och brottas med tendenskravet innanför realismfiktionen är Hilma Strandberg idealtypisk för sin författargeneration. Hon representerar den författare av nytt slag som ger den nordiska åttitalslitteraturen dess specifika drag av borgerlig förankrad radikalism inspirerad av Brandes och Brands kategoriska imperativ och Strindbergs eld och som innebär en långt starkare ideologisk färgning av litteraturen än den samtida franska naturalismens.

Sitt författarskap la hon upp vid sidan av den telegrafisttjänst hon uppehöll i Fjällbacka mellan 1883 och -88. Under några år senare lever hon, som sina generationskamrater, litteratörens villkorligt fria liv och försörjer sig med novellkonst i tidens liberala press. Noveller och prosaskisser är de naturliga formuttrycken för de nya litterära produktionsförhållandena. Den moderna litteratören vilar inte tryggt i akademikkulturens nät av ämbetsmannaförbindelser och stipendiesystem och ideologiskt representativa uppgifter. Denna författarroll hade 1860-talets signaturpoeter spelat som de sista representanterna för en vittighet utanför den marknadsbestämda litterära institutionen. Nu gäller det i stället att leva på inkomster som förutsätter avsättning på den anonyma litteraturmarknaden. Det kräver värnrecenserande, grupplanering, tidskriftsorganiserade framstötter och högt uppdriven produktivitet.

kunde man säga, att det är där hon misslyckas som hennes författarroll är som mest intressant och hennes klarsyn blir märklig, ja, enastående i den svenska genombrottslitteraturen.

Litteratörens roll och författarens församhälleligande, är del av den nya litteraturens tema och är ju t.ex. berättelsens själva motor i periodens upptaktsroman Röda Rummet.

Men upptagenheten av problematiken är en sak. Hilma Strandberg lever den ända därhän, att denna författarroll inte längre bär och det bara tycks återstå för henne att lägga ned pennan och tystna som skriftställare. Det sanningssågeri som väcker berättigad uppmärksamhet på den anonyma ordmarknaden och ges goda omdömen i de välilligt sinnade bladen är en omöjlighet inför den individualiserade publik som gett koloriten och tillhandahållit stoffet. Här handlar det inte om "ideala läsare" utan om ortsbefolkning med ett annat medvetande än den gängse radikalismens. Storstadsoffentlighetens möjliga problemdebatt är en skandal konkretiserad i kustsamhällets sociala mönster med dess svarta överhetsideologi.

Förhållandet är naturligtvis inte förvånande, men exemplet Hilma Strandberg klargör såväl åttitalradikalismens gränser som dess samhälleliga förutsättningar av urban offentlighet med dess relativa oavhängighet för den idealistiska tendensskriveren. Att det är författarinnan själv som står för den insikten är emellertid uppseendeväckande.

Sveriges författarförening gav 1902 ut en samling ungdomsminnen under titeln När vi började. Geijerstam är en av dem som minns: "År 1883 i mars lämnade jag studierna i Uppsala och flyttade till Stockholm för helt att ägna mig åt författarskapet", skriver han. I en här aktualiserad uppsats om denna förändringsprocess kunde det citatet användas för att illustrera, hur akademikkulturens värld under de här åren övergavs och ersattes av den nya litterära institutionens marknad för fritt skriftställarskap i huvudstaden.⁶

Litteraturen lyder nu under det kapitalistiska produktions-sättet och författarskap blir ett yrke. Så kan vi hos åttitalförfattarna se hur radikalismen är kringskuren och litteraturens bruksvärde förmedlas av dess bytesvärde och hur de problem reser sig som skall prägla stora delar av 1900-talslitteraturens sociologi. Strindberg, Geijerstam, Benedictsson - alla negerar de det nya borgerliga pliktanshålllets moralregler och utmanar dess ideal. Men deras verksamhet är baserad på samma samhälles tidnings- och bokläsande allmänhet och dennas intresse av just deras utmaningar.

Situationen är principiellt problematisk för en författargeneration som så påtagligt saknar social förankring för den radikalism den prövar. Deras föregångare bland författare hade försett ämbetsmannasverige med litteratur och ideologi.

Som kritisk intelligencia har åttitalförfattarna valt bort den funktionen. Men den radikalism som de nya författarna företräder ställer dem å andra sidan vid sidan av det nya Sverige, där liberalismen strax får sina marknadsekonomiska bestämmingar. Samtidigt är arbetarrörelsens ideologi dem främmande och genombrottet varslar på så sätt om sitt eget sammanbrott - som Gunnar Ahlström en gång kunde analysera det.⁴

Författarnas kritik kommer att mala tonning, när den inte längre fyller behovet av att vända ut och in på ståndssamhällets unkna fickor men inte heller kan relateras till de krav som är den nya industriarbetarklassens. Åttitalslitteraturens sociala isolering ger bibliotekens bokbestånd och arkivens utlåningslistor besked om. Där saknas i stort sett den nordiska genombrottslitteraturen.⁵

Hilma Strandberg låter sig placeras i den inhemska åttitalslitteraturens mindre framgångsrika och uppmärksamade författarkader. Men intressantare än att konstatera denna hennes generationstillhörighet är att fundera över hennes misslyckande och hennes icke-typiska drag. Hennes brev till Geijerstam ger oss inblickar i ett utanförskap som ställer de problem, som den ideologikritiska litteraturens filantropi reser, på sin spets och som tycks oss ha giltighet långt utöver den epoktypiska begränsning som är Strandbergs författaröde. Kanske

Också Hilma Strandberg lämnar bidrag till Författarförningens minnesvolym. Hon hade ju alltså i stället kommit att bosätta sig i skärgården, i det schartauanskt präglade Fjällbacka och försökte från den utgångspunkten ge sitt bidrag till striden för sanning och människorätt. Men när problemdebatten och genombrottslitteraturens program transformerades till denna nivå av identifierbar verklighet, fungerade inte längre den kod för kulturell och litterär kommunikation, som var en av förutsättningarna för det vi talar om som Det moderna genombrottet.

"Och så blef det småningom fullständigt tomt omkring mig. Min ställning fastslogs", skriver Strandberg. Så berättar hon vidare och vi är nu långt borta från litteratörens fria liv: "En dag kom min tjänare intrusande och bad mig gråtande stanna inomhus, emedan folket hade lagt råd om att stena mig. 'De tänka gömma sig i prången och kasta, när fröken går förbi'." Hon fortsätter och hennes meningar får syftning in mot avgörande problem för varje skriftställarskap som talar i andras sak: "I min ringa mån hade jag sökt göra folket godt, där jag kunnat hade jag hjälpt dem i sina bekymmer. Och nu skref jag ju för dem och emot deras fiender. Jag sade flickan det. Hon hängde med hufvudet. "Inte kan folket läsa frökens historier."

Så blir den ene uppburne folklivsskildrare och realist och den andre avskydd "yrkesmädesskrifverska". Programmet är i stort detsamma men sociologin skiljer sig, ännu ett tag uttärddar hon hos det folk vars sak hon tagit sig an. "Trots att deras vilja tydligen var god, hände mig intet värre än okvädesord och då och då där jag gick gatan fram, kastning af mindre stenar. Aftnarna höll jag mig på allas råd inne", erinrar hon sig i denna osentimentala rapport från när det började och hur det slutade.

"Men den ständiga spänningen var för mycket. Jag blef sjukare."

Hilma Strandberg arbetade alltså vid tiden för sin debut som radikal genombrottsförfattare som telegrafstationsföreståndare i Fjällbacka. Ett av tidens få emanciperade yrken. En symbolisk centralposition i det lilla samhället, kan det tyckas. I Fjällbacka bodde hon med fästmannen, konstnälaren och gruvarbetarsonen Hjalmar Angered. De gifte sig 1888 i samband med att de båda emigrerade till Amerika. Den 11 september 1887 skriver Hilma Strandberg - ett par veckor före Geijerstambrevet - om sin situation till Handelstidningens redaktör Henrik Hedlund: "Vore det ej höst och jag starkare, reste jag ovillkorligen till Amerika nu, realiserade alt mitt och kämpade mig fram med Hjalmar. Jag känner vämjelse för förhållande och karaktärer här hemma. Okunnighet och fördomar är en gräslig hydra."

Hilma Strandberg hade växt upp i signaturpoesins skyddade värld. I det stockholmska hemmet tycks de akademiska litteratörerna ha avlöst varandra och tidigt inympat föreställningen om vad "litteratur" egentligen var. Fadern, justitierådet och som Schück skriver "Tegnériden" Karl Gustaf Strandberg, hade starka intressen i tidens vitterhet och i vad Fröding en gång senare kallade "prins- och docentpoesin." I hemmet umgicks såväl den diktskrivande kronprinsen Oscar som greven och poeten Carl Snolisky. Faderns kusin var den uppburne Talis Qualis, C V A Strandberg.

"Skald var ett ord jag lärde mig ungefär samtidigt med "Gud som hafver." Och skald var något oändligt ljusst och upphöjdt och fint. Öfver hufvud kunde en människa ej taga sig till något förnämligare än att skrifa poesi. Alla poeter voro hyggliga, oomtvistliga herrar, som med glädje och förtrolighet mottogos i min pappas och mammas hem. Men det fanns ett annat märkvärdigt, ganska jordiskt släkte, som bildade en slags afdelning under skalderna, och som det icke kunde tagas för gifvet att man hälsade med synnerlig förtjusning. De buro den tämligen omtvistliga äretiteln: Författare

Det var skald av denna efterromantiska skola den unga Hilma Strandberg ville bli. Hennes levnadsöde kom henne att bli något annat. Hon försökte sig i denna litteratur alla genrer, men det var den nya skandinaviska litteraturen och det moderna

genombrottets estetik som i ett slag förvandlade hennes föreställningar om "litteratur":

Jag mottog allt med en oppositionellt anlagd naturs hela stormande hänryckning. Men hur jag än jublade öfver det frigjorda i själva snilleken var det icke detta, som djupast grep mitt medvetande. Det var upptäckten att alla mänskliga företeelser tedde sig så annorlunda, skärskådade i de nya andarnas ljus. Öck dock fortfor jag med min opersonligt gammalromantiska alstring. 8

Det var i mötet med den bohuslänska kustkulturen och dess auktoritära samhällsmönster som de nya lärorens verkliga betydelse och möjligheter framstod i hela sin vidd. Telegrafisten såg och förstod: "Här var allvar, här var helhet."

Ty fordrande var just hvad det var - lifvet på de öde skären. Dessa karga, men i grunden lefnadskäcka människor, som rätt inför mina ögon förkrymptes af svält och tyranniskt prästavälde /.../ det kunde slita i ens innersta detta, det tvang till att ändt-ligen taga ett djupt tag i mitt eget själf. 9

Och så: efter en tid av "bidande skaparfeber" med de forna diktardrömmarna förkastade, skriver Hilma Strandberg så "i ljungande fart" novellen "Nitälskan", en rapport från ett bohuslänskt fiskeläge. Bakgrunden var ett högst konkret fall av schartaanskt prästvälde och maktutövning, som upptrött hela trakten kring Kville pastorat dit Fjällbacka hörde. Novellen handlar om hur en fiskare från fiskeläget Fjällkil vägras nattvarden av prosten i Börre kyrka på grund av att han påståtts druckit alkohol några dagar före nattvardsgången: "Allt fastare förstod prästen att knyta till, allt mer förstod han att kväfva själfviljan och egennyttan inom Börre församling. Det stod hårdt på, men nu var det snart gjordt." 10

Novellen "Nitälskan" fick en helt annan effekt än dess författare väntat sig. Det var inget befrielsesverk hon påbörjat. Hon hade istället smädat och skandaliserat en hel bygd. Hon var inte längre önskvärd och skulle straffas.

Vilken är då den insikt Strandberg beskriver i sitt brev till Geijerstam? Vilken fråga om litteraturens roll är det hon

försöker komma tillrätta med? Novellen "Nitälskan" publicerades först i Göteborgs Handels- & Sjöfartstidning, den radikala liberalismens främsta organ i Sverige. "Det olyckliga numret av Göteborgs Handelstidning," skriver Strandberg. Det litterära mottagandet var inte oviktigt, naturligtvis - eftersom det var viktigt för henne att etablera sig som radikal författare i genombrottets anda. Men redan från början fanns det i och med denna publicering ett problem i förhållandet till publiken. Det var egentligen inte Handelstidningens läsare Hilma Strandberg ville väcka. Det var ytterst "folket självt," de som drabbats av det förtryckets mekanismer novel-len veilat skildra. Hon vände sig inte likt Flygare-Carlén till en förutsatt och anonym men reformivrande liberal medelklass. För Hilma Strandberg gällde det att "folket självt" kom till insikt om den bräckliga auktoritet som det prästerliga förtryck vilade på. "De äro ju fallfärdiga - käre Gud att ej folk kan se det..." I sin uppsats om Flygare-Carléns romaner skriver Lars Lönnroth i avsnittet om Rosen på Tistelön:

Men det är inte nödvändigt att uppfatta Rosen på Tistelön som på något sätt självbiografisk. Dess skildringar befinnes sig oftast mycket långt från verkligheten. Däremot utgör den en lidelsefull appell till förman för den liberala medelklassens strävanden att uppbygga andra institutioner vid Bohuskusten än enbart badanstalter och societetshus. 11

Om man jämför E. Flygare-Carlén med Hilma Strandberg kan man konstatera att en betydelsefull forskjutning ägt rum. Den stadsintelligentia som var det moderna genombrottets publik fanns naturligtvis inte i Fjällbacka. Den läskunniga publik som fanns där stod i den maktutövande prästerliga överhetens tjänst. Till folket var steget långt och den information som de blev delaktiga hade passerat genom maktens censurer: "Hvem har gifvit dig rätt att vara vår domare?"

"Hvad har jag gjort, Caroluson? Berätta mig det, jag vet det ej."

Mannen stod med näfven knuten och var blek af vrede i ögonen.

"Hon har skämt ut oss för kungen och för landet."

"Hon skrifver och skäller oss för vårt språk. Hon gör oss till ett spektakel för att vi inte tala nog fint." 12

Hilma Strandberg hade förutsatt en offentlighet som inte fanns i denna västliga del av 1800-tallets Sverige. Publiceringen av "Nitältskan" ställer frågan om det litterära verkets beroende av sin publik på sin spets. Författarinnan hade förutsatt en publik - och publiken fanns inte där hon trodde. Den 32-åriga dottern till akademiledamoten Karl Gustaf Strandberg som trott sig föra folkets talan hade i ett slag förvandlats till en "folkefiende": "Jag förstod nu vilket vapen mina fiender användt för att uppegga själfva folket." 13 Hennes slutsatser i brevet till Geijerstam är som sagt uppseendeväckande:

Hvad jag skrifer, hvad jag säger - är en skymf nu... /.../ Min tro är, att profeten därvidlag bör utgå från folket själfv - äga sina rötter hos dem - älska dem af instinkt och hata deras förtryckare af samma instinkt. Till det får man inte äga sina böjelser utgångna ur gamla konstnärliga släkttraditioner. Då är försakelsen för stor. När Snolisky talar om att gifva dikten den "enkla form, som tusenden förstå" och att man skall stiga ned och räcka dem andligen sin hand, så är det värkligen bara prat, försävidt han menar kärnan af kroppsarbetarna, och försävidt han menar att göra direkt nytta. Det är ett sätt att smeka ett eget begär - efter rättvisa, efter föreklning, efter friskhet. Men för vår egentliga almoge är hvad vi skrifa värkligen aberkadabra. - Jag tror att Tolstoj t.o.m. - ehuru han torde äga sällsynt kärlek, sällsynt naivitet och sällsynt kraft att försaka sig själf - är en fantast. - Vi behöfde här hos oss en Per Tomasson - med mera begåfning och mera själföfgrömlömande. Han skulle göra godt. Vi som inte är utgångna ur folket tröttna i vår kärlek.

Den litteratur för folket och av folket som Strandberg efterlyser har inget med enkelhetens kategorier att göra. Dess villkor och utseende bestäms istället av den grad av materiell klarsyn den gör till sin. Dess krav ligger långt bortom tidens gängse tendens- och naturalismdoktriner. För egen del avskriver sig författarinnan alla anspråk på att vara dess genomförer. Hon har - till skillnad från många av tidens radikaler - upptäckt sina möjligheters begränsningar. Indirekt han hon också biottlagt den litterära institutionens räckvidd. Den bohuslänska verklighet Strandberg mötte i Fjällbacka under de fem år hon bodde där från 1883 och fram till publiceringen av "Nitältskan" och novellsamlingen "Västerut" ingav henne trots allt

förhoppningar om att en förändring av de auktoritära mönstren var möjlig. Den frimodighet hon mötte hos befolkningen stod i bjärt kontrast till prästvåldet - ur den motsättningsen hoppades hon kanske att något nytt skulle kunna springa fram. Där fanns inget av det förtryckets förlamande inverkan som Ivar Lo-Johansson långt senare skulle skriva om i sina skildringar av statarnas liv. Hon mötte själfvörtroende och själv tillit i en sådan utsträckning, att nöden och armot det nästan föreföll vara av högst tillfällig art. I en uppsats om Fjällbacka i Ny illustrerad tidning 1887 skriver hon:

Nordbottestrandbon är en intelligent typ. Vaken och fri till sinnet, skarp i blicken, qvick i uppfattningen, men vild och styf stundom, synnerligen när han druckit.../ Nej, underdånighet och rangskillnad har skåtgårdsbon inte det rätta greppet på. 14

Iakttagelsen är viktig och återkommer flera gånger hos Strandberg - i själfva verket är den bärande för hela koncipieringen av novellen "Nitältskan." Det är klart att denna typ av generaliserande omdöme ropar på försiktighet i imperialismens och rasismens 1880-tal. Missbruket av folkekaraktäristiker sprider sig som en löpeld över världen och tjänar oftast allt annat än jämlikhetens syften. Men ändå: det är intressant att se hur så olika författare som Emilie Flygare-Carlén, Hilma Strandberg och Martin Koch under sina studier av bohuslänsk "kustmentalitet" - helt oberoende av varandra under en sjuårig period gjort liknande iakttagelser. År 1913 skriver Martin Koch:

Bohuslännings självuppskattning föreföll mig så stark att den verkade osvensk - i varje fall överraskande i ett land vars folk i sin helhet avgudar allt främmande och föraktar allt inhemskt.../ Om det annars är naturligt för svensken att gärna gå ur vägen och stå hjälplös mot påträngande främlingar, så står bohuslänningen hellre nackstyv i vägen för andra, nära nog ohövisligt självmedveten. 15

Martin Koch ser dock i schartauanismen en ideologisk kodifiering av detta självmedvetande, som en nära nog naturligt inkorporerad del. För Strandberg ligger saken annorlunda till: schartauanismen står för henne som ett överhetens sätt att bekämpa detta medvetande, denna brist på underdånighet. Så här skriver hon i den tidigare citerade uppsatsen "Från Fjäll-

Ur Hilma Strandbergs novell "Nitälskan"

Den stora Börre kyrka var alltid fullsatt, då gamle prosten Lennberg predikade. Hans starka stämma skallade i det rymliga tepplet, och det tyckte folk om. Det höll dem vakna, och det var då något att komma i kyrkan för. Och starka ord gingo från prosten Lennbergs mun. Mäktiga, kufvande, skakande ord, som icke tilläto någon undanflykt. Och det tyckte folk också om — åtminstone största delen. Ty Börre var en schartauanisk församling, lidelsefull schartauansk. Och fanns det några, som ännu icke voro kufvade för allt eget ondt viljande och tänkande under profstens järntuktan och örnablick, så hjälpte de troende energiskt till, att så skeddé.

Och svagare naturer, som kanske i sitt stilla sinne icke tänkte det bästa om allt detta, de tego af fruktan. Ty prosten Lennberg var ej att leka med. Och hvart skulle man vända sig med sina möjliga tvivel om hans berättigande till såka påfvelater?

Fattigt folk har ingen talan, och skall man få gehör hos de höga, kostar det så mycket pengar. Dessutom var ju domkapitlet prestens gode vän och understödjare. Nej, här var bäst att tåga still och säga ja och amen.

Det var nu öfver fyrto år, som prosten styrt Börre församling. Hans vilja var af järn, och en sådan är af ovärderlig nytta för sin man i svaga tider och bland folk, som icke ha vilja af järn eller intet bruk för henne, om de skulle äga henne.

Också hade prosten nästan oinskränkt makt. Och där till, fast han vid tillrädet till pastoratet ägde mest skulder, en anständig förmögenhet. Men Börre var en rik församling, och prestens nitälskan hade i tidens lopp fört en lycklig kamp mot lasten girighet, »den vederstyggligaste af alla laster», ropade han med glänsande, skarpa ögon och slog i predikstolen, ty girighet är roten till allt ondt. Girigheten och egen vilja, det skall ut af människan, det måste ut, ty djäfruten sitter aldrig fastare inne än hos en människa, som är grädisk om sitt guld och vill gå sin väg efter egna tankar.

En och annan af godsägarna i trakten var väl förtred på prosten Lennberg och hans regemente. Men dels bestod församlingen mest af bönder och fiskarbefolkning, dels tyckte de få herremännen, att det kunde göra den vilde Börrebon ganska godt att få böja sin styfva nacke. Prosten Lennberg var verkligen utmärkt passande för sin befattning. Ingen hade så kunnat krossa det stolta kustbolynnet. Dessutom

backa" om nordbottestrandbon:

Hvad han skulle böja sig under vore då presten. Men så har han också fått veta af, att han lefvat de sista årtiondena. Schartauanismen har förstätt pressa hans styfva nacke intill jorden, hållit honom med jernhand, ja, utöfvat ett våld, hvilket kommit den opartiske, den oinvidige att drömma sig tillbaka till katolicismens hetaste dagar./.../ Men despotismen är aldrig god, den tränger aldrig längre än till ytan. Andra makter skulle verka på denna friska, begärfvade befolkning.

Men Hilma Strandberg tog miste i sin koppling mellan denna friska begåvning och sitt eget litterära frigörelsebudskap. Effekten blev rakt motsatt mot vad hon avsett. Oräddheten vändes i rädsla och fördomsfullhet. Hennes tal i befolkningens sak blev till en fiendtlig handling. Det tryckta ordet var fortfarande underlagt ett lutherskt protestantiskt monopol.

NOTER

1. Hilma Strandbergs brev till Geijerstam förvaras på Göteborgs Universitetsbibliotek.
2. Se brev till Geijerstam av den 5.7.1887.
3. Framåt, 1881:1.
4. Se Ahlström, Det moderna genombrottet i Nordens litteratur (1947, 1974).
5. För denna uppgift och för de generella författarrollsbestämningarna, se Forsers/Olssons/Tjäders uppsats "Akademikultur och litterär institution på 1880-talet" i Melbergs antologi Den litterära institutionen (1975).
6. Se ovan nämnda uppsats, s.183.
7. När vi började, s.89 f.
8. Ib, s. 96.
9. Ib, s. 97. f.
10. Västerut, s.43.
11. Lönnroth, l: ibid, s.43.
12. När vi började, s.108.
13. Ib, s. 109.
14. Ny illustrerad tidning, 1887:30,31.
15. Fromma människor, s.87 i Valla Verk, 1941.

Utdrag ur "Nitälskan"

— han visste ju förträffligt sin plats. Herremännen besvärade han sällan. Han kunde väl i hettan gifva dem en och annan pik från predikstolen, men det var ju ej att fästa sig vid. I det enskilda umgänget var han en kvick och human man, som ej försmådde sin toddy. Och i hufvudsak höll både konsulin och majoren på Nicklastorp med honom: — Bönderna, brukade den lilla gubben säga och slå handen i bordet, så att glaset hoppade, medan de genomträngande, skarpa ögonen glänste svarta, — bönderna, de ska lära att läsa och skriva rätt och slätt, icke ett uns mer. Läsa sin psalmbok och skriva under sina papper — hvad mer är, är af ondo. Och det var ju egentligen ett både sundt och klokt tal.

Och solen lyste med varm glans öfver den ståtliga kyrkan, som låg fritt och behärskande på höjden med vida ljughedar och låga bergknallar rundt omkring. Kyrkogården var stor och kal, och muren, som omslöt henne, låg och jämn.

Folket böljade in. Det var ett knäppande och slående i dörrarna, ett dämpadt sus af hviskningar och hälsningar. Längst framme åt altaret till sutto i främsta bänken majorens och konsulns.

Man såg varm och trött ut. Det var midt i röbmanaden, och soknen stor och vidsträckt. Kvinnorna voro starkt upphettade och röda. Man trängde på i bänkarna, lutade sig förströdt ned några ögonblick, nickade och hälsade sedan på bekanta och rättade på hufvuddukarna.

Slutligen började man undra smått, ty det dröjde öfver tiden, och prästen var alltid så punktlig.

Solskenet föll in fullt och stückande, och den röda kalkduken lyste som blod på altarbordet.

Nattvardsgästerna sutto och stirrade litet siöa på det stora koret med frälsarens bild. Solen föll rätt på ena halvan, och skuggor från den susande lönen utanför kyrkfönstret lekte på altaret och dansade fantastiskt öfver den bländhvita duken.

Man hade suttit här under det långa skriftemålet och var både lekamligen och andligen matt. Prosten hade varit mer än vanligt sträng och hotande. Han hade talat om det förfärliga ansvar, som drabbade den, som gjorde sig saker på Herrans lekamen och blod. Och så de, som stodo dem nära — på dem föll och ansvar, om de icke hindrade den, som vore i färd med att draga domen öfver sig. Han själf, kyrkoherden, hade tunga plikter, plikter af järn, intill blods. För den skull hade ock Gud lagt makten sin heliga kyrka i handom.

Och det hade varit ett sakta stönande och gråtande. Därför var man ock nu matt, känslorna blefvo slöa, och man stirrade tomt framför sig utan att egentligen erfara någonting af det man bodde erfara. Och det oroadе många.

Madam Dörth hade suttit dyster och stel med rödkantade ögon, och på andra sidan gången hennes Olle, en väderbiten gammal buss, nyrakad och skrubbad, med grått, tjockt hår och ett småslugt uttryck i sitt breda ansikte.

När skriftemålet var öfver, hade kyrkvaktaren kommit tassande fram och tyst sagt några ord till Olle. Hvarefter Olle hade sett förbluffad ut, harskat sig, rest sig och följt kyrkvaktaren in i sakristian.

Och på detta tänkte nu de flesta af nattvardsgästerna, fast de icke ville tänka därpå. Hvad männe? — Somliga hade hört ett och annat i går kväll. De voro i den högsta spänning. Hur hemskt om en ovärdig sutte bland dem — en som kunde blifva saker på Herrans lekamen och blod! Gud, måtte det ej vara så, men om så vore, måtte då prosten blott stå fast, icke bevekas.

De, som tänkte så, rodnade först litet af en viss naturlig känsla. Men andra fullföljde tankegången. Nej, det var visst icke för det pirrande i saken, bevara dem Gud! Det vore ju Hans, Olles, egen själabot det gällde.

Och så hade högmässfolket börjat komma. Bänkar hade slagits igen och knäppt, steg hade ljudit på stengolfvet doft och oregelmässigt, kyrkan hade börjat fyllas. Det var ett snyrtande, hostande, gående, hviskande.

Men småningom blef allt tyst. Solen föll in öfver hufvudena och strålade på korsgångsbänken, där fru Brogren satt fet, stilla, blid, med vakna, spända blickar.

Alla väntade.

Och så på en gång började orgeln brusa, den stora, härliga orgeln, Börre sockens stolthet. Tonerna bredde sig fylliga, starka till hvarje vrå af templet, det äggade och väckte på alla domnade känslor. Klockaren sjöng ensam första strofen med släpande, tordönstark röst, och församlingen föll in vid den nästa, långsamt, ojämnt och falskt men mäktigt som ett storm-miserere.

Dörren öppnades till sakristian, och Olle Dörth kom ut. Han bar hufvudet böjdt, var piomröd i ansiktet och gick med fasta, trotsiga steg til sin plats.

Och strax därpå kom prosten och gick långsamt innanför altaret, sänkte hufvudet och vände sig därpå om mot fol-

ket. Den lilla gubbgestalten med det snöhvita håret och örnblicken — hur känd han var! I dag buro de järnfasta draggen fläckar af sinnesrörelse, och stämman skallade som en basun: Helig, helig, helig.

Prosten hade sagt amen, psalmen var sjungen, och änyo stod han inom altarringen.

Öfverallt nere i kyrkan stannade folk kvar. Det gick ett sakta hviskande längs bänkraderna, man trängde sig fram mot koret, höjde sig på tå och knuffade undan några nyfikna pojkar, som ställt sig längst framme.

— Du lifsens bröd, o Jesu Krist, ljöd från orgelläktarna i långdragna, klagande toner.

Nattvardsgästerna böjde sig ned, prosten vände sig om med det heliga brödet i handen, välkomnande dem.

Och långsamt fylldes altarringen af de främre bänkraderna. Konsulns och majorens voro med, så att det väntades blifva många dukar i dag.

Det hade bytts om tre gånger — nu skulle bänkarna från Fjällkils fiskläge fram.

Madam Dörth reste sig långsamt och darrande — förstulet såg hon på Olle.

Han hade en lång stund suttit nedlutaad öfver sina knäppta händer. Nu steg han kraftigt upp och gick ur sin bänk. När han mötte Kristin på golfvet, såg han genomträngade på henne och gick så långsamt efter henne upp mot altarringen, där han böjde knä.

Kristin såg rådvill och bestört ut. Hon kände en obeskriflig lättnad. När prosten kunnat släppa honom fram, då var ju allt godt. Han hade ändrat sinne från i går, han hade tänkt på, att kanske ändå.

Tänkarna korsade hennes hjärna, medan hon böjde ned hufvudet. Nu hade hon anammat Herrens lekamen. Tack och lof! Nu var turen hos Olle.

Långsamt reste Olle upp hufvudet — han gjorde sig i ordning att mottaga det heliga brödet mellan sina läppar.

Men han mötte endast ett par ögon af eld. Mekaniskt blef han vid att se in i dem. Några sekunder borrarade deras blickar sig in uti hvarandra likt svärds klingor.

— O Guds lam, brusade sången från kyrkan.

Prosten gick till nästa man.

— Jesus Kristus, hvilkens lekamen du anammat, bevare dig till evinnerligt lif.

Det ljöd i Olles öron som något långt aflagset, medan

Västerut.

4

han bara forföret att med upplyft hufvud stirra framför sig på altarduken.

Han hade förbigåttis.

Och när kalken kom, låg han likadan, stirrade likadant på den hvila, guldbroderade altarduken.

Endast ett ögonblicks afbrott, då prostens svarta gestalt skynde undan den för honom.

Man såg förstulet upp, där man låg knäböjd vid ringen. Var det sant? Ja, det var verkligen sant.

Och prästen gick upp på pallan och bredde långsamt ut armarna till afsked.

— Frid vare med Eder.

Man vände sig om. Folk hade ställt sig upp på bänkar eller trängt in på. Alla ansikten hade ett gemensamt uttryck af spänd väntan.

Olle reste sig.

Han var hvit i ansiktet, blifcken var slö, och han stappade osäkert fram till sin bänk.

Här stannade han, såg stirrande framför sig, tog psalmboken och sin gamla »storm» inifrån bänken och vacklade ned till kyrkdörren.

Alla vände sig om. Alla sågo efter honom.

Thorbjörn Holmgren:

PÅ UPPTÄCKTSFÄRD I BOHUSLÄNSKA SKÄRGÅRDEN

FÖRORD

Kulturmötet mellan skärgårdsbor och badgäster speglas på många olika sätt i folklore, i konst, i litteratur etc. Collaget i det följande bygger i hög grad på samtida tidsningspress och på litteraturens "lägre" genrer. Materialet är då, förutom vanliga dagstidningar, den speciella badortspress, som på sina håll blommade upp under några sommarmånader: "Lysekils Badtidning", "Marstrand." Parallellt med framväxten av en speciell fritidsmiljö etableras vissa genrer av underhållning i pressen såsom kåseriet och dagversen. Senare hälften av 1800-talet ser också en rad s.k. skämttidningar födas, i Göteborg bl.a. Glunten. Nämnda genrer tematiserar gärna den icke-produktiva delen av borgerskapets tillvaro, t.ex. sommarnöjena.

På de följande sidorna låter jag texter och bilder av olika kategorier (dikter, skisser, tidningsnotiser, romanutdrag, resereportage, skämtteckningar, fotografier etc.), löst grupperade under ett antal teman, mötas i avsikt att de ska brytas mot varandra, belysa varandra och sammantagna i någon mån återskapa miljön på det sena 1800-talets västsvenska badorter.

Däremot har jag naturligtvis "registrerat" materialet: valt ut och kombinerat texter och bilder. Tidsmässigt ligger en viss tyngdpunkt på den oscarianska eran, 1887-1907, då kung Oscar II så gott som årligen med sitt fartyg "Drott" gjorde uppmärksammade visiter på västkusten, fr.a. Marstrand. Under denna period nåddes en kulmen för den typ av badortsliv där badgästerna i stort sett levde ett liv för sig i societetshus, långa promenadstigar, i badhus.

Collaget börjar omkring mitten av seklet med upptäckten av ett

främmande folk på de bohuslänska klipporna, med förnöjsamma fiskara i Folkskolans läsebok (1867) och slutar en bit in på 1900-talet efter en tid av oscarianskt badortsliv. Då hade nya samhällsklasser, fr.a. genom de snabbt expanderande folkkrörelserna, börjat ges möjligheter till endagars lustresor också till badorter som tidigare varit exklusivt förbehållna borgerskapet. Ekot från "oroligheter" bland stenhuggarna på Malmön 1908 kan ännu med nöd hållas borta från Lysekils societetssalong, men den gamla isolerade badortsmiljön är ändå på väg att upplösas.

Beskrivningarna av badsocietetens liv har i allmänhet setts i nostalgins och löjets försonande ljus. Det är sant att det var en i mycket isolerad värld både i tid och rum. Men lämnar man för ett ögonblick den dags- och årsrytm som var badgästernas finner man, inte bara vinterhalvårets fiskare, utan också t.ex. sommarnätternas tömmare av stadens latriner eller fabriksarbetarna i de storstäder som borgerskapet flytt, utan en enda dags semester. Ges åt fiskarna gärna ett romantiskt idealistiskt skimmer registreras renhållningsarbetet i staden som störd nattro.

Några arbetargrupper har inträdesbiljett till valda delar av societetslivet såsom baderskorna (vilka förtroenden de måste ha fått!) eller hembiträderna, som medföljde familjen från staden. Någon homogen grupp sommargäster är det ju inte fråga om, lika lite som en homogen ortsbefolkning (där fanns t.ex. också borgmästaren, apotekaren, lotsarna). Arbetarbefolkningen blir på ett paradoxalt sätt synlig (hörd!) när badgästerna sover eller snarare inte kan sova. I rader av insändare klagas över skramlande kärror (var det renhållningsarbetarna?), prat och skratt, skrånande karlar som spelade "piglock", dvs dragspel, för sladdrande pigor (några nattliga timmar var deras fritid!).

Jag har sökt efter mötesplatser mellan badgäster och ortsbefolkning. Men lika mycket handlar det om uteblivna möten.

Inte bara från industrialismens och "civilisationens" slagg utan också från slagget från det gamla bonde- och fiskarsamhället. Resterna av vinterns och vårens sillfiske sopas undan när de första badgästerna är på väg mot Marstrand. Man söker det friska, det enkla, det primitiva. Man finner det såväl i naturen (den bohuslänska naturen sedd från promenadstigen eller ett utsiktspunkt) som hos ortsbefolkningen. Man söker kompensation för den inrutade, rationella och nervpressande tillvaron i storstaden i ett bekymmerslöst vegeterande på badorterna. I badhuset, omsorgsfullt knådad av en baderska, eller ensam med en garvad skeppare i en kosterbåt, drivande vind för våg. Då, och där, under några sommarmånader, är det som man ska bli människa igen.

Det var ett skröpligt borgerskap som kom till sekelslutets badort. Det förstår man om man ögnar igenom badläkarnas rapporter. Att sedan dessa sjuklingar tycks ha utvecklats till en avsevärd aktivitet på Societetssalongens dansgolv och annorstädes är en av badortslivets paradoxer. B.a. mot denna, den egna kroppens och själens bräcklighet, har man att se badgästernas möten med friska och brunbrända ortsbor med kraft i mod och barm.

För många resenärer som kom till Bohuslän kring mitten av 1800-talet kändes det som att komma till ett okänt land. En karg natur, en primitiv befolkning i ett slags symbios med den na natur: "som huggen i granit", väder och vind hade ristat spår i ansiktet, rösterna hade formats av havets brus. Dessa skeppare och fiskare med hårda och svåröversködliga erfarenheter kunde badgästerna anförtra sina liv när de gav sig ha- vet i våld på någon lustfärd med en kosterbåt. De hade varit med förr. De kunde berättas om hemska olyckor och om magiska väsen i havet. Det var något att lyssna på för en bleksiktig societetsfröken eller en kammarlärare poet.

Poeter fanns det gott om i badortssocieteten. Av samtid (och i viss mån eftervärld) "erkända" författare, tillika badgäster, som A.U.Bååth, Edvard Fredin eller Axel Lundegård trycktes då och då ett sommarminne i någon diktsamling eller litte-

Texterna och bilderna registrerar ju inte bara verkligheten. I språkbruk, formuleringar, perspektiv ligger en hållning till vad som beskrivs. I den kör som collage utgör är det många röster som hörs, många ögon som ser. Men det perspektiv varierar från historier berättas, skeenden beskrivs, är till allra största delen borgerskapets. Det är deras språk, deras livshållningar som möter mig i de lämningar jag sökt svar i: tidsningar, tidskrifter, böcker. Därför är kanske tystnaden lika talande som det som omtalas: vad ser man inte? vad hör man inte? Ortsborna träder fram då och då i samtida texter och bilder: en liten notis, en strof i en dikt. Någon gång ett mer genomfört studiebesök hos fiskare eller stenhuggare. Men det är frånvaron som är mest talande. Mellan raderna kan man utläsa en inställning som pendlar mellan sturskt avvissande och undergivet knäfall, det senare säkert ofta betingat av ekonomiska orsaker.

Den illiterata kultur som var majoriteten av ortsbornas får man söka spåren efter i andra källor: i folkminnesarkiv, i muntlig tradition etc. Någon gång finner man insändare från någon skärgårdsbo, men mer omfattande texter är sällsynta. Ett undantag är kanske den 78-årige fiskare som 1902 i Göteborgs handels- och sjöfartstidning fick oretuschera tryckt ett relativt långt inlägg. Där finns många stavfel, där finns schabloner från samtida tidningar och skrifter, men tvärs igenom detta språk hör jag en gammal fiskare tala med stor (gammaltestamentlig?) kraft och ett stort allvar om grundvalarna för sin och sina gelikars existens.

Från snabbt expanderande storstäder och industrisamhällen söker sig borgerskapet mot slutet av 1800-talet i allt större utsträckning bort under några sommarmånader. Inte bara i geografin, där västkustens badorter får stor attraktionskraft, utan också i historien. Man är på jakt efter den förmenta idyllen i ett förindustriellt samhälle: innan fabriksrök, larmannde maskiner, bullrande trafik. Man är på jakt efter ett samhälle som är rent, en natur som är ren, människor som är rena.

rär kalender. Författare som dessa hade en given position som tillfällighetsdiktare inom badsocieteten. Andra erkända författare gjorde mer flyktiga, men icke desto mindre uppmärksammade besök:

Den berömda författaren August Strindberg vistas f.n. i Lysekil. Man har sett honom dessa dager kуска kring på våra gator i en fin kalesch samt åtföljd af en livné-klädd betjänt. Han har rakat af sig helskägg och bär endast mustascher. Utseendet är fint och intresserande. (Bohusläningen 18.10.1890)

Dagspress och badortstidningar gav emellanåt utrymme också för mindre storheter att ge sina bidrag i form av noveller, skisser eller dikter med motiv från den bohuslänska skärgården och från livet i badsocieteten. Bland dikterna fanns rena stämningsbilder, inte sällan överfyllda av romantisk efterklang: havet, stormen! Där fanns någon gång mer eller mindre idealiserade skildringar av fiskarbefolkningens liv, men också en och annan social kontrastbild. Ett annat slags dikter är ett slags dagsverser, gärna i kuplettform och överfyllda med mer eller mindre sökta vitsar. I dessa dikter fick varje inslag i badortslivet sin egen skämtsamma strof.

En speciell kategori är de dikter som skrevs för och deklamerades vid speciella tilldragelser inom badsocietets avgränsade liv. Det kunde vara en välgörenhetssoaré eller en avskedsfest för personalen i badhuset. I dessa dikter, ofta benämnda prologer, sammanfattades i väl inarbetade former festens syfte och mening.

Någon mer kvalificerad litterär gestaltning är det sällan fråga om i "badortslitteraturen." Det är mest ett slags brukslitteratur: en väddjan till gemensamma minnen och upplevelser hos en publik som delade författarens perspektiv och erfarenheter. En litteratur för badsocieteten själv. Men detta slag av litteratur har ändå sitt intresse för eftervärlden. Bl.a. kan den säga en del om det filter som skymde badgästernas sikt och som gjorde det svårt att få syn på människor och natur på den badort där han/hon var på besök. Dessa borgerskaps ideologiska glasögon var en produkt bl.a. av tidigare

och samtida konstnärliga och litterära gestaltningar av skärgårdsmiljön. Ett exempel: för många åskådare till det stormande havet utgjorde säkert Marcus Larssons målningar ett "mönster." Och man kan fundera på vilken roll som den bl.a. genom Läsebok för folkskolan mycket spridda dikten Fiskaren spelat för idealbildningen kring fiskarbefolkningen. En dikt som denna har naturligtvis mycket lite att säga om fiskarens arbete och livsvillkor i övrigt. Det centrala är i stället att leverera dygdemönster: hos arbetarbefolkningen önskade man se dygder som "förnöjdsamhet", "enkelhet", "religiösitet". Fr.a. på 1800-talet började en långsam förnyelse av folklivsskildringen i en mer realistisk/naturalistisk anda.

På hösten, när badgästerna åkt, står promenadstråken med sina meterstolpar öde. Ortsbefolkningen har inget till övers för slikt, ens om den hade tid. De lysande toiletterna försvinner, kvar blir det grå och det svarta. Kvar blir, som förut, vardagen och arbetet. Somarmånadernas invasion: både ett intrång och ett berikande? Med gapande munnar åser barnen prakten, samtidigt som de driver gäck bakom ryggen på besökarna. En del vuxna talar om depravering men står i kö för att få en skytt av kungen.

Eftermälet är ändå inte alldeles entydigt.

Till sist: ett tack till Claes Krantz, f.d. journalist på Göteborgs Handels- och sjöfartstidning, vars efterlämnade klippböcker på Göteborgs landsarkiv är en näst intill outtömlig källa för alla utforskare av livet i den bohuslänska skärgården.

Thorbjörn Holmgren

PÅ UPPTÄCKSFÄRD I BOHUSLÄNSKA SKÄRGÅRDEN

Se dessa eländiga kojor, här och där utkastade på de kala klipporna; se dessa trasiga eller halfnäma barn, som sola sig mot klippornas väggar; se dessa kvinnogestalter, vittnande om nöd och elände, sysselsatta utanför det boralliga husets väggar, eller dessa små med vilde, väderbitna ansikten, i sin bräckliga båt därtill liggande ut öfver hafvets vågor - och man skall lätt öfvertyga sig, att vi säga en sanning. Det är ett raskt, ett härdadt, ett dödsfärdigt slägte, dessa fiskare. Hvi skulle de ej så vara, hvilka uppfostrats i farorna och för farorna, för lifvets umbäranden! Vi säga ej, att de i religiöst och moraliskt hänseende stå under svensk allmoges i allmänhet. Men den allmänna ordningens ljus har ännu ej hunnit sända till dem mer än ganska sparsamt af sina stålär, och med undantag af den lilla kunskap, de ega i salighetsläran, torde de stå på samma stådpunkt, som för århundraden sedan, för att ej säga längre tider tillbaka.

(Wallin, 1856, s. 64f)

Ångare: ilar framåt liksom i en labyrinth, än sammanränges farvattnet till en smal vänn mellan branta klippväggar, än vidgas det och liknar då en teater med grandtullasser. Och hvilka tragedier hafva ej här uppförts af stormen, böljorna och den redlöse seglaren! Endast höstnattens stjärnor hafva bevitnat dem! Här och där med långa mellanrum afbrötes dock denna enformiga ödslighet af en sammanstyrtad massa mänskoboningar, - så kallade fiskeläger. Här herrskar lif och rörelse. Skarj af hvithåriga barn kråla bland klipporna, båtarna komma och gå, ofa-tliga fiskmät kro vpbhänga till tornning, och ur de i allmänhet till det yttre snvessa boningarna framskynda innerbanorna för att betrakta de anmärkande fremlingarne. Uttrycket hos de flesta bland dessa grupper antyder beaktighet. Man ser att dessa 'hafvets arbetare' älska sina kala skår liksom svalan sitt bo.

(Bref från Handelstidningen till Strömstad, GHT 29.6.1866)

En utopi från 1854:

Folk som, jemte sin befattning vid Lysekil, nyligen fått uppdrag att utföra tillsyn å den i Uddevalla distrikt förlagda sjöbevakning, anblöpte de förmessia fisklägena, der tulbejffning var stationerad; och som Anna, med undantag af första året af sitt äktenskap, högst sällan åtföljt Falk på hans resor, voro dessa ställen för henne nu åter nästan alldeles nya. Också var förändringen emot förr i ögonen fallande. Snuggelst och ordning tycktes öfverallt hafva gjort stora inesteg. Älven på de mindre försigtomna fisklägena, dit den förska fisken ännu hemfördes, hade folket inrättat sina rensnings- och torkanstalter på afstånd ifrån boningshusen; på de betydligare lägena, der storiskt sköttes kraft d. v. s. att fisken genast efter fångsten rensades och saltades ombord, der börde man nästan i hvarje stuga spinnerockar snurra och väfsto-lar slamma, en musik som, ehuru icke så serdeles harmonisk, dock förekom örat behaglig och mild, då man erinrade sig huru fordom hätlagen mellan fiskfårderna stöjt och supit ju mer, ju bättre fångsten varit, och huru de arma kvinnorna då nästan natt och dag ståt och plaskat i vattnet med den halfskända fisken samt långt efter manfolkets återresa för att få hvilat sig och slippa undan det öljnd dessa förde under hemnavorn.

"ANSIKTEN SKROFLIGA SOM KLIPPAN".

Många fullväxta manspersoner af infödningarne ser man ej till i gamla köpingen. De äro alla ute på sjön, icke på fiske, ty Lysekil är ej något fiskeläge, utan 'til koffendis'. Men man ser många små barn, solbrända, vackra och vänliga, och kvinnor, hvilka nästan alla se bra ut. Det är ett vackert slägte, raskt och ståtligt, kanske stundom dock med en anstrykning af svärmod. Det kommer sig af hafvets grannskap, säges det, så väl det ena som det andra. Ej alltid lyser solen öfver köpingen. Föstdagarne äro mulna och stormiga, och alla farttyg vända ej hem.

(Lundin, 1875, s. 135)

De gamle lade sin kära strå tillrätta i munnen, togo af 'stormen', som troligen gått i arf ända från farfars eller kanske än längre tillbaka och sökte få dess motsträfiga lugg att ligga beskedligt, hvilket dock oftast var fruktlöst arbete, barsliven som den varit i många Herrans år. Här och hvar skyttade en ljus sitskjol eller en broderad hvit hufvudduk, men de betraktades af stadigt folk med sneda blickar. 'Sådan flärd och fåfånga', mumlade mer än en gammal barsk fiskar-mor, 'gitta int' gå i anständigt svart nu för tiden på sli-g högtidsdag!'

(Ur skärgårds-lifvet. Af Elma. GHT 10.7.1880)

Han kunde lita på detta folk, kunde lita på att bohuslämningen stode fast och trogen, såsom de bohuslänska klipporna stått i tusentals år.

(L.B. 10.9.1883 /Ur ett tal hållet av Landshövd-ingen på en kungamiddag i Lysekil/)

Dörren till fiskarslugan står öppen. Därinne sitter i sommarkvällens halfdager en grupp skärgårdsfolk, gubbar och käringar med ansikten skrofliga som klippen och ungdomar af bägge könen, sli-kande bruna om kinderna. Jan-dräk, samlingen, grå som en hafskatt, sitter i midten af bordet. Han talar, och alla de andra höra på, medan glassen vänta framför dem. Glasen ha många sånger fyllts under dagens begravningsgille.

(Gammal skeppare /utan förf. ang./ HD 7.7. 1900

Församlings-sången strömmade så där tämligen 'jämntjockt', en smala tungt. Den verkade såsom ett enda stort kompakt instrument, bestående af urkratigt klängfulla, ofördärfvade, men och oskolade människostämmor, vana och tränade att öfverrösta ej endast den skrofliga orgeln men äfven själfva hafvets ortaner och bränningsarnas ryttande brus.

(Ullman, 1902, s.25)

FISKAREN

Fiskarvisa

/---/

Ty fiskar'n är fattig på klingande guld.
Han eger på land blott en hydda.
Den hyddan är liten, men värmen huld
för stormen den mäktar dock skydda.
Och därför är fiskar'n så nöjd och glad,
när solen sig redar till purpurbad
i kvällens stund.

(/E. Patersson/, 1871)

Lördarskvällen på fiskelaget

/---/

Framom udden skjutur fiskarns julle,
månen här med 'kokeri' komma hem.
Ivrid stugorna på bergets kulle
qvinorna stå väntande på dem.
Allt är putsadt rent och fint därinne.
Fiskarmor har ock sitt skönhetssinne.

/---/

Snart står enkel måltid uppå bordet,
rundt omkring familjen slår sig ned.
Vid en bordsbön fadern högt för ordet
(så var farfars, så var morfars sed).
Allas händer framt tillsammans slutas,
och Guds Gärvor tyst och tackesamt njutas.

/---/

(Sign. "I". IB 30.8.1883)

65. Fiskaren.

På nattlig strand vid svall och bölja
Min gamla hydda enslig står;
Dess fot de vreda vågor skölja,
Och skummet upp mot rutan slår.
Fast åskan ljudar, stormen tjuar,
Jag slumrar lugnt i halmäckat skydd;
Ty aftonbönen innesluter
Mig i den eviges beskydd.

Och färgar solen berg och dalar,
Jag skyndar ut på vägblås stig;
Jag flyger öfver böljans salar,
Der döden lurar under mig.

Hur ofta töcknar sökt förvilla
Min färd, då natten kom bland dem,
Då såg jag upp till Gud, och stilla
Hans stjerna åter lyst mig hem.

Mitt nät, min östock och min koja
Är hvad af lyckan jag begär.
Nöjd drar jag fattigdomens boja,
Ty emot syndens lätt den är.
Och när den natt sin ving skakar,
Der ingen måne gör sin rund,
Jag bergar seglen trygs och vakar
Vid hoppets säkra ankargrund.

(B. v. Beskow. I: Läsebok för
Folkekolan. Sthlm 1868. Fack-
simulieutg. 1979. S. 205)

Månken och storm

/---/

'Månken och storm - så var det den kvällen;
båt, som ej hade skevank,
vråkas jag såg där borta mot hällen,
lyftas och se'n gå i sank;
sonen vardt förd in i hvirvelsåsen,
blek vardt han skäddad i måneglansen,
än såsom döder rosllag och rank.

'Dit ut jag rodde, och snart tog jag fatt'en;
mödan var icke så stor.
Klagen det vardt, när han fördes om natten,
hem genom såvan till mor.
Många då sade, det skulle så hända,
båten ju s k u l l e få sådan ända -
själfva den onde i väg med den för.

/---/

(A. U. Bååth. I: Svea, 1894)

Till Bohusläns fiskarfolk. 1)

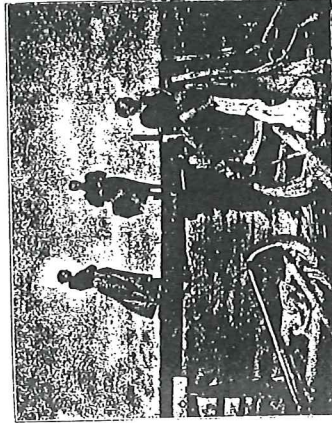
Hvad kraft i mörka böljehären,
som stormar fram i höstens tid!
Den svallar hvit kring Bonusskären
och manar folket ut till strid
i minsta vik, där gräslan dyker
och ejderns ving lyfts till flykt,
ett minne bor: när skummet ryker,
det hörs, i brusset innelyckt.

Det minnet är om kamp för lifvet,
det minnet går se'n sägans där
om skepp, mot blindskär väderdrifvet,
om dödsföret, som än är kvar.
Det bor i skärkarlins lugna styrka,
i trogna kvinnors rena håg.
Hvart hem blir som en trosfyllid kyrka
vid männens strid mot viltsint väg.

Nu väntas där i fiskarns stuga
vid kampens slut en ljufilig fåst:
en skörd från hafvet, som skall duga,
och far och son i våt sydväst.
Nu blifva barnen hålgågsfina,
och lyckan ler mot mö och sven.
Då skär i sommarsolon skina,
skall stugan mēlas rōd igen!

Dess värre stormen piskat rutan,
dess högre frōjd hos mor och barn,
då hemåt vänder fiskarkutan
med riklig fångst i bångadt garn.
Hell edra bragder, hell hvar sägen
Som göms om Er i kvarje vik.
I, män och kvinnor, I, som ägen
förtrōstan o styrka segollik.

(A. U. Bååth. GHT 15.12.1900)

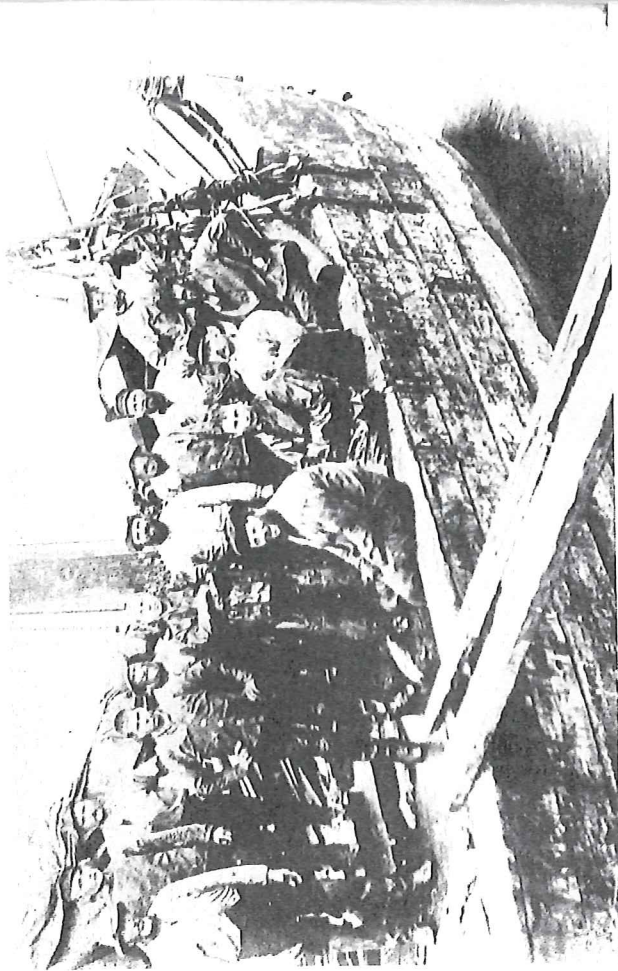
'Men fisket bedrifves ju mest om
vintern; hur kunna ni hårda ut med
det?'

'Ja, också frågade oss ett fruntim-
mer bland badgästerna härrom året om
vi inte frös' när vi fiskade. 'Någa
om en fryser, när fingrarna stå som
istappar och kläderna ä' styfva som
järn!'

Och de båda systarna uppstämde ett
skratt, så klingande friskt som om
de aldrig i sitt lif hört en så en-
faldig fråga.

'Det är klart att vi fryser, fryser
så tänderna hoppar, medgar just hon,
hvars tänder sågo ut att aldrig kun-
na hoppa ur. 'Men - något för något,
och fisket är vår bästa inkomst. Med
sydväst, oljekläder och en smula för-
ruft till hjälp, så går det.'

(/Nettergrund/, 1894, s. 70)

/---/
Tiden för Fiskarens dagsarbete är merändels kl 3 eller 4 på morgonen med en Käpp dälligt Cafe å bit svart Bröd får han begifva sig till sjöss stundom Emot storm å hög sjö - hans arbets tid är olika allt efter vinden Fogelighet - eljest tager 10 till 12 Timmar. Och mongen gång med En 9 Alnar Long Åra i sin hand Ro Emot den grund där han hoppas få Fisk ty öfverallt i Hafvet finnes inte Fisk må ni tro - På människors kamp för Tillvaron Finnes som fiskarens hans hårda Lott är umkelig - han får utstå mongen hård dust med Hafvets vågornas Rasande Element För att från havets djupa magasin få några Fiskar som skall inför den Rikes bord Förvandlas till Litte Bröd för sin hunggrande Famalj som Längtande kastar sinna spanande Blickar åt havet för att få se sin mann sinna söner -

/---/
Jag som skrifer dessa Rader är sjelf en hafvets son som söker sitt Bröd på Hafvets vid Fält män på aflägsnare område - minna tankar kastar jag åfta på Landtmannens Stilla lätt på Embetsmannens flysta ställnad i Livet. han lägger sig i sin säng när qvällen kommer säfver lugnt s.k. sött - ingen våg slår in öfver hans bödd Ingen bölja väter Ingen storm stör hans bröd Inga vindars tjut stör hans Bekymmer - och om varge människa som njuter en ostörd nattero - viste att värdera sin stilla Lätt i Livet - Emot Fiskarens å Sjömannens ständiga stormande strider För sin Tillvaro, sin Existens.

/---/
Om dessa Enkla sanningar Reflekteras af någon Lärå å spårar kanske fel af min Långtrafande Tanan så böjjer jag mig för Påståndet att jag inte är någon Lärå Autoretet för den Glårda människan är min tankar Klådda i Ord å för den mindre Lärå lätt att läsa sig till Innehållet af denna sorgbasunens toner som ljuder från di uraldriga Klippor i Bohuslänskärens där Havets nattvindar susa öfver gravarna efter döde Fiskare å Sjömän som där viljar, Ty Bohuslänska skären är sarnmanhängande kyrkogård sjelfva havet är en kyrkogård där inte alla är jordfästa må ni tro mån det får jag Lemna
vill Tidnings Redaktören hafva ner af minna skrivelser kan di få

(En sorgbasun från hafvets västra strand. GHT 8.9.1902) 2)

"Till Skärgården." II

/---/

När en riksdaler är tio öre
I värde, eller så der omkring,
Och kassen åter på räntans före
Och uti börsen finns ingenting.
Hvad tusan! skall man då vegetera?
Hvad skall i sommar man ta sig till?
Jo ut till skärgården emigrera
Och fiska hvitling och torsk och sill.

Då har man middagens nästan gratis
Och gör man upp åd på närmsta skär,
Med 'ågot mere' och fårsk potatis,
En sådan middag rätt smaklig är.
Så far man hem till sin 'vrå bland skären',
Som man har kyrt under sommars dar,
En 'fiskarkoja', men nu det är en
Fin 'sommavilla' så natt och rar.

(Sign. "Aldebaran. GHT 11.6.1872)

Der ett 'hotell' är hvarenda stuga
Och hvarje skrubben en 'salon' ju är,
Om och så låg att man får sig buga,
Dock 'sommarmöje' det kallas här.
Re'n komma lådor och bord, kartonger
Och stolar, möbler med bräckta ben,
Snart skären hvilma utaf chisnonger
Och utaf 'fröknar' med halsa klen.

Och hvilka bad, hvilken luft att andas,
Det är helt amat än uti sta'n,
Der tusen ångor tillsammans blandas,
Ja-det går an, 'är man dervid van'.
Nej! ty bland stadsborna redan hörs en
Kör utaf röster: 'nu är det slut
Med 'östa Källare', 'Logen', 'Börsen',
Vi vilja straxt till vår skärgård ut'.

BADGÅSTERNIA KOEITWA: AUCHEPINS GEAR SOZAS UNDAK

Bland klippor och skär.*)
 Vid småstadslif och hvardagsstråk min själ
 GHT. I. S. I. S. sig kände trött,
 Och under vintern ofta nog af sorg mitt
 hjerta blödt.

Men våren kom med högre ljus, med knopp
 och lif och sång,
 Jag började fås vid igen, som för så mån-
 gen gång.

Jag kände, att, hur lifvet än försökt „så
 mig hjäl",
 Att bli vid lif ännu en stund det kunde
 vara såd.

Kan jag ej torka bort en tår, långt bittrare
 än min?
 Kan ej i andas hjertesår min sågsmö gjutta
 vin?

Ut, ut, skrek längtan i min själ, långt bort
 från stadens larm,
 Att hvilva dig till kraft igen invid naturens
 barn!

Geck icke här och låt din veld bli trängre
 med hvar dag,
 Tills verlden dussinstämpeln tryckt uppå ditt
 bättre jag.

Och våren gick och sommarn kom; ej längre
 ut jag stod,
 Ty af sin eld har himnen lagt en gnista i
 mitt blod.

Mitt resetyg är ganska lätt, och själf ej tung
 jag är.
 Jag släppte ned min rullgardin och for och
 är nu här.

/---/ Marstrand är den renaste, tyvaste och friskaste stad i Sverige. Ingen gat-
 smuts, intet gatubuller, inga stinkande 'odörer' - detta är ju idealet för en
 af nämnda civilisationstecken utpinaa stockholmare. Det finns ingen bullrande
 trafik, inga dammitvande gatsopningsmaskiner, inga skramlande bryggskärror,
 intet af detta helvetiska larm, som väl gör Stockholm till en i förtällande
 till sin storlek mer bullrande stad än någon annan i världen.

/---/ I denna oförlimneliga idyll se alla så belätna, så nöjda och så lugnt fridfulla
 ut, som om intet ondt finnes till. Och kunna de väl annat i en lurt så absolut
 becliffri och så fylld af stärkande ozon som denna, på en plats, dit inga
 maskiner, gatularm och annan 'civilisation' trängt fram, där naturens stora
 närvtillande ro råder, och där intet gräl bekärfver förekomma om 'stadsplaner'
 o.d., emedan naturen redan gjort urdan den saken./---/

(Min sommar 6 . Sigt. "Gautier". MD 18.7.1903)

Här bor jag högt, så högt jag bor, att jag
 blott vinden hör;
 Det lif, som rör sig 'nedanför', mig ej det
 minsta stör.

Till usigt har jag, beng och lus och för-
 don - vid och blå,
 Med ångare och seglare, som komma och
 som gå;

Med måsar, hvita som en snö, som skum på
 bölja grön,
 Än svärfvande kring klipporna, än dykande i
 sjön.

Här är så svakt, här är så friskt, här är så
 tytt, så tytt.
 Jag tror, jag hör mitt hjerta slå, mon an-
 nars ej en krytt.

Om till mitt öra då och då ej trängde må-
 sans ljud,
 Jag vore som en eremit, allena med min
 Gud.

Hvad det är ljud, hvad det är friskt! O, jag
 vill stanna här,
 Bland klipporna och måsarne, så lång som
 sommar'n är!

Och ingen bok af menskohand jag vill ens
 'titta i' -
 Hvad äro menskotankar mot naturens poesi!

Men vann min sång en enda själ, som läng-
 tar upp till mig,
 Kom hit, kom snart! Med utbråd fann jag
 går och möter dig.
 Anna A.

*) Eftertryck förbjudes.

(Anna A. GHT 1.8.1885)

Marstrand har aflygt sin vinterdräkt. Icke ett gult skinnförkläde eller ett enda
 sillrifall synes mera på de putsade och väl spolade gatorna, som äro nästan folk-
 tomma, ty alla iivvännarna arbeta hvar och en på sitt sätt inomhus eller i parker
 och trädgårdar, och dessa stå också snart färdiga att emottaga sin nya befolk-
 ning. /---/

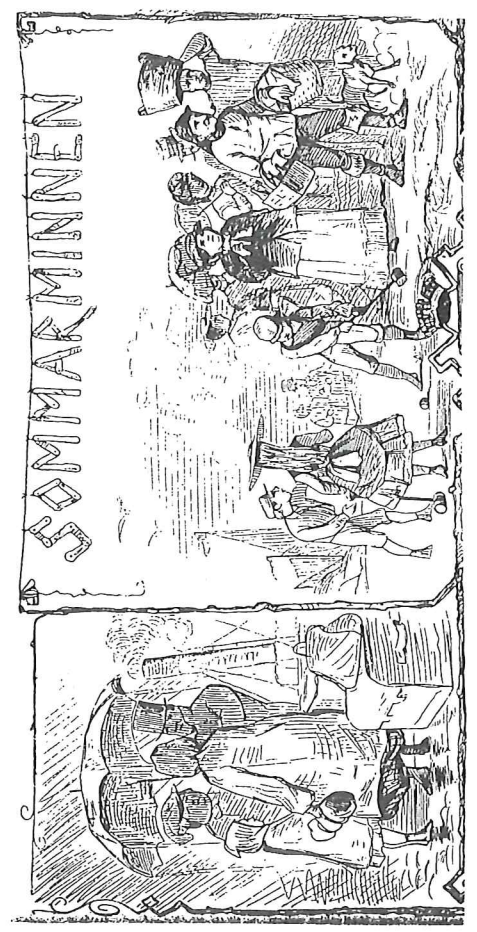
(GHT 8.5.1895)

Här är således nu högeligen behagligt för hvar och en, som kommer från det inre
 af landet, och den färhåga, som man på somliga håll lärar ha bytt för att de nya
 etablissementen på Gröto för framställning af diverse fiskeriprodukter skulle
 stadligt eller åtminstone obehagligt inverka på luften här, är, till att börja
 med för denna sommar, så grundligt som möjligt beröfvad all grund. Ej blott all
 fabriktion af fiskeriprodukter är nämligen för tiden i maj till 10 oktober för-
 nom ett landsförvaltningsstyrelsens utslag förbjuden, utan äfven varje uppläggning af
 varor, som kunde alstra menlig lukt, belagdt med viten så höga, att aldrig färhåga
 lär kunna uppstå om försök till förbudens trotsande. /---/

(I.B. 10.7.1883)

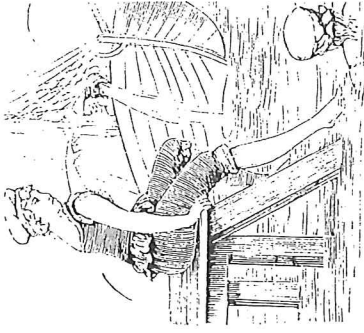
Det från många bedörter och flesta mindre städer ofta öfverklagade missförhåll-
 landet med afseende på 'knaggliga' gator ett gå på eger ingen tillämpning på
 Marstrand. Der äro nämligen gatorna försedda med trottoarer, nestadels belagda
 å gatans midt. Drottningstvan och en stor del af Hamngatan äro dessutom belagda
 med tuktad sten, hvarigenom hvarje spår af sillhandteringen under vintern kan
 genom mognarna renlighetsåtgärder helt och hållet borttröjas. För undanskaf-
 fandet af spillningen från staden har man också sårrt genom fullt ändamålsenli-
 ga och tillfylliggörande åtgärder, i det densamma hvarje natt bortföres i prä-
 mar vill anvisadt ställe å den mitt emot liggende Kohn.

(Marstrands hafskursanstalter. Gbg 1890. S.9f)

"TOGS VÄNLIGEN EMOT"

I skärgården.

Kotisnöden är stor! Vi få vasst hitta på något rentav otroligt. Hårondagen ankom en bekant badgäst till Marstrand. Han togs emot vänligen på trappan till sin lägenhet af sitt värdfolk. "Fror ni den nyheten?"

(MD 9.7.1892)

- Har du sett en sådan fiskare; ha orener vättnet för oss!
- Att en sådan grobbian skall slå öfver, det är klart.
- Åja, bara han håller sig på sin kant, så få vi väl vara nöjda.

(Glunten 22.8.1885)

Litet hvar, som gått med ångbåtarna, har reda på, hur rent af oföreynt likgiltig för att begära ett mildt uttryck, som fiskare och seglare är gent emot ångbåtar. Det fordras rent af englars tålmod hos våra kaptenar.

Härom dagen skulle en af våra båtar gå in till en brygga, men ingen af de många båtarne sjorde en min af att gå ur vägen. Till sist blef kaptenen arg och röt:

"Gå ur vägen, annars seglar jag er i sank!"

"Då klagar vi hos landshöfdingen", kom svaret gemast. Nu ville det sig inte bättre, än att just landshöfdingen satt på öfre däck och hörde, hur de "staccars" fiskarena sätta all sin lit till honom, och hur han är deras värn i mulna faror, både inbillade och verkliga.

(MD 24.6.05)

Marstrandsharn och badgästbarn.

Redan tillförene hava vi vid flera tillfällen påpekat det okyrne som råder bland barnen av stadens arbetsklass, men fortfarande pågår okyrnet lika rastlöst om ej värre än förut. Uti badhusparken till exempel finner man dagligen och stundligen en mängd barn som till och med icke draga sig i betänknade att intaga de bästa av där befintliga sittplatser. Att detta i hög grad skall verka störande och obehagligt bland alla de främlingar, som under denna tid uppehålla sig uti parken, är ju naturligt.

Man skulle kunna tänka sig att det är barnens oförstånd som leder dem härutinnan, men om så skulle vara fallet, skulle de åtminstone låta rätta sig eller avlängsa sig då de därtill uppmannas, men detta göra de icke, varföre de själva visa att okyrnet är verligt dem. Och är ännu värre anledning har en familjefader beklagat sig öfver våra gästgärdars oförsynlighet. De ha nämligen vid flera tillfällen blandat sig uti badgästbarnens lekar och därunder visat en näringsgenhet som endast kan yppa sig hos de mest oförsytna barn och hos barn som dagligen umgås med och se det låtsanne och sedeslöshet, som råder bland en del av der lägre befolkningen. Vi hava blivit uppmannade att påpeka detta förhållande och kunna därtill icke underlåta att lägga var och en och barnens föräldrar i synnerhet på hjärtat att hava tillsyn till sina barn samt att ifrån parkerna och de lekplatser som äro avsedda för främlingars och sådana familjers barn, vars seder, språk och handlingssätt icke kunna menligt inverka i nägondera sådan, på lämpligt sätt avlänga de barn, vars vanor icke kunna tillåta dem att vara tillsammans med barn, vars föräldrar äro måna om, att icke deras barn i så unga år må insupa seder och språk som i hemmet kunna verka störande.

(Marstrands-Posten 23.7.1872)

Från en af våra badorter.

(Passeradt)

- Men, bästa frun, här rinner ju alldeles förvirfladt när det regnar!
- Go, herrn, de är inte farligt; här blir vackert väder nu, de' känner jag på mina tänder.
- Nåja, men slår fruns tänder fel, så kommer jag att 'visa tänder'."

"FINS NÅGOT RUM ATT FÅ?"

- Men, bästa frun, här rinner ju alldeles förvirfladt, när det regnar.
- Go, herrn, de ä' inte farligt; här blir vackert väder nu, de' känner jag på mina tänder.
- Nåja, men slår fruns tänder fel, så kommer jag att 'visa tänder'."

(Glunten 11.8.1883)

"Fins något rum att få?" är naturligtvis min första fråga. 'Ja då!'. Hus-gärens tar kofferten på axeln, och så bär det af upp för de steniga krokiga lederna, der byggnaderna ligga i labryntisk oreda. Här mer än någonsin behöfdes en Ariadne-tråd, ty det är nästan omöjligt att ej gå vilse.

Mitt rum är snytt med ett svart vidunder till kamin på framfötter - om jag så må säga - samt derunder på själva golvet en stavy i gips af Bismarck, hvilket tar sig gredumligt ut. Värddinman är nästan rötande i sin förekommande välvilja och alla barn jag möter helsa så ömjukt, att det svider i hjertat att veta, huru oförvunt det är. /---

(/Fiskebäck/ Sommarminnen från Vestkusten. Upptecknade af Wilma Lindé.

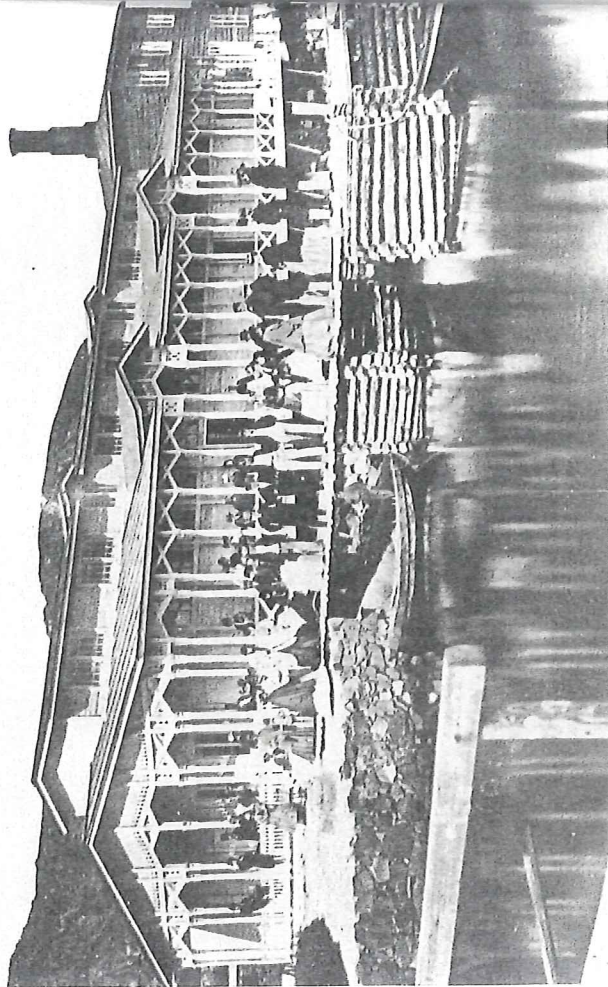
NDA 21.8.1893)

Stadens /Marstrands/ mera blygsamma glansperiod återkommer nu årligen med badgästerna. Med förnöjsamhet och en högt driven sjelfuppföring bereda sig invånarna på densamma. Jag börde talas om en enkefru, som om vintern bor helt allena i sina två egande gårdar, men under badterminerna med undergifvet slänt uppehåller sig i ett skjut, dold för främmande blickar genom ett framför ingången fast skynke.

(Ny illustrerad tidnings, 1874)

Under det sällunda husen i allmänhet till det yttre fullt motsvara måttliga anspråk, utmärker sig deras inre för en påfallande snygghet och renlighet. Att förhållandet är sådant, har sin grund icke minst uti den omständigheten, att alla de rum, som om sommaren uthyras till kurgäster, under de kallare årstiderna vanligen icke bebos af egentligt arbetsfolk, hvilket mestadels har sin bodstad, förutom i särskildt uppförda arbetarbostäder, uti mera primitiva hus, företrädesvis i stadens södra del belägna.

(Marstrands hafskurenstalt. Gbg 1890. S. 10)

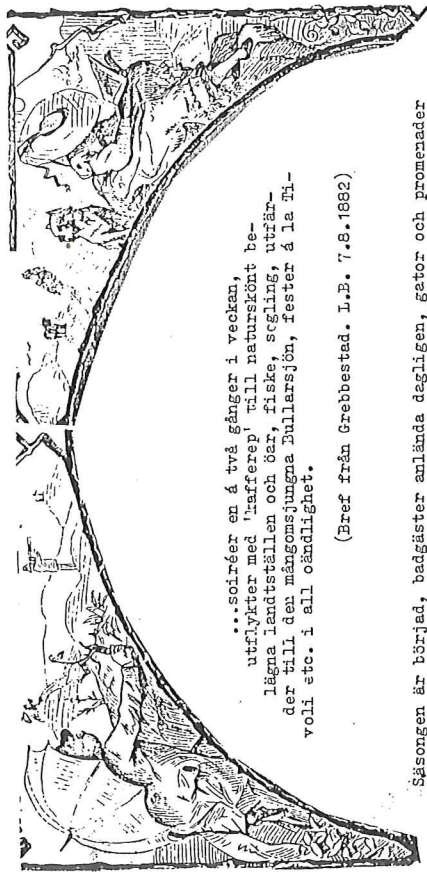

Efter morgonbön och morgonkaffe är man förhindrad att fortsätta sin verksamhet för dagen. Då börjar kanske det egentliga arbetet, som består uti att göra rakt ingenting, hvilket påstås vara den naturligaste sysselsättningen för en badgäst. 'Sysselslöshet är mig alltid odräglig', skref Tegnérs en gång, 'när den är anbefald, emuru mycket jag annars älskar den'. Men här tyckas åtminstone de flesta icke finna den anbefalda sysselslösheten det ringaste odräglig. De arbeta dermed af hjertans lust och lyckas ofta ganska bra. De vandra dagen i ånda från öfra verandan till nedra verandan, från denna till sällskapsalen, dertifrån åter till öfra verandan, alltid med sakta fart och med väl afmätta rörelser. De sätta sig och stirra på Gullmaren, och när de tröttnat dervid, vända de sig om och stirra på den uttorkade terrassen på andra sidan, hvarefter de möjligtvis maka sig ända upp till tidningsrummet och stirra i ett blad.

(Lundin, 1875, s. 159)

Alla sjukdomsformer, som med framgång behandlas med badkur, kunna här nottagas; lysekil besöks förträdesvis för: allmän svaghet och blodfattigdom, långsam konvalescens; kroniska lung- och luftstrupskatarrer; rubbningar i matsmältningsorganen; neurastheni och andra sjukdomar i nervsystemet; skrofulösa och reaktiska lidanden; reumatiska affektioner, muskel- och ledsgjukdomar, ryggradsströmning-
ar; /---/

(Wide, 1905, s. 53)

...soiréer en á två gånger i veckan, utlykter med 'cafferep' till naturskönt belägna landställen och öar, fiske, scgling, uträder till den mångomjungna Bullarsjön, fester á la Tivoli etc. i all öändlighet.

(Bref från Grebbestad. L.B. 7.8.1882)

Såsongen är börjad, badgäster anlända dagligen, gator och promenader blifva allt lifligare. Här mötas gamla vännar, der knyts nya angående bekantskaper och öfver allas sorglösa tillvaro kvalfver sig en solig himmel och milda vindar fläkra från hafvet.

(L.B. 14.6.1883)

/---/ Allt är så stilla, och från parken ljuda dämpade toner ur 'Cavalleria rusticana'. Badortens kapell håller sin aftonkonsert på Alphyddan. Darrande dö tonerna bort, nu förstrummas de helt och hållet. Vi ligga utströckta på ett pittoreskt klippsprång strax orrandör bassängen, våra cigaretter ha slöcnat och med välbehag inandas vi den starkande härluften. Det är så ljuft att drömma i skymningen och att så småningom låta sig öfverraskas af den praktfulla sommarnatten. /---/

(Hur Alice fick sin man. MD 14.8.1837)

Det var en onsdagskväll i Nordens Madeira, eller, för att tala en smula mindre poetiskt, i Marstrand. Klochan var omkring nio. I societetsalongen spedo Edisons bågglampor sitt hvit-te, kalla sken öfver Sveriges fashonablaste badgäster. Däruppe på läktaren spelade musiksextetten 'Les soirées de Post', denna förtjuvande polska, som jag hvarken hört spelas eller ens omtalas på någon annan fläckt af världens än i Marstrands societetsalong.

Baron von Humboldt, den store vetenskapsmannen, försäkrar att det lönar värdan att resa till Brasilien, endast och allenast för att äta några frukter af Chimoyträdet; jag åter tillräder på det allvarligaste den vida billigare förnöjelsen att resa till Marstrand för att höra ofvannämnda 'soirées' under en stilla flirtation, med en engelsktalande svensk göteborgska i lawnennisdräkt. /---/

(En Marstrandsdyll. Mari Mini. GHT 23.6.1900)

Nu kom aftonens 'clon'. In sväfvade några fiskarflickor, fröknarne Karika Söderström, Anna Zethellus, Annie Tidholm, Annie Ericson, Käran Ericson, Mari Hellqvist, Emmy Lindberg, Jenny Schagerström, Blsa Lundholm, Vera Forsell, Lily Sjöberg, Agnes Berg, Astrid Hallgren och Ingegerd Lindfors - kostymerade som 'fiskarflickor', 'insvepta' i nät och försedda med hårvar, i hvilka en mängd sillar syntes blänka.

(MD 6.8.1904) 3)

En storm: 26, 27 augusti 1871

/---/

S.d. kl. 8 f.m. inkom briggen 'Apollo', E. Stefansson, hemma i Sundsvall, från Söderhamn till Holland med last af bjelkar, till Sandboßen, der fartyget, som var läck och fylldt med vatten, måste ställas på grund. Till Botnafjorden inbergades s.d. en skonare, hemma i Stralsund, med kapade mäter, lastad med hvetet. Vidare underrättelser saknas ännu. Ett okändt fartyg är totalt sönderslaget utanför Runnebostrand. 40 st. fartyg äro inkomna som vinddrifvare till Kongshamn och närliggande hamnar, en del med förlorade segel och däckslaster.

Natten till den 26 Augusti strandade vester om Hermanö ett okändt fartyg, som är alldeles sjunket. Alle man ombord omkommo; okändt om last finnes i fartyget. Sista natt förolyckades totalt å Paternosterskären, på s.k. 'Ötrögen', ett större fartyg, briggen eller skepp, vars nationalitet man ännu ej kunnat få reda på. Likaledes förolyckades samma natt vid Björholm, vester om Tjörn, enstaka briggen 'Clarissa', hemma i Arbroath, från Kronstad till London med last af hvetet. Fartyget ligger på cirka 8 famnars djup, med masterna till kalfaten öfver vattenytan. Ewenne man är besätningen, som då fartyget sjönk klättrade upp i masterna, blefvo räddade.

/---/ Pjällbacka d. 27 Aug. Under den förfärliga storm, som rasat här i 2:ne dygn och hvars make i mannaminne ej varit i spörj, ha en betydlig mängd fartyg ådels totalt förolyckats, dels strandat.

/---/ (GHT)

Det är naturligt, att en stor massa af stadens badgäster skulle bege sig af det tillfällige, som under en sådan våldsam storm erbjödes, att få beses det stora artade skådespel, hvilket ett våldsamt brusande haf föreför. Härvid inträffade den beklagliga händelsen, att borgmästare i Jönköping, assessor Prinzenskiöld, snafvade eller blef af stormen kullkastad och fick sitt ena ben arbrutet.

(GHT 30.8.1871)

gästerna inte ha fått sofvit. Kycklingar kackla i sina korgar.

Fruar följa sina män till ångbåten, men det är inte många. De herrar, som gå ner till ångbåten, se merändels missbelåna ut. De flesta skynda sig för att på nattbåten få en sofvplats. En och annan kämpar, som om det gällde lifvet att först komma ner och få brädspeletsbordet. Andra svära, fast tyst, öfver att båten går så tidigt, andra tycka, att den går för sent. De senare ville helst gå kl. 6.

Man ser Marstrandborna nere vid kajen. De synas annars icke mycket under sommaren. Men litet mat måste de ha, som än aldrig så lite »! Segelbåtarna göras i ordning. Fiskbåtarna likaså. Ute på Drott slår det sex glas.

Det vet jag då inte riktigt säkert. Ty jag sofver, då jag kan, om natten.

(MD 26.8.1896)

Marstrandsbilder.

Klockan 7 på morgonen.

Folket från Inland, Tjörn och öarna hafva kommit. De äro mor-gonfriska af sig. Klockan 5 kommer gamla Edla från Hättan med hvitling. I långt öfver ett kvartsekel har hon gått upp, då societetens herrar och damer om vintern gå till ro, snutt i sin båt och hemåt ett fisk ur halvets sköte, rott eller seglat till Backudden och gått till Marstrand. Kajen är full af säljare och köpare. En och annan fru är nere, men för det mesta äro tjänstefolkarne ute och köpa. Inga schaletter mera. Alla hafva hattar. Och rätt så, ehuru det från klädsamhetens synpunkt är dumt nog, att de svarta dukarne försvunnit. Jungfruerna prata och skratta, fiskarena skratta inte, seglare och sjömanspojkar kurtisera jungfruerna. Kalfvar skrika, och får bråka, det de gjort alltsedan klockan 4 vid kajen, så att bad-

/---/

Ofta anordnas nattetid i de uti badhusparken liggande byggnader bullrande snickeri-reparationer, utan att man bekymrar sig om att kringbendes mattro deraf störes.

Likaså bruka stadens begare nattetid låta pumpa och hemföra vatten från brunnen, hvilket arbete mer än väl torde kunna göras om degen. Stadens drätselkammare låt en natt i förflutna veckan lånsa brunnerne, hvarvid ett dussin sjungande arbetare användes.

En af stadens husegare låter som bäst beslå sitt hus vid parken, der arbetet med spikning och sågning ofta börjats mycket tidigt om morgnarna, oaktadt många badgäster redan dit inflyttadt. Thåen för detta arbete tyckes vara rätt olämpigt vald.

/---/

(Insändt från Marstrand. Hvem har skulden? 'Gammal badgäst'. GHT 1874)

Man klagar öfver, att arbetare från Grötön stora folks nettro inom Köpingen, i synnerhet i dess östra del, der badgästerna hofa att flytta, om icke oväsendet upphör. För tillfället fåta vi tiott arbetsberälets uppmärksamhet på saken.

(I.B. 3.8.1882)

Allvarligt och bestämt få vi söra ordningsmakten i Marstrand uppmärksam på det gräsliga oväsendet från sladdrande jungfrur, skränande karlar och gräsliga 'Pjällback' nattetid.

Förstå då icke Marstrandborna sjelfva, att det ligger i deras intresse att det är tyst här om nätterna. Tänk om sullen skulle gå bort om vintern och badgästerna om sommaren? Vi ford-ra helt enkelt, innan vi vidtåga allvarligare steg, att myndigheterna göra sin tjänst.

De få sofva om dagen. Både dag och natt är för mycket.

Broder Redaktör!

Är det verkligen skäl att missunna ungdomen lite glädje om övällarne? Jungfruerna hafva ju ingen annan tid att roa sig. Herrekapet dansar ju i Salongen och här i parken på Neumanns vackra musik, jungfruerna ta hvad de ha och dansa glädjliga öfver ett 'piElock'!

(MD 17, 24.7 1897)

„Nu, skeppar Niklas,
ni må berätta
ett riktigt spännande
äventyr,
säg, hvad ni känner,
när stormen biter
och böljan onksint
kring bogen yr.“

(A. U. Pååth. På Lust-
tur. I: Svea, 1894.
S. 142)

Skeppsbrottet.

Dånande kring skär och vatten
reser stormen uti natten,
hemsk och oförtruten baddr
segelrns graf i havets famn;
vågor torna upp och svalla,
nödtop genom natten skalla
fångt, ingen lifvet räddar,
sköljes bort förtan nann.

Mörkret hemskt och blytungt hvilat,
molnet jagar fran och lårt,
månens sveps i mörka doket,
döljande den bleka hyn;
vill ej se hur manskoanden,
så på hafven som på landen,
böjes under tunga oket,
tills han flyktar ofvan skyn.

Hur det brusar, hur det välfvet,
hur naturens ande skälfer
för sig själf och nattens sköte
sluter allt i dyser famn. —
Havets son, så djärf i hägen,
skummande och hvita vågen
innan morgongrynings möte
fört din båt till alllets hamn.

(Welson, 1881, s. 14)

I land var det lif. De fleste af karlarne voro väl ute med vadarne, men de hemnavarande hjälptes åt att med ångslig iver lösgöra båtarne och förtöja dem så långt ut i fjorden, som möjligt var, att de ej skulle sönderplittas mot land. Qvinnor och barn hade flyttat på hållarna, rädda att vistas inom de skralla vågarnes, som darrade och skakade.

Herren bevare alla staccare derute i natt', suckade en ung blek qvinna och slöt sitt lilla barn fastare intill sig. 'Herre Gud, så eländigt det är att sitta här hemma och ha de sina långt borta — en skulle då aldrig fåsa sig vid en sjöman', klagade en annan, och slog förklädet för ansigtet vid hvarje ny våg, som bröt upp emot bergsklinten. 'Väl värst för dem själva mor', sade en gammal orkeslös gubbe, och band sina nätmaskor med af ålder skälfvande hand.

'En har nok fått smaga på slikt i sin da'r'. /---/

Ur skärgårds-lifvet. Af Elma. (GHT 10.7.1890)

Nere vid hamnen herrskar en liflig rörelse bland de talrika segelbåtarne, ty den herrliga eftermiddagen lockar badgästerna ut till sjöss. Öfver allt synas glada grupper af damer och herrar åtföljda af tjehare, som bära matkorgar och öfverplagg. Iaholmens terrasser hvimla af promenerande; och taflan förhöjes af lekande barn, skärgårdsallmoge, arbetande sjömän och köpsläande fiskare.

(/Strömstad/ GHT 23.7.1866)

Vid badbryggan ligga med sina hvita segel uppe och standarten på toppen de praktiga kosterbåtarne, förda af gamla pröfvade sjömän och fiskare. Välj dig en sådan och gif dig ut till hafs. Fruktat intet. Gubben vid rodret har pröfvat värre duster än dessa och hans båt är hans förmögenhet. Låt honom stäfva ut till hafs sedan du krupit i oljerocken och syvästen, ut till hafs där böljor- na gå höga och stänka sitt skum öfver både båt och passagerare, sitt friska sköljande skum.

(Ströftåg på Vestkusten . Gusten. AB 25.8.1891.)

Vid rodret sitter den kraftiga, brunhade båtöraren, styrande med säker hand sin farkost genom de vaulligtvis hvittoppiga vågorna med ett lugn, som kommer den räddaste lilla fröken, som aldrig förr vågat stiga i en båt, att inom kort blifva en riktigt sjöbuss.

(Badlif i Marstrand. I: Vårt folk. Sthlm 1894. S. 270.)

Hvilken underbar hvila och ro det kan ligga uti ett ensam, ensam med sin tysste, ordkarge skeppare gunga där ute på hafvet i en trygg kosterbåt, i lagom bris. Min lilla skuta gör sina långa, säkra slag. Vi styra på måfå ut där de yttersta bränningsarna gå. Ingen brädsaka, ingen bro. Säkert, snabbt och skarpt skär min båt den gröna böljan, skepparen vänder sin buss och sneglar på toppen, skepps- pojken sofver i kabyssen och jag själf ligger utsträckt i lå, med blicken mot den blå himlen och örat lyssnande till måsarnes skri, till vågornas plask- plask mot stärfven.

Eller jag reser mig upp för att följa tumlarnes hoppande lek i böljan eller med blicken skymta en ångare där långt ute. Det är att glömma stadskvalm och gatudam och tidsningsstrid och bekymmer, för att i ett långt, långt ögonblick liksom bedöfvad kasta sig i ensamhetens, tystnadens, de fria vindarnes, den öppna horisontens stora, oändliga hvila--- Så segla vi, så segla vi, och ibland kryper jag upp och tittar mig omkring.

(Ströftåg på Vestkusten. Gusten. AB 11.9.1891)

Men lika ofta irrar man omkring utan mål för att gunga på hafvets väldiga vågor i hårdt väder, de hvitkummiga bränningsarna på undervattensskären och stänkars våt af försarna från förstärven, där skummet brytes i solen litit en regnbåge i miniatyr. Det är ett friskt och härligt lif, husnande högt på toppen af en våg- kets och ljufvligt svalt och underbart på djupet af en vågdal. Dessa mållösa ses- latsor i ypperlig bris är de härligaste, och störstjörarne, som skölja öfver så- väl båt som passagerare, tills man sitter i vatten och inte har en torr tråd på sig, gifva spänstighet åt kropp och sinne.

(Smögen. Några intryck. För Handölstidningen af J.K.-C.

GHT 14.8.1905

BADESKÄN

/---/ stränderna såväl å Marstrands- som Arvidsvikssidan voro kartaade med murande och viftande folkskaror, å trappan utanför badhuset - en anblick som alltid särskilt fröjdade konungen - sågos i grupp samtliga baderskorna, flögande med deras mest karaktäristiska symbol, stora vita lekans. /---/

(Jonasson, 1908, s. 8)

En badgumma här börjar sitt arbete under badtiden hvarje morgon klockan 6. Under en hög temperatur i ett gvalt rum, der svaga badsäster ofta måste bäras i och ur badet, fortsätter badgumman oafbrutet sitt ytterst ansträngande och för helsan menliga arbete tills klockan 9 på kvällen, ty under de få lediga stunderna måste hon derjente tvätta och ordna sitt rums linneförråd. Således minst 15 å 16 timmars verklig slarfjenst dagligen, och som ersättning här för uppstår hon af badhusdirektionen den respektabla aflöningen af - 50, säger femtio öre rikemynt pr dag i ett för allt, eller cirka tre öre i timman, - naturligtvis blott under de 2½ å 3 månader varmbadhusen äro öppna.

(Insändt. Jeremias Granath. GIFT 16.8.1877)

/---/

Ett hjärta bär hon af gull i barmen,
och mankraft fins gu'näs i armen,
det känns när hon skall fördrifva krämpor,
då tar hon till både pock och lämpor.

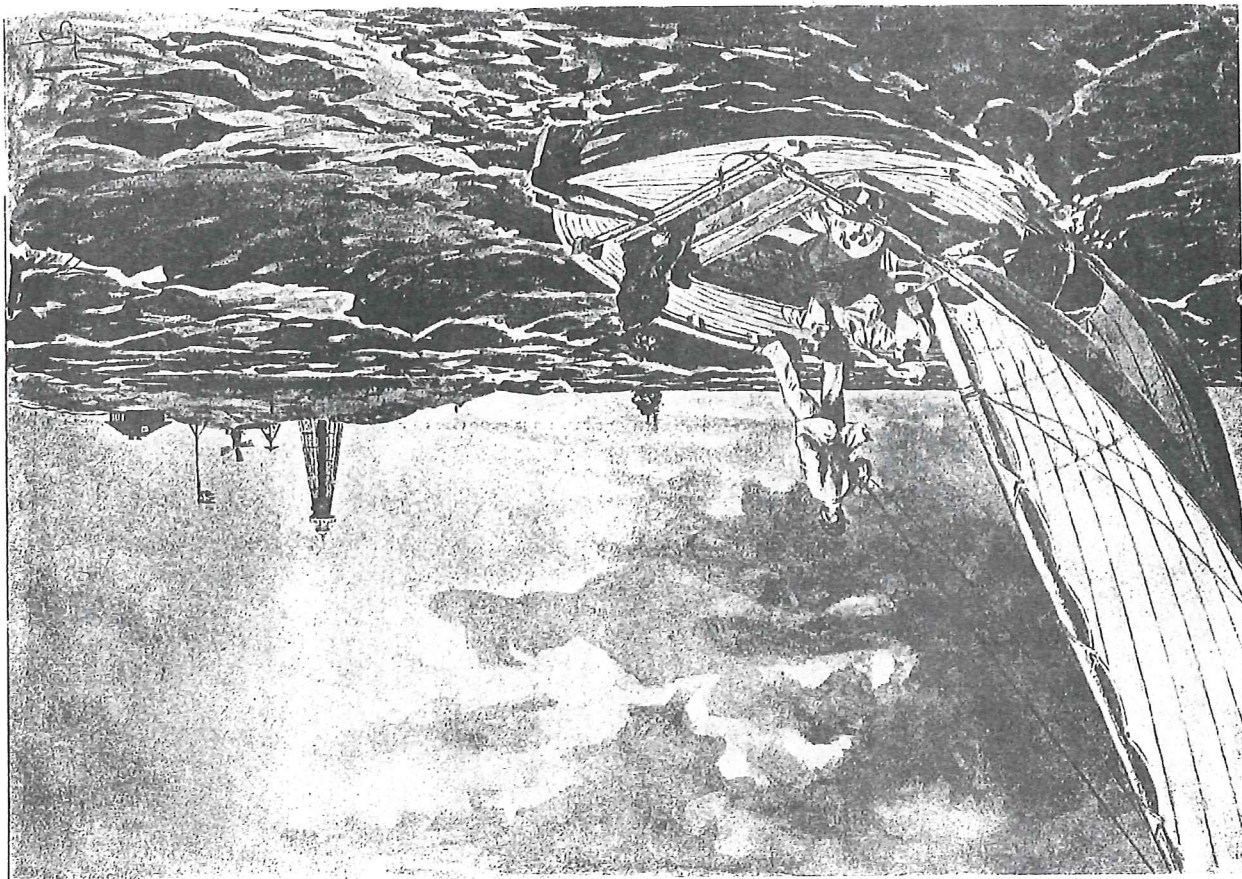
När gikten i oss som värst graserar,
hon bums i gytta oss konserverar,
och när hon frukostigt hälsan sprider,
då vill jag lofva att gumman glider.

Slikt gnideri kan då tolereras,
ty alltid måste man repareras,
och gå ej krämporna med en gång,
min själ tar gumman dem ut med en tång.

Ja, finns det någon som kan fördrifva
ens storstadskrämpor och kroppen lifva,
och locka människan hos en fram,
så är det säkert min badmadam.

Och därtör stämmer jag upp min visa
att kronan bland alla kvinnor prisa
för all den hälsa hvarmed hon kom,
jag nu min badmadam klappas om.

(Saxo. MD 1.8.1903 Vid badbetjäningens
fest på Styrsö hafsbad den 25 juli.)

✕

En komisk episod egde rum vid medaljutdelningen i söndags.

Baderskorna stodo uppställda, högtidliga och festklädda för att ta emot sina medaljer.

Plötsligt ser en af dem orolig ut. För retaktören af denna tidning omtalade hon då, att hennes herre låg i karet och behöfde hennes vård.

Ingen hjälp. Hon fick springa från den högtidliga akten och hjälpa sin herre.

Men det väckte stormande munterhet, då öfverhofmästaren ropade åt henne, att hon skulle skynda sig in. Hon hjälpte sin herre fort och kom tillbaka i god tid för att ur konungens egen hand ta emot medaljen.

Men en Marstrandshaderska gör sin pligt, om det också komne 100 medaljer till henne.

(MD 28.8.1897)

"Ja, finns det någon som kan fördrifva
ens storstadskrämpor och kroppen lifva,
och locka människans hos en fram,
så är det säkert min badmadam."

STUDIIESSÖK

HOS FABRIKSARBETERSKOR I LYSEKILL

Ansjoiställverknigen pågår också nu vid konstl Sundbergs fabrik. Det är den skinn- och benfräa, som närmast är i görningen, framför allt för ärsättning på Ryssland. Vi åsågo här om dagen, hur ledigt ett par arbeterskor rensade och inlade den. Också medminner hvar och en i allmänhet en 100, någon gång ända till 125 askar om dagen. Då hvarje ask betalas med 2 öre, göra de unga kvinnorna en God inkomst.

(L.B. 25.6.1883)

/---/Härvarande ansjovisfabriker äro i liflig och oafbruten värksamhet. Där arbetas både med ånga och handkraft. Ett nöje är det att se, hur cderterligt och snyggt allt går till och hvilken fart och fullämning denna industri uppnått. Att affären är lönande både för fabrikanter och arbetare, därom torde ej vara mer än en mening, och rent af 'påtagligt' är det, hvad de senare vidkommer, såskildt arbeterskorna, ty exempelvis i Klädesväg visa de en ly-, som är i hög grad klandervärd. På om ens någon bland dem gör några insättningar på sparbanken, hvartill de dock synas ha goda tillfällen. /---/

(GHT 10.11.1890)

HOS FISKARE PÅ KLÄDESHOLMEN

Norr om Marstrand finner man på en half å en mils afstånd flere fiskelågen, bland hvilka Klädesholmen är det största. För dem, som hafva intresse för studiet af fiskeri befolkningens lefnadsförhållanden, kan besöendet af dessa platser medföra sitt stora nöje, sitt särskilda värde.

(Marstrands hafslurranctalter. Sbg 1890,
s. 14)

Konungen på Klädesholmen

För Klädesholmens befolkning var den 22 Augusti en minnesrik dag. Plötsligt spred sig en morgon underrättelsen, att konungen i en af Marstrands segelbåtar dit anländt med ett sällskap af några damer och herrar. Inom några ögonblick voro flaggor hisgade och hela befolkningen till mötes, mest bestående af kvinnor och barn, då de fleste männen befunno sig ute på fiske. /---/ öfverallt i de trånga och steniga gränderna slingrade tåget fram med konungens ståtliga gestalt i spetsen, tätt omgifven af stora och små. Det ena huset besöktes efter det andra, företrädesvis de minsta och tarfligaste, der lika gärvor alltfjänt frakostigt utdelades.

(MD 31.8.1895)

Malmö besöktes här om dagen af ett par båtlag härifrån. Deltagarna fingo med vederbörligt tillstånd taga stenhuggeriet i betraktande och lära der ha gjort mycket intressanta iakttagelser.

(L.B. 2.7.1883)

Hvilket hvimmel af arbetande karlar, hvilket rassel från mejslar, hackor och slägor. Det var högst intressant att vandra omkring å denna klippö bland allt detta kraftiga arbetsmanskap och alla dessa än här än där liggande eller stående färdighuggna pelare, sockelstenar, grafmonument m.m.

(Bref från Lysekil. G.Th-r. GF 21.8.1894)

De äro intressanta, men ej vackra att se på, dessa stenhuggerier, där det borras, spränges och knackas på alla kanter samt hela marken är som upprifven och stenar - huggna och ohuggna - ligga spridda, eller i högar, hvarst ögat når. /---/ Arbetarne komma från Sveriges alla trakter och blifva vanligen ej länge bofasta utan vandra från den ena platsen till den andra, lämnande efter sig faderlösa barn och bedragna fordringsägare. 'Det är ett hårdt och dåligt folk', säger skärsårdsbon.

(Lindhé, 1895, s.104)

Vid restaurationen.

En musikens toner
sommargäster skänka;
mellan bordten vandrar
fattig fiskarenska.

Fram hon ricker stora
bråkiga buketter;

fäga dock de passa
sommartalletter.

Krans af gräs från skären
blomsterpraktens kantar;
på sin väg hon samlar
några kopparsantar:

stannar så vid bordet,
där en flock grossorer
under tystnad njuter
sinniga likörer.

Hennes bön man åter
ej slietan störa;
och det låga prisat
ej man griter höra.

Knapplåsåsa rosor
liksom tyst förklara,
att man från affärer
fri i dag vill vara.

Hoppet om en giftnid
sommars står sig illa;
hän i vinterkalla
tankar går hon stilla.

Ört från egen täppa
tröget har hon ansat,
aldrig knå hon böjt på
klippblock, gräskomkranad.

Men från sorgens stämning
gladt man henne ropar;
simpla blommor köpas
uti stora hoppar.

Se min vän artisten,
hur han gulsint myser,
när på bordet brokigt
blomstermassa lyser!

Röda vallmoblommor,
riddarsporrar gula,
hvita malvor synas
icke honom föla;

striptigt gräs dem brännar,
hårdt af stormen gisslad,
västaustror som mellan
fiskarhusen hvisnar.

Skärgårdslivet kraftigt
här i färger ter sig;
nu dess starka stråfan
vanligt skattad ser sig —

fiskaräppors färging,
svärad ömt vid hafvet,
där så många lefnads-
hopp blef djupt begrävat!

Godt på gummnan ser han,
när hon hemåt skrider:
silfverpeng i handen
bedår bättre tider.

(A.J. B&åth. I: Svee,
1894. S. 136 ff.)

Till förmån för
**Nödhjälpsfonden för
Behuslåns fiskare-
familjer**
stivas i
Cirkusbyggnaden å Lorensberg
**Tvorne större
Amator-
föreställningar**
Fredagen den 14 och
Lördagen den 15 Dec.
kl. 7.30 e. m.

Biljetter alla i Berner Sjöbets & Cia
dagarbör (buvrednings) vid Östra Hamnen
utan till följande pris: Lagerbör 10 kr.
Påskott 6 kr., 12a. plåta 4 kr., 2000 plåta
2 kr., galler 1 kr.

Biljettföreläsningen, till dagens
föreställning utgår kl. 3 e. m. i
Sjöbets dagarbör.

Öfverblifna biljetter till båda
föreställningarna alla efter kl. 3 e. m. i
biljettköbet å efter.

Till förmån för Sjöbets fond, utgår
och efter middagen utgår till föreställningen
den 15 Dec. kl. 10 e. m.

Soiré med dans
i Börnsens festväning.

Biljetter 3 5 kr., 20 kr. och 5 kr.
De berre, något för det som tillkommer
alla i biljetterna vid Södra Hamnen
samt vid ingången.

Kommiterac-
Södra

Annons i GHT 15.12.1900
En välgörenhetsfest till
förmån för Nödhjälpsfonden
för Bohusläns fiskarefamil-
jer".

Sin krona kan emellertid hvar och en af badgästerna offra för att hjälpa till med denna fond för 'våra fiskare'. Har man vistats vid västkusten någon tid, så har man lärt sig att blåsa icke blott hafvet och klipporna utan och den befolkning, som här hämtar sin näring ur hafvet och byggt sina enkla hem på klipporna.

(AID 4.6.1899)

Färväl till Skärgården

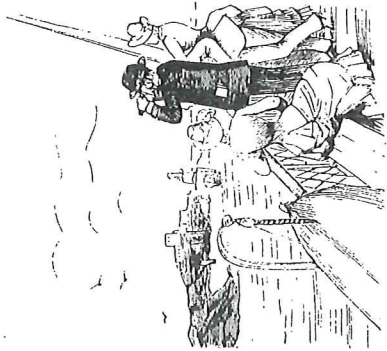
/---/

Adjö, fisksäsar och ofan and,
 Adjö med fyren som blinkar,
 Adjö med doftande tång vid strand,
 Adjö med vännen, som vinkar
 Färväl derborra på fiskarästen;
 Måntro han ser att jag viltar åt en -
 Färväl, färväl!

Adjö i hyddor bland namna skär,
 Adjö i fiskarfolk, alle,
 Adjö bad' Niklas och Jon och Pär
 Och du mångtvetlige Calle,
 Adjö, du båtvane vän i Viken
 Och skärgårdsflickor (jag ser i kliken).
 Färväl, färväl!

/---/

(Ur 'Glunten'. Sign. 'Curre'. GHT 8.9.
 1885)

Den brokiga tarla, som ett större antal främlingar i lysande toiletter erbjuder är försvunnen. Hösten med sin mindre milda väderlek och orkanlika stormar har redan gjort sin entré, till föga glädje och förmodligen för stadens innevärdare, som nu äro öfverlemnade åt sig själva. Allt är tyst och stilla. Förevägar man nu en arton en promenad, så påträffar man knappast någon enda människa, och det på ställen, der man för endast några få dagar sedan såg en böljande, brokig massa.

(GHT 9.9.1867 /fr. Marstrandsposten/)

Så småningom blir det tomt på badhusbryggan, på restaurantens veranda, på planen utanför societetshuset och i de lummiga fågarnes. Badgästerna fara, frisika, förygrade. Badhusen och sällskapssalarne stängas och vestanstormarne komma med sill och sillfiskare. Röken stiger ur guanofabrikens skorsten och salterierne sättas igång.

Den moderna badorten sofver. Det idoga fiskeläget vakar och arbetar.

(Ströftåg på Vestkusten. I Lysekil. Gusten. AB 27.8.1891)

Från badorter och sommarnöjen på westkusten ha grosshandlare och kapitalister åter kommit in till staden. Och deras fruor och fröknar äro godt förberedda till vinterens kampanj, tack vare saltbad och hafsluft. De ha så mycket att tänka på: konsorter och baller, teaterpremiärer och en och annan liten välgörenhetsbasar. Men då, som under sommarens dragit dagens tunga och hetta, de få icke rekreera sig. De måste utan vestkustsejourer oafbrutet trampa i grottefrännen, hvarifrån guldstrommen ledes till balerna och - välgörenhetsbasarerna. Socialdemokraterna i det här förträffliga samhället ha dock äfven de under sommarens haft sina festdagar då de dragit ut under röda fenor. Det har varit för njes skull, men också med den dolda baktanken att demonstrera för industriarbetarens rätt till - hafsluft och saltbad.

(NY Tid 15.10.
1897)

Till den världade allmänheten!

De förfärliga stormar, som under förra årets höst rasade på denna kust och i Norðsjön, hafva efterlemnat högst sorgliga och snart sagt oäkliga sår bland Fokus läns sjöfartsäskande befolkning, i det flera der hemmahörande fartyg vid denna tidpunkt gingo förlorade med man och allt. Hårdast hafva dessa slag naturligtvis drabbat anhörige till de ombord å de föroljuckade fartygens tjänstgörande egentliga besättningsmän och huru många förut tarrilig men treflig bosad står ej nu mörk och utblottad på den kala klippan, endast inom sig lysande förvirflan och sorg öfver en förlorad fader, make, son eller broder, ja många gång flere af desse samtids. Ehuru med tykhan, allidenshund den allmänna välgörenheten så ofta anlitas, är det som en af dessa bekägnsvärd, men som äfven särskildt hårt drabbats af olyckan, vågar i sin nöd vända sig till sina bättre lottrade medmänniskor med en bönjuk bön om en ringa skärf till lindring i sin nöd. /---/

(GHT 23.2.1876)

I Strömstad fick konungen besök af en halt f.d. stenkuggare från Lysekil, som äfven bad om hjälp. Denne fick härnaden order att infinna sig i Marstrand, där konungen tilldelade honom 40 kr.

(GHT 9.8.1888)

En norsk sjöman kom hit i onsdags. Han hade förlorat, slagit sönder sitt ansikte och var alldeles utblottad. Naturligtvis skulle han till frugen. Han fick också femtio kronor af kungens egen hand från 'Prott'. Man kan tänka sig sjömannens glädje, han var alldeles utom sig.

(MD 28.7.1899)

Prolog uppläst i Marstrands societetssalong den 23 Augusti 1902:

/---/

Så käna nu de flästa af oss hafvet.
 En kycklig utgård, ett romantiskt minne,
 En flykt af poesi och en behaglig rymning!
 Hur annorlunda är ej hafvet dock för dem,
 Som uti allvar skola lefva icke blott
 På detta haf, men också af det!

/---/

I isig kyla segla männen ut - de söka
 Att hämta sill ur västerhafvets vågor.
 De sofva ej, de hvila ej, de söka.
 Och ofta, alltför ofta, blirver skörden ingen.
 Säg, har du tänkt, hvad sådant lif betyder,
 En nordisk vinterdag, en nordisk vinternatt
 I öppen båt, på isad skär, då vinden
 I vintermatter är så stark, att man ej kan stå rak!
 Det vill en jättes kvarter och en jättes hälsa
 Att tälja januarinattens rasor!

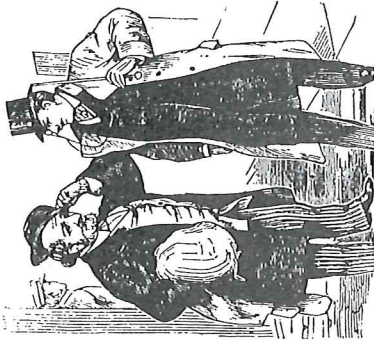
/---/

När nu vi kommit hit i fästens kväll
 Med glada sinnen och med lätta hjärtan,
 Så glöm ej denna mor, som sörjer med de små,
 Så glöm ej denna hemska vinternatt!
 Gif hafvets son din hjälp- och gif den glädt!

(MD 30.3.1902)

- Har herr grosshandlaren redan kommit hem från badorten?
- Ja; det är med aledning af stufvarestrejken.
- Så, men grosshandlaren har ju ingen rederiärfår?
- Jag är aktieägare i en tidning, som slår om under strejken.
- Ah, hvad är det att fästa sig vid; tidningen duger ju till omslag, om det är godt papper i den.

Också strejkrat.

(Glunten. 22.8.1885)

Lustresan till Lysekil

Angarne *Bobus* och *Nordre Fif* afgå från Stenpiren kl. 4 på söndagsmorgon. Musik medföljer å båda årgarne. OBS! Ordningmännen förväntas träffa någon öfverstående i Lysekil!

För arbetaren kan det äfven ur hygiensk synpunkt vara väl behöfligt att en enda gång om året få andas frisk luft, hvarföre vi uppmana samtliga organiserade arbetare att bereda sig på denna angenäma sjöresa till en plats där folk ur societeten tillbringa hela sommaren, utan att under vintern ha öfveranstängt sig, eller inmandats den mörkande luften arbetarne inom fabriken få hålla till godo med. /---/ De som komma för sent få nöja sig med att från kajen åse hur deras kamrater draga ut för att i friska luften samman med klassbröder från andra platser i länet, henta styrka i den kamp de föra för en bättre tillvaro. Upp till Lysekil!

Lysekils arbetare hade mött med röda fanor, som svajande helsade de våra. Tåget sattes i rörelse så snart alla hunnit komma i land, genom Köpingen ut till den s.k. slätten. /---/ Nu intogs gemensam förplägning. Hela slätten, som tyvärr icke kunde uppvisa ett enda träd där skugga fanns och därför var brännande varm, var med ens öfversällad af glada menniskor. Den ena båten efter den andra anlände nu med stenhuggare, hvilka medbrakte sina röda fanor. När alle kommit bläste musiken till samling och hr Clausen höll ett kraftigt helsningstal, därvid beklagande att de icke kunnat skaffa en mera skuggig plats, emedan öfverklassen, som lagt allt annat under sig, äfven herskade öfver dessa. /---/

(Ny Tid 16.6, 21.7 1899)

Lysekil, Sveriges nyaste stad, Bohusläns blifvande hufvudort in spe och en af västkustens mest frekventerade badorter, har på det sista i dessa dagar så godt som dagligen fått se sitt namn i samband med allchanda oroligheter, hvilka gått af stapeln i det bohuslänska, redan förut som ganska oroligt kända stenhuggar-distriktet. /---/ Nådet får sägas, att badorten har undgått beröring med oroligheterna. Det ditter inga kulor i badanstaltens väggar, upprorslagen har åtminstone inte vid detta tillfälle blifvit uppläst för badsocietets distinguerade medlemmar utan för svenhuggarna på det en mil norr härom belägna Malmön och 'Skäggalds' matrosar ha icke rensat 'Trampen' utan lasstagesplatsen vid Vinbräcka. Musiken har hvarje dag spelat på Badhusrestaurenten liksom det inuti staden beliggande Parkens kafé, och öfverhufvud taget ha badgästerna liksom de flesta stadsinnevånarna icke sett mera af oroligheterna än badgästerna på Särö eller Marstrand eller hvilken annan ort som helst. /---/

(Från västkustens badorter. J. V-d. GP 16.7.1908)

Jag minns hur min morfar berättade när hon som ung gick en mil för att »se på badgäster». Det var konvaljevita mamseller, uppvakade av strama kavallerier i fadermördare och styrelängsmusik och som inte skändes för att gå söndagsklädda och osvettiga mitt i hötiden. Regementsmusikerna spelade Strauss i societetsparken. Parasoller snurrade. Solbränna var ju ännu en »bonnusjuka» och fatal för ett ståndsmässigt fruntimmer, även om solbadarprofeten Lindskog redan på nitittalet började steka sina patienter på Käringöns klippor.

Jag skulle tro att min morfar tyckte att hon hade använt sin fritid väl när hon traskade tillbaka i solhettan på sina bara fötter; menagerier var sällsynna på den tiden. Möjligen tackade hon Herren för sin bondska järnhälsa — och blygsamma roll i periferin.

(Mattson, 1964)

Inga badgäster! är lösen på ett fiskeläge i skärgården, namnet gör ju intet till saken. Min segesman påstår, att beslut fattats på kommunalstämma, att inga badgäster skulle få bo på stället. Då man frågade efter orsaken, svarades, att man inte ville ha sina fruntimmer förderivade af badgäster. Med sådana utkomna nämningen en sådan mängd idéer, som att kvinnorna icke skola arbeta medan männen röka pipa, och dessutom anses folket, att den gammaldags enkelheten försvinner med badgästernas intåg. Öfverhufvud betraktas badgästerna öfverallt som ett 'nödvändigt ondt'.

(MD 6.7.1889)

En vänligare, oegennyttigare befolkning än den på Käringen kan ej finnas och sådan förblifver den väl, om ej badgäster komma till, ty det är sorgligt se huru vinnings- och njutningslystnad liksom växa upp i deras spår. Det finnes också samhället inom skärgården, som hellre afsåga sig de förmåner, ångbåtskommunikationer och badgäster medföra, än se sin ungdom depraverad.

(Lindhé, 1895, s. 118)

/---/ Och fiskelägets invånare ha också rönt inflytande och mottagit goda intryck, mer eller mindre varaktiga. Fiskar-Lotta har fått ärfva fru Bomans hvita sidenblus, och Lundgrens Hilma har i stället för hufvudduk skaffat sig ett vitst något, som på afstånds påminner om fröken Örvalls pariserhatt. Inte heller få vi för glömma, att befolkningens språkförråd riktats med flera nya ord såsom 'hemnis', 'fortogenmotor' m.fl., liksom också spelman Karlssons repertoar tillökats med nya valser ur 'Änkan' och 'Dollarpriessan' och 'Fränskilda frun'.

/---/ Visserligen fanns det där ute på fiskeläget en och annan af de gamla, som klagade, att allt blifvit dyrare och alla latare, och att stadsfolket förkärfvat ungdomen genom sitt exempel och sina drickepdngar — men slikt prat fäster sig ju ingen vid. Och inte heller behöfver man just skylla på någon att Johan och Hilma och ett par andra ungdomar fram på höstsidan — iklädda hatt och handskar — reaste till stan för att där söka 'finare arbete, och om inte det skulle lyckas — försätta till Amerika...'

/---/

(Sommargäster-snyltgäster. En meddelare. GFT 29.6.1911)

Noter

- 1) Dikten framfördes av Per Eric Colls sångkör vid en större välgörenhetsfest på Lorensbergs Parkus i Göteborg 14 dec. 1900. Festen hölls till förmån för Nödhjälpsfonden för Bohusläns fiskerifamiljer". Avslutningen, so.ré med dans, hölls i fashonabla Börsens festvåning.
- 2) Den som för ordet är en 76-årig fiskare. Jag citerar från ingressen i GHT: "Från en sammal hederlig fiskare ha vi motiegit nedanstående uttryck af ae kala klippornas och skärens leknaadfilosofi i en form så karaktäristisk, att vi drått ej velat gifva någon retouchering".
- 3) Tabliån, utförd av societetsflickor, framfördes på en ball vid kungens ankomst till Märstrand.

Förkortningar (tidningar)

AB Aftonbladet
 GHT Göteborgs Handels - och Sjöfartstidning
 GP Göteborgs-Posten
 MD Märstrand
 LB Lysekils Badtidning
 NDA Nya Dagligt Allehanda

Litteratur

- Bååth, A.U., Från västkusten. Bilder och stämningar. Svea 1893, s. 138-155.
 Jonasson, Arca, Drottningen från Märstrand. Sthlm 1908.
 /Krook/, Axel, Fiskergossen från Bohuslän af Axel. Sthlm 1888.
 Lindhé, Wilma, Västkusten från Sårö till Strömstad. Norman 1895, s. 92-120.
 Lundin, Claes, Ströftåg här och där i Sverige. Sthlm 1875.
 Läsebok för folkskolan. Sthlm 1867. (Faksimiluppl. 1979)
 Märstrands hafsrunastalter. Gbg 1890.
 Mattsson, Olle, SNF Årsskrift 1964, s. 182-199. (Badgäster och infödingar)
 (Ne son, J.P.,) Skeppsbrottsens son. Berättelse från Bohuslän af Ekdas. Ystad
 /Petersson, Es.,/ Sjöstjerman. Smärre dikter af Hefvets son. Gbg 1871.
 /Ramsay, Ebba, i. Karström/, Sanning och dikt. Pennteckningar från skärgården. Gbg 1854.
 Ullman, U.U., På en klippö i Kartegatt. Läsu. för folket 1902. S. 15-39.
 Wallin, Johan, Beskrifning öfver Badorterna å Sveriges vestra kust. Handbok för badgäster. Gbg 1856. (Faksimiluppl. 1970)
 /Wettergrund, Josefina, / Skärgårdsvestaler. Amatörfotografier af Isa. Svea 1894, s. 63-72.
 Wide, Anders G., Upplysningar för badgäster i Lysekil. Lysekil 1905.
 Vårt folk. Sthlm 1894.

Bilder

- Fotografierna är hämtade från Kjöll Hjern, Västkustsommar. Örebro 1978.
 Bilder som inte anges här hör till texter där källänvisning redan finns.
- s.5 Storbäckelaget Bröderna ar Käringön i juni 1893. (Hjern s.34)
 - s.6 En badsejour vid Vestra kusten. Sthlm 1861. S. 6.
 - s.8 Ny illustrerad tidning 4.11.1871
 - s.11 Det nya vermbadhuset i Lysekil. Foto: Carl Curman. "Utänför byggnaden låg den berömda frampen, det stråk där societetens medlemmar drog fram och åter". (Hjern, s.72)
 - s.12 Ny illustrerad tidning 4.11.1871.
 - s.14 Marcus Larsson: "Skeppsbrott vid svenska kusten". Oljemålning 1853. (Från Hedvall, Anders, Bohuslän i konsten. Sthlm 1956. S. 63.)
 - s.17 "Vårt folk". Sthlm 1894. S. 371
 - 19 Baderskan Stella. /Lysekil/. Foto: Carl Curman. (Hjern, s.17)
 - s.21 Stenbrott på Malmön. (Hjern, s.41)
 - s.24 "Gluten" 18.7.1885.